

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

Útěky dětí ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu

**Children Running Away from Facilities Providing
Institutionalized and Protective Child Care**

Vedoucí práce:

PhDr. Miloslav Čedík

Autor:

Aneta Houfková

Praha 2009

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Tomáši Mertinovi za jeho pomoc a podporu. Zároveň děkuji členům jeho rodiny za jejich připomínky k textu a povzbuzení. Za podporu v rozvíjení vlastních myšlenek a motivaci k pokračování v práci děkuji vedoucímu práce, PhDr. Miloslavu Čedíkovi. Ráda bych touto cestou též poděkovala Knihovně psychologie a sociologie FF UK za půjčení programu Atlas ti. k vypracování praktické části práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla umístěna v Ústřední knihovna UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 20. srpna 2009

Aneta Houfková

Anotace

V posledních letech se v České republice významně zvýšily počty útěků dětí ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu. Přesto se tématu útěků u nás věnuje jen relativně malá pozornost. Cílem této práce je představit útěk v širších teoretických souvislostech a v praktické části práce pak zjistit, jakým způsobem se s útekem dětí pracuje v zařízeních realizujících ústavní a ochrannou výchovu v České republice. Teoretická část práce se věnuje vymezení pojmu útěk a následně jej představuje jako proces složený z několika fází, zabývá se důvody útěků, rozlišuje jeho různé typy a představuje možné následky útěku a doporučené postupy práce s nimi.

Tato práce je zaměřena na útek dětí ze zařízení ústavní a ochranné výchovy, proto podává stručnou charakteristiku těchto dětí a věnuje se legislativnímu rámci jejich situace.

V praktické části práce bylo použito kvalitativní metody výzkumu, založené na polostrukturovaných rozhovorech. Rozhovory vedené s jedenácti respondenty z osmi zařízení byly převedeny do textu, který byl zpracován otevřeným kódováním. Poté byla s pomocí další strukturace kódů určena a seskupena jednotlivá témata a jejich kategorie. Analýzou provedených rozhovorů jsme získali přehled o tom, co se v zařízeních považuje za útěk, o důvodech útěku, o postupech při útěku a po návratu dítěte a o metodách práce a o službách zaměřených na prevenci útěků.

Klíčová slova

útěky dětí, útěky ze zařízení, metody prevence útěků, intervence institucionální péče, ústavní výchova, ochranná výchova, opakované útek, psychoterapie dětí a dospívajících

Annotation

Numbers of cases of children running away from children care and protective care institutions in the Czech Republic have increased over past years. However, not enough attention is given to the topic of runaways. The goal of this paper is to introduce running away in broader theoretical perspectives and to explore methods of work with runaway children. The theoretical part of this thesis deals with the definition of running away and presents the model of runaway process, types of runaways, consequences of runaway behavior, and recommended intervention methodologies. It also presents a brief characteristics of children in children and protective care institutions and legal framework of the system.

In the research part of the paper contents of 11 semi-structured interviews with workers and representatives of children and protective care institutions were analyzed, coded and grouped by topics and categories. Following methodology of qualitative research, the analysis shows overview of what is perceived as running away, the child care workers beliefs and attitudes towards running away, prevention and intervention methods and services available.

Key words

runaway children, runaway from child care institutions, runaway prevention methods, runaway intervention, institutionalized child care, protective child care, repeated run away, child and adolescent psychotherapy

Obsah

Úvod.....	9
I. Teoretická část	11
1. Pojem útěk.....	11
2. Proces útěku	15
2.1 Fáze procesu útěku	15
3. Charakteristika dětí umístěných v zařízeních realizující ústavní a ochrannou výchovu	19
4. Důvody útěků	23
5. Typologie útěků	27
5.1 Typy útěků podle motivace k útěku	27
5.2 Typy útěků podle času	29
5.3 Typy dětí, které utíkají	30
5.4 Další členění	32
6. Následky útěků a rizika spojená se situací pobytu mimo zařízení.....	36
7. Práce s dětmi, které utekly	41
8. Legislativní rámec útěků dětí ze zařízení.....	47
8.1 Legislativní rámec zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu	47
8.2 Legislativní vymezení postupu v případě nahlašování, hledání a navrácení dítěte na útěku	49
8.2.1 Postup zařízení realizující ústavní či ochrannou výchovu	49
8.2.2 Postup Policie ČR - Oficiální pátrání.....	50
8.2.3 Záchytné pracoviště	52
8.3 Postup po návratu dítěte	52
II. Praktická část.....	56
10. Metoda.....	57
10.1 Výzkumný vzorek	57
10.2 Postup výzkumu	58
11. Výsledky	60
11.1 Co je považováno za útěk	60
11.2 Důvody k útěku	62
11.2.1 Rodina	63
11.2.2 Vrstevníci	64
11.2.3 Únik.....	65
11.2.4 Prožitek	66
11.2.5 Adaptace.....	67
11.2.6 Dlouhodobé problémy.....	68
11.2.7 Jiné	69
11.3 Způsob útěku	69
11.4 Postup pracovníků zařízení v souvislosti s útekem dítěte	70
11.5 Průběh útěku.....	71

11.6 Po návratu do zařízení	72
11.6.1 Průběh návratu dítěte do zařízení	73
11.6.2 Opatření ve výchově	73
11.7 Prevence útěků	76
11.7.1 Postup práce s dítětem podezřelého ze záměru utéct	76
11.7.2 Jak pracovat s dítětem, které utíká opakovaně	78
11.7.3 Informovanost dětí o útěcích a jejich následcích	78
11.7.4 Psychologická práce s dětmi v zařízení	79
11.7.5 Práce s rodinou	83
11.7.6 Spolupráce s dalšími organizacemi a využívání jejich služeb	85
12. Diskuze	87
Závěr	91
Resumé	92
Summary	93
Seznam použité literatury	94
Seznam příloh	106
Příloha č. 1: Vývoj útěků ze zařízení v letech 2000-2008	107
Příloha č. 2: Seznam okruhů a vybraných otázek	108
Příloha č. 3: Struktura výsledků výzkumné práce	112
Příloha č. 4: Struktura tématu Důvody útěku	113
Poznámky	114

Seznam zkratek

ČR	Česká republika
DD	Dětský domov
DDŠ	Dětský domov se školou
DÚ	Diagnostický ústav
MŠMT	Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy
SP	sociální pracovník/-ice
VÚ	Výchovný ústav
ZPDVOP	Zařízení pro děti vyžadující okamžitou péči

Úvod

Tématu útěků dětí a dospívajících ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu je ve společnosti věnována pozornost zejména ve spojení s kriminalitou páchanou dětmi na útěku. Bez znalosti širších souvislostí a příčin útěků lidé často volají po vzniku přísnějších typů zařízení, odkud by děti neutíkaly. Avšak ze statistických šetření vyplývá (Odbor prevence kriminality, 2003), že z dětských domovů se školou či výchovných ústavů, kde je přísnější režim a omezená volnost pohybu, utíká mnohem víc dětí než z dětských domovů.

Tato diplomová práce si klade za cíl podnítit úvahy o hledání vhodných a účinných způsobů intervence v oblasti výchovné a psychologické práce s dětmi, místo aby se budovaly nové ploty a zdi kolem jejich světa. Z toho důvodu jsme se zaměřili zejména na širší kontext, v němž dochází k útěkům dětí a dospívajících z výchovných zařízení, a na širokou škálu dalších souvisejících oblastí. Výsledky předchozích výzkumů poukazují na složitou strukturu vztahů a příčinných faktorů, které se za útky mohou skrývat. Naše práce definuje/představuje útek dítěte jako proces, ve kterém je samotný útek jen jednou z jeho několika fází, které mají své důvody i následky. Toto pojetí tvoří východisko i pro praktickou část. Na základě tohoto pojetí se v teoretické části zabýváme také tématem následné práce s dětmi po návratu do zařízení. Důležitost tohoto tématu vychází jak ze studia zahraniční odborné literatury, tak z mých vlastních postřehů a zkušenosti z působení na dětské krizové lince pro děti na útěku (Linka vzkaz domů). Praktická část se proto soustředila na získávání informací o metodách práce s dětmi a dospívajícími v souvislosti s jejich útky ze zařízení ústavní a ochranné výchovy.

Útky dětí ze zařízení ústavní a ochranné výchovy je závažné zejména kvůli nebezpečím, která dětem na útěku hrozí. Svým jednáním neohrožují jen své okolí, ale především samy sebe. Pobyt na ulici bez dozoru dospělé osoby přináší úskalí nejen nevyhovujících životních podmínek, ale též fyzického a psychického ohrožení. I v průběhu krátké doby strávené na ulici může dojít k sexuálnímu zneužití, napadení dítěte nebo fyzickému a psychickému týrání. Rizika spojená s útkem dítěte nelze předem odhadnout a nejsou přímo závislá na délce života na ulici, proto by se v případě útěku dítěte měly co nejrychleji podniknout kroky k jeho návratu.

Zabývat se útky dětí a dospívajících ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu pokládám za důležité také proto, že výskyt tohoto jevu je v současnosti stále častější. Ve statistickém přehledu o počtu útěků v letech 2000-2008 (viz příloha č. 2), který mi byl

poskytnut prostřednictvím kanceláře Policejního prezidia, je nárůst evidentní. Zatímco v roce 2000 bylo zařízeními nahlášeno 1825 útěků osob ve věku mezi patnácti a osmnácti lety, v roce 2004 to bylo již 3628 případů a v minulém roce jejich počet stoupl na 5588. Tento více než trojnásobný nárůst je alarmující a podtrhuje potřebu zjišťovat, jaké faktory tento vzestup způsobily a jaké trendy se v této problematice vyskytují.

Tato diplomová práce je tvořena dvěma hlavními částmi, teoretickou a praktickou, které spolu úzce souvisí. Jelikož se náš výzkum zaměřuje na děti a dospívající utíkající ze zařízení ústavní a ochranné výchovy, obsahuje teoretické část práce též kapitolu přibližující jejich profil a charakter prostředí, ze kterého děti do institucionální péče přicházejí. Důležitou součástí této práce jsou též kapitoly o rozmanitých důvodech, procesu, typech útěků a jejich následcích. Možným technikám a způsobům práce s dětmi se věnuje předposlední kapitola, v závěrečné kapitole teoretické části následuje přehled o legislativním vymezení postupů v případě nahlašování, hledání a navrácení dítěte, jež uteklo.

Praktická část se zabývá metodami práce s dětmi a dospívajícími v souvislosti s útekem v konkrétních osmi zařízeních ústavní a ochranné výchovy v ČR. Informace o těchto postupech byly získány prostřednictvím kvalitativního výzkumu založeného na analýze dat z jedenácti rozhovorů s pracovníky osmi různých zařízení. Těmito zařízeními jsou myšleny diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou, výchovný ústav a též zařízení pro děti vyžadující okamžitou péči.

Z důvodu větší přehlednosti jsou děti a dospívající jednotně označováni jako „dětí“. Podobně je termín zařízení realizující ústavní a ochrannou výchovu na většině míst nahrazen pouze výrazem „zařízení“. Za pracovníky zařízení jsou označováni všichni zaměstnanci zařízení, kteří s dětmi v zařízení pracují. V rámci praktické části se jednalo o ředitele zařízení, sociální pracovníci, etopedy, speciální pedagogy, psychology, vychovatele a vedoucí vychovatele.

Práce se z důvodu rozsahu nebude blíže zabývat jednotlivými aspekty a následky životní historie dítěte, které utíká, jako je sexuální zneužívání, poruchy připoutání, citová deprivace, posttraumatická stresová porucha atd. Podobně přistupuje i k informacím o systému a legislativním vymezení zařízení, v nichž probíhal výzkum.

I. Teoretická část

1. Pojem útěk

Útěk dětí ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu je zajímavý fenomén, který je v české odborné komunitě bohužel spíše přehlížený. Ačkoli v zahraničí je již dlouhodobě sledovaným jevem¹, u nás se k němu vyjadřuje jen málo autorů. Je velmi těžké vytvořit definici, která by pojem útěk vystihovala v celé jeho šíři. Během posledních šedesáti let došlo k zásadní změně pohledu na útky. Původně na ně bylo nahlíženo jako na poruchu chování. Útky z domova byly pojímány jako asociální projev a zejména u mladších dětí bývaly považovány často za předzvěst vážnější psychopatologie. Matějček (1991, str. 121) však přiznává, že rozhodujícím činitelem mohou být též nepříznivé výchovné vlivy nebo konečně obojí. V rámci psychoanalytické tradice Rosenheim (1940, dle Stefanidis et al., 1992, s. 442) interpretoval útěk jako psychoneurotický čin vyvěrající z oidipovského konfliktu, který se dospívající snaží vyřešit fyzickou separací od rodiče. Robey et al. (1962, dle Stefanidis et al., 1992, s. 442) pokládali oidipovský konflikt za důležitý faktor zejména pro útky dívek.

Na tento psychopatologický přístup zareagovala s rozvojem humanistických přístupů zejména v 60. a 70. letech skupina autorů, kteří útěk nepojímali jako patologii, ale jako normální reakci na prostředí, ve kterém se děti nacházejí, jako projev jejich svobody. Mezi tyto autory patří například Chapman (1975, dle Rohr, 1996, s. 608), který tvrdil, že útky nesouvisí s delikvencí ani emocionálním narušením. Podle Ambrosina (1971, dle Rohr, 1996, s. 608) je možné vnímat útěk jako pozitivní jev, protože je součástí normálního vývoje adolescenta k nezávislosti a autonomii. Homerová (1973, dle Rohr, 1996, s. 608) mimo jiné tvrdí, že utíkání od něčeho obvykle není volání o pomoc, ale hledání dobrodružství. Liberto (1976, dle STEFANIDIS et al., 1992, s. 442), Elenewski (1974, tamtéž) a Maulfair (1974, tamtéž) došli k závěru, že útěk může být racionální a z psychického hlediska zdravou alternativou specifické škodlivé situace. Tento pohled charakterizuje útěk jako komplexní proces akcí a reakcí, který nemá jednoduché vysvětlení v psychopatologii. Tento přístup se objevuje též v interpretaci Vágnerové (2002, s. 281). Ta pojímá útky jako „určitou variantu únikového jednání. Dítě řeší svůj problém útekem z prostředí, které se mu jeví ohrožující nebo jinak nepřijatelné. Pokud dítě utíká z domova, je to signálem, že rodina nefunguje jako zdroj jistoty a bezpečí a ve své funkci nějakým způsobem selhává. Dítě není schopné zvládnout

situaci vhodnějším, adaptačně zralejším způsobem. Bud' proto, že k tomu nemá potřebné kompetence, anebo proto, že je problém příliš velký, než aby jej mohlo zvládnout dítě.“

Podobně pojímají útek Hartl a Hartlová (2000, s. 658), kteří o něm hovoří jako o „*úniku, opuštění určitého místa, prostředí, situace, bez vědomí či proti vůli někoho, kdy u dětí je většinou známkou tíživé situace či psychické nouze*“. V takových situacích může být útek dočasným řešením a sebezáchovným unikem ze zdraví nebezpečné situace.

V současnosti se studium úteků zaměřuje zejména na interakce a vztahy a zabývá se převážně výchovnými determinantami úteků. Přesto i dnes mnohé studie pojímají úteky jako patologii a považují je za výraz podprůměrných psychosociálních schopností a dovedností.

Postoje zaujímané při identifikování důvodů lze též zjednodušit následujícím způsobem :

- 1) Ekologická perspektiva, která zdůrazňuje interakci osoby jednotlivce a daného prostředí. V tomto rámci je utíkající dítě vnímáno tak, že nezapadlo do daného prostředí a soulad mezi tímto jedincem a daným prostředím je nízký. Na útek je tak pohlíženo jako na řešení obtížného kontextu (Germain, Gitterman, 1980, dle Springer, 1998, s. 242).
- 2) Perspektiva pojímající útek jako patologii. Tato patologie se může týkat prostředí, ve kterém se dítě nachází, i samotného utíkajícího dítěte a jeho životní historie.

Tyto dva způsoby nahlížení na důvody úteků lze brát jako protipóly jedné osy. Ačkoli v některých výzkumech stojí proti sobě, v praxi je někdy užitečnější je kombinovat a využívat obou k dosažení úplnějšího pohledu. Výhodou kombinování je dostatečná pozornost věnovaná nejen aktuální situaci, při níž došlo k útěku, ale též životním zkušenostem dítěte, jejich vlivu na osobnost dítěte a další interakce.

Každý jedinec užívá ve stresující situaci určitý způsob jednání, který se do jisté míry opakuje. V odborné literatuře se vymezují obvykle dva základní okruhy reakcí na zátěž - útok a útek (Baštecká, Goldmann, 2001, s. 241). Uvedené definice pojímají útek spíše jako únik z nepříznivé situace. Některé úteky však mohou mít též za cíl manipulaci s osobami, které mají zájem na návratu dítěte. V tom případě se jedná spíše o formu útoku.

Pojem útek obsahuje také jednu charakteristiku, která je typická pro většinu úteků, kterým se tato práce věnuje, a sice návrat². Útek bez návratu lze chápat jako například přechod „*k jinému životnímu stylu, k nové životní etapě, nebo se z něj stává toulání*.“ (Nebuželská, 2006, s. 18).

Téma toulání je důležité z hlediska dlouhodobého vývoje útěku, jelikož tvoří mezistupeň mezi útekem, z něhož se dítě vrátí, a dětským bezdomovectvím, kdy mladý

člověk přijímá za svůj životní styl život na ulici. Problém dětských bezdomovců je společensky méně viditelný také proto, že je lze na ulici špatně rozeznat od ostatních dětí (na rozdíl od dospělých bezdomovců). Odlišuje je to, že se večer nemají kam vrátit.

Dětsí bezdomovci v ČR oficiálně vlastně ani neexistují, protože děti a dospívající mají vždy někde nahlášené bydliště – u své rodiny či v ústavním zařízení. Dětské bezdomovectví většinou vzniká jako následek útěku. Dítě uteče na ulici, střídavě přespává u kamarádů, známých a na lavičkách nádraží či parků. U nás se problému bezdomovectví a práci s chlapci z ulice věnuje například Projekt Šance, o.s.³, jehož cílem je formou různých programů, jako je např. pracovní dílna či podporované bydlení, zapojit děti ulice, jak je nazývá, do běžného života (Šance, 2008).

Dítě se však na ulici ocitá nejen z důvodu, že je „na útěku“, ale též proto, že ho rodiče „vyhodili z domova“. Tato situace se v anglické odborné literatuře označuje termíny „runaway“ a „throwaway“, těmto pojmům je nadřazený termín „street youth“ (Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 4). Pojem „runaway“ označuje někoho, kdo je nejméně přes noc bez souhlasu či vědomí rodičů mimo domov (National Network of Runaway and Youth Services, 1991, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 4). Tento termín můžeme též převést na situaci, kdy je dítě mimo zařízení, do něhož byl umístěn. Termín „throwaway“ vypovídá o dítěti, které má zakázáno vrátit se domů, bylo vyhozeno nebo mu je znemožněn přístup domů.

„Chronic runaway“ označuje jedince, který utekl tři- a vícekrát (Penninbridge, Yates, David, Mackenzie, 1990, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 4). Výraz „street youths“ označuje mladé osoby, které tráví většinu času na ulici bez dohledu a péče dospělé osoby nezávisle na tom, zda mají možnost vrátit se na noc domů (Shane, 1996, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 4). A pojmu „homeless person“ užívají pro osoby osmnáctileté a mladší, které se nemohou či nechtějí vrátit domů a jsou prakticky bez stálého bydliště (Gao, 1989, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 4). Tyto definice jsou pro Americké služby pro mládež⁴ velice důležité, protože jim pomáhají definovat potřeby dětí ve zmíněných situacích, vytvořit zázemí pro práci s nimi a nabídnout jim vhodné služby, například pracoviště, která těmto dětem poskytují přístřeší, zdravotní a psychosociální péči. V ČR systém péče o ohrožené děti tyto termíny zatím nerozlišuje.

Termín útěk ze zařízení realizujících ústavní či ochrannou výchovu v ČR, kterému se tato práce věnuje, není v české legislativě přesně vymezen. Každé zařízení si proto vytváří vlastní kritéria, podle nichž útěk posuzují. Jedním z důsledků této situace je, že v některých případech útěk bývá hlášen na Policii ČR, v jiných nikoli. Statistické údaje o počtech útěků jsou tak zkreslené. Navíc, Republikový výbor pro prevenci kriminality se ke statistickým

údajům vyjádřil následovně (Odbor prevence kriminality, 2003, s. 3):

„číselné údaje odhadované a částečně doložené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy jsou mnohonásobně nižší než údaje získané od všech okresních (obvodních, městských) ředitelství Policie ČR a Policejního prezidia ČR. Jednoznačné vysvětlení tohoto zásadního rozdílu neexistuje. Do jisté míry však lze dovozovat, že to je způsobeno povinností zařízení hlásit Policii ČR jakékoliv nedovolené vzdálení dítěte ze zařízení (i opožděný návrat z vycházky); policie eviduje každé takové oznámení jako útěk svěřence (veškerá vzdálení dětí bez souhlasu zařízení).“

Rozdílnosti v chápání útěku, např. v jeho časovém, prostorovém a motivačním vymezení, mohou mít tedy praktické důsledky pro zajišťování základních údajů o útecích dětí v naší republice.

Pro potřeby této práce a zejména její praktickou část, mezi jejíž cíle patří též zmapovat kritéria používaná jednotlivými zařízeními pro hodnocení útěku, je za útěk ze zařízení považována jakákoli nepovolená nepřítomnost v zařízení, ať už se jedná o odchod ze zařízení nebo nenavrácení do něj. Toto pojetí je záměrně široké, abychom nevynechali nějakou skupinu útěků jen proto, že nespadá do příslušné definice a nebo se označuje jiným termínem

Z vymezení pojmu vyplývá, že existuje více přístupů k definování útěku, což se může projevit zejména v nejednotnosti terminologie a následnému zmatku nejen ve statistických přehledech, ale též v nejednotných intervenčních strategiích ústavních zařízení.

2. Proces útěku

Otázky, s nimiž se setkáváme v souvislosti s útekem dítěte ze zařízení realizujících ústavní či ochrannou výchovu, se týkají nejen samotného činu útěku dítěte, ale též okolností před i po tomto činu, jejich interakce a důsledků pro další život dotyčného jedince. Pokud tedy chceme porozumět dítěti, které uteklo, a jeho situaci, musíme vnímat útek jako proces, v němž samotný akt útěku tvoří pouze jednu část. Tento proces často začíná mnohem dříve, než dojde k opuštění zařízení, a končí až za určitou dobu po návratu dítěte do zařízení, kdy dítě tuto novou zkušenost zapojí do svého životního rámce. Proces útěku můžeme rozdělit až na osm fází, které charakterizují nejen určitý časový úsek, ale též okolnosti, za nichž dítě samotný útek prožívá, zaujímá k nim postoj a určitým způsobem v nich jedná. V každém jednotlivém případě mají tyto fáze jiný rozsah. Mohou být zkráceny, ale mohou též zcela chybět⁵.

Počátek procesu útěku je označen jako nultá fáze – **předpoklady k útěku**. Během ní dochází k vytvoření podmínek pro možnost útěku, která je tvořena např. dlouhodobě neřešenými problémy. Proces útěku pak začíná první fází - **impulzem**, který dítě vyvede z rovnováhy a podnítl ho k reakci obsahující též myšlenku útěku. Tu zpracovává ve druhé fázi procesu nazvaném **rozhodování**. Třetí fáze - **příprava** pak vychází z rozhodnutí dítěte, že uteče. Čtvrtá fáze je **samotnou akcí útěku**. Situací, kdy je dítě mimo zařízení, začíná pátá fáze - **udržování**, jež končí návratem do zařízení, který tvoří šestou fází. Celý proces útěku je však zakončen až fází sedmou - **nutností nést důsledky** za svůj útek **a interpretací** této životní zkušenosti.

2.1 Fáze procesu útěku

Nultá fáze pojmenovaná **předpoklady k útěku** představuje časově nespecifikované období, během kterého dochází k vytvoření faktorů, jež podporují rozhodnutí dítěte k útěku. Těmito faktory mohou být např. dlouhodobě neřešené problémy, důsledky týrání dítěte, stres vytvořený okolními podmínkami prostředí, poruchy chování apod. Lze říci, že v průběhu nulté fáze dochází k vytvoření prvních příčin pozdějšího útěku či více útěků (viz kap. č. 4.). Jelikož tyto faktory, které se na vzniku aktu útěku podílejí, často ovlivňují jednání dítěte na nevědomé úrovni, nebývají dětmi v souvislosti s útekem zmiňovány.

Zatímco nultá fáze popisuje dlouhodobé problémy, u útěků můžeme často vystopovat jednu konkrétní událost nebo situaci, která působí jako katalyzátor, jež v dítěti vyvolá potřebu okamžité změny nebo řešení. Jedná se o **impulz k útěku**, který tvoří **první fázi útěku**. Může se jednat o konflikt mezi dětmi, zákaz účasti na nějaké akci, aktuální problém v rodině nebo jinou emocionálně nabitou situaci. Záleží však na osobnosti a situaci určitého dítěte, jestli v něm ta která událost vyvolá potřebu změny či řešení skrze útěk. Právě tyto události (zdroje impulsu k útěku) jsou častěji identifikovány jako důvody útěku dítěte, a proto mnohdy dochází k řešení pouze těchto konkrétních situací a dlouhodobé problémy dítěte, které této reakci tvoří základ, zůstávají opomíjeny.

V průběhu druhé fáze, **rozhodování**, dochází ke zpracování prvotního impulsu a zvažování různých „pro a proti“. Rozhodování může probíhat na nevědomé úrovni, takové dítě pak při rozhovoru o důvodech útěku může pravdivě odpovědět, že je nezná. S rozhodnutím dětí setrvat v zařízení souvisí zejména následující důvody:

- a) strach (z následného trestu po návratu, z životních nejistot na útěku a z policie)
- b) naději (na zlepšení podmínek života v zařízení, dokončení školy)
- c) vztah (k rodině, k vychovateli, vyznačující se důvěrou) (Heider et al., 2008, s. 33)

V průběhu fáze rozhodování dochází nejen k bilancování mezi výhodami a nevýhodami útěku, ale též k vnitřní konfrontaci myšlenky na útěk s postojem autorit, které dítě obklopují. Postoje autorit lze rozdělit do následujících skupin (tamtéž, s. 34):

a) **Podpora útěku**. Tato podpora může být přímá (vyslovená) či nepřímá (nedostatečná kontrola). Navzdory podpoře je dítě po návratu do zařízení určitým způsobem trestáno. Následkem tohoto matoucího jednání ztrácejí tyto autority pro děti váhu.

b) **Zabraňování útěku kontrolou, hledáním a stíháním** dítěte na útěku. Tento přístup je dětmi očekáván, podporuje srozumitelnost trestu za útěk a orientaci dítěte v postojích autorit.

Třetí fázi procesu útěku tvoří **příprava** na útěk, která zahrnuje přípravu materiální a psychickou. Dítě může například shromažďovat oblečení, nástroje, které mu pomohou překonat bariéry, a další věci, jež považuje za důležité. Psychickou přípravu lze rozčlenit na emoční přípravu na akt útěku a organizační přípravu, týkající se zejména řešení způsobu překonání překážek či např. výběru vychovatele ve službě, kterému uteče.

V některých případech tato fáze (kromě oblasti emoční přípravy, která však může být velmi rychlá) chybí - nejčastěji v zařízeních, kde se dítěti v útěku nebrání, či v případech tzv. impulzivních zkratkovitých útěků (Heider et al., 2008).

Realizace útěku je tématem **čtvrté fáze**, v jejímž průběhu dítě bez svolení vychovatele opouští zařízení a vzdaluje se od něj. Zajímavé je, že zejména ve volnějším zařízeních bývá ve výpovědích dětí věnována hlavní pozornost prožitku z činu samotného. V zařízeních s restriktivním přístupem je ve vypravování akcentována zejména fáze přípravy, po které si dítě spíše oddechne. V obou případech je však pro dítě důležitý prožitek toho, že je schopno utéct a nikdo mu v tom nezabrání, protože nad ním nemá moc (tamtéž, s. 37).

Dalším zajímavým aspektem této fáze je výběr mezi dvěma způsoby realizace opuštění zařízení:

a) „nenavrácením“ neboli útekem ve formě „pokračování“ vycházky, návštěvy rodičů či dovolenky, které má spíše pasivní charakter – dítě nemusí aktivně utíkat, pouze se nevrátí do zařízení

b) útekem, kdy dítě o své vůli opustí zařízení

Ve chvíli, kdy se dítě ocitne za branami zařízení, začíná další fáze útěku nazvaná **udržování**. Dítě si nyní musí zajistit svou existenci mimo zařízení. Tato fáze je charakteristická neustálým pocitem strachu a nervozity z možného zadržení. Ve fázi udržování probíhá :

a) zajišťování základních potřeb obživy (s pomocí podpory rodičů, brigád, krádeží, prostituce) a bydlení (u partnera, u rodičů, přátel, provizorní – např. sklepy, stabilní/nestabilní)

b) uspokojování potřeb vztahu (partnerské, přátelské, rodinné)

c) pocit ohrožení (nahlášení blízkými osobami, dopadení policií či pracovníky ústavu).

V této souvislosti lze uvést ještě tzv. udržování útěku, kdy vychovatel nevpuští do zařízení dítě, které je pod vlivem omamných látek. Tento přístup má však svou roli spíše v rozhodování dítěte o nenavrácení do zařízení než o tom, zda z něj uteče (tamtéž).

Šestou fází procesu útěku je **návrat**, který může mít podobu dobrovolného návratu po vyhodnocení situace a jejích následků, nebo podobu jednorázové vynucené akce zejména ze strany policie. Po takovém návratu obvykle následuje hořkost z dopadení.

Mezi motivy dobrovolného návratu patří zejména: ochrana rodičů před trestním stíháním za maření soudního rozhodnutí v případě skrývání dítěte a snaha vyhovět přání kamaráda, který se chce vrátit, nedostatek peněz na samostatný život, návrat k pohodlnějšímu životu v zařízení, potřeba odpočinku, strach z ohrožení na ulici a další.

Sedmá fáze, jež se týká **nutnosti nést důsledky** za útek, je důležitá pro zařazení zkušenosti útěku do rámce života dítěte, který ovlivňuje jeho další kroky. Konkrétní podoba

této zkušenosti a její vliv na způsob prožívání důsledků je dána postojem, který dítě k útěku zaujímá (Heider et al., 2008).

Na základě výše jmenovaného výzkumu příčin útekovosti vzniklo mimo jiné i rozlišení mezi tzv. postojovou aktivitou či postojovou pasivitou dítěte ve vztahu k útěku.

Děti postojově aktivní zaujímají k útěku postoj a přemýšlejí o důsledcích svého jednání. Jedinec s aktivním postojem reflektuje trest jako nutnou součást a důsledek svého útěku (nikoli jako libovůli vychovatelů v zařízení, jako je tomu u jedinců s pasivním postojem). Ve svém prožívání trestu se k útěku v duchu vrací a interpretuje ho, například za něj přijme odpovědnost nebo klade vinu externím faktorům.

Postojově pasivní děti vnímají útěk jako uzavřený izolovaný celek patřící do minulosti, jehož se trest prožívaný v současnosti netýká. Takový jedinec je tedy více zaměřen na přítomnost a k minulosti, hodnocení útěku, se ve svém uvažování nevrací. Trest vnitřně nepřijímá a naplňuje jej pouze formálně. Trest jako výraz nepřátelství prostředí vůči jedinci pak pouze potvrzuje jeho hodnocení útěku jako správného jednání.

Děti často popisují tresty nejčastěji jako opatření, která nejsou hrozbou pro další útěk a nic pro ně neznamenaají. Součástí jejich výroků o trestu bývá potvrzení vlastní moci a jejího prožitku i prezentace hrdosti za své rozhodnutí. Na druhou stranu můžeme tyto výroky přisoudit též potřebě těchto dětí udržet si na útěk kladný pohled a zachovat si sebeobraz silného jedince (Heider et al., 2008).

Cílem této kapitoly bylo ukázat, že útěk není pouhým jednorázovým aktem, ale svou strukturou patří mezi komplikovanější dlouhodobé procesy, v nichž hraje roli mnoho faktorů.

3. Charakteristika dětí umístěných v zařízeních realizující ústavní a ochrannou výchovu

Do zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu jsou umísťovány děti, které jsou považovány za ohrožované podle zákona 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, a to nejen svým prostředím, ale též samy sebou.

V současnosti existuje mnoho mýtů a předsudků týkající se dětí umístěných v zařízeních realizujících ústavní a ochrannou výchovu. Cílem této kapitoly bude naznačit, jaké děti ve skutečnosti jsou umístěné. v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc, z dětských domovů, dětských domovů se školou, výchovných ústavů a diagnostických ústavů. Účelem je poskytnout rámcový přehled o profilu dětí v zařízeních, nikoli detailně rozvíjet témata, která jsou velice dobře zpracovaná v české i zahraniční literatuře.

Jedním z mýtů, který je v naší společnosti považován za samozřejmost, je to, že děti přicházejí do těchto zařízení z kojeneckých ústavů či do něj vstupují v útlém věku a žijí v nich až do dosažení plnoletosti. Ve skutečnosti je však průměrný věk dítěte, které vstupuje do institucionální péče, dvanáct až čtrnáct let (Stárka, 2009). Více než polovina dětí z kojeneckého ústavu se během jednoho roku vrací „do původní rodiny, další jdou do náhradní rodinné péče a jen přibližně 10% přechází do dětských domovů“ (Sobotková, 2009).

Většina dětí v těchto zařízeních tedy má rodinu. Děti osamělých, tzv. oboustranných sirotek, je zanedbatelný počet. Přestože tyto děti vyrůstaly ve vlastních rodinách, trpí často poruchami jako je deprivace syndrom, porucha připoutání nebo posttraumatická stresová porucha. U některých dětí se vyskytuje předchozí zneužívání, zanedbávání, řada z nich pochází ze sociálně slabého a neuspořádaného prostředí. Do této skupiny patří také cizinci bez doprovodu blízké osoby. Téměř 20% dětí umístěných do ústavní péče bylo někdy i spolu se svými sourozenci či jedním z rodičů týráno nepřiměřenými fyzickými tresty a psychicky traumatizováno. Následkem těchto zkušeností se u nich častěji objevují psychické poruchy (Pilař, 2009).

Rodiny, ze kterých jsou děti do institucionální péče odebírány, jsou u téměř 40% dětí předškolního věku a skoro 70% dětí starších neúplné. Většinou se o tyto děti stará matka sama. Dochází k častému střídání nevlastních otců, dalších vychovatelů, či otcovská figura zcela chybí, je k výchově pasivní nebo se vyznačuje negativními projevy, např. agresí, závislostí na omamných látkách, trestnou činností apod. Rodiče těchto dětí jsou často nezaměstnaní a mívají podprůměrné vzdělání. Jejich ekonomická situace je mnohdy velice špatná, s čímž souvisí i špatné a nestabilní životní podmínky a zkušenost některých dětí se

životem na ulici. Jen 6% dětí pochází z funkčních rodin a do institucionální péče jsou umístěny kvůli výchovným problémům, někdy souvisejícím s neurologickou či psychiatrickou diagnózou, se špatnou školní docházkou, experimentování s drogami či pro zkušenosti s kriminalitou (Pilař, 2009).

Obraz dětí přicházejících do institucionální péče se postupně mění. Za posledních deset let bylo zaznamenáno hned několik posunů v charakteristice těchto dětí (Stárka, 2009; Pilař, 2009):

- *zvyšuje se sociální zdatnost (manipulace s právy a povinnostmi)*
- *zvýšená míra agresivity a projevů násilí v chování*
- *nárůst počtu agresivních dětí s výrazným dysharmonickým vývojem osobnosti, které jsou schopny jen minimálních změn*
- *nárůst počtu dětí s lékařskou diagnózou psychiatrických onemocnění a neurologických poškození mozku*
- *nárůst problematiky drogových a alkoholových závislostí*
- *prohlubování patologie rodinného prostředí, s níž struktury sociální péče dostatečně nepracují v raném stadiu ani po odebrání dětí*

K vytvoření profilu dětí, které se nacházejí v zařízeních realizujících ústavní či ochrannou výchovu, nám mohou pomoci též výsledky dotazníkového šetření Tesařové (1997, dle Matoušek, Kroftová, 1998, s. 158). Toto šetření, které se zabývalo rozбором kritérií, podle nichž se kurátoři mládeže rozhodují doporučit soudu uložení ústavní výchovy, uvádí mezi nejčastěji udávanými kritérii:

- 1) *protiprávní jednání (přestupky a trestná činnost) dítěte*
- 2) *začínající závislost na drogách, alkoholu, automatech*
- 3) ***útěky z domova***
- 4) *množství výchovných opatření uplatněných před návrhem ústavní výchovy*
- 5) *množství v dotazníku vypočítaných důvodů k návrhu na ústavní výchovu, jež u jednotlivého případu připadají v úvahu*
- 6) *zahálčivý způsob života*
- 7) *nerespektování rodičů*
- 8) *sexuální promiskuita*
- 9) *členství v závadové partě*

Mezi další, dle výsledku šetření méně významná kritéria, patří:

- 10) *kázeňské problémy ve škole*
- 11) *prospěchové problémy*

- 12) *předchozí umístění v ústavní péči*
- 13) *nepříznivé hodnocení mladistvého jinými institucemi s výjimkou školy*
- 14) *menšinová etnická příslušnost*
- 15) *osobnostní charakteristiky mladistvého*
- 16) *špatná pověst rodiny*
- 17) *protiprávní jednání rodičů, s nimiž mladistvý žije, resp. nežije, a to vlastních i nevlastních*
- 18) *úplnost rodiny*
- 19) *názor dospělých členů klientovy rodiny na umístění klienta v ústavní péči*
- 20) *doba vedení případu před návrhem na ústavní péči.*

Podle tohoto šetření jsou tedy úteky z domova třetím nejčastějším kritériem pro návrh ústavní výchovy. S ohledem na předcházející text je zajímavé, že kritéria týkající se rodičů či rodinných poměrů se nacházejí na posledních místech (v pořadí 10., 17. a 18.). Kritéria působí spíše restriktivním než ochranným dojmem a jsou zaměřená zejména na negativní hodnocení chování dětí bez komplexního hodnocení stavu rodiny a práce s ní.

Dle shrnutí Springera (1998) patří mezi důvody úteků z rodin:

- a) *únik z nesnesitelné situace uvnitř rodiny*
- b) *odmítnutí nebo vyhození z domova*
- c) *touha/snaha po osamostatnění, nezávislosti, osvobození z rodinných pravidel*
- d) *ekonomický stres*
- e) *špatné psychologické nebo sociální přizpůsobení*
- f) *porušení sociálních očekávání a kulturních norem*
- g) *pokus najít hodnotový systém, který by utíkající mohl akceptovat*
- h) *hledání vzrušení*
- i) *složitá situace ve škole, kdy dítě doma nenachází podporu rodiny*

Co se týče bodu i): u dětí, které utekly z domova, byly zjištěny školní problémy zejména ve vztazích se spolužáky a s učiteli, provázené konflikty, školními neúspěchy a záškoláctvím (Springer, 1998).

Rodiny těchto dětí jsou nejčastěji dysfunkční, rodiče jsou rozvedení či žijí odděleně, často mívají problémy se zákonem a nezřídka bývají závislí na alkoholu.

Děti, které posléze z rodiny utekly, se cítily svými rodinami nemilované a nechtěné, byly emocionálně, sexuálně či fyzicky zneužívané. K útekům dětí též dochází v důsledku toho, že rodina nepřijme sexuální identitu dítěte.

Tyto děti často trpí depresemi a suicidálními myšlenkami, mají nízké sebevědomí a mnohdy zneužívají omamné látky (Springer, 1998).

Děti přicházejí do zařízení realizujících ústavní či ochrannou výchovu z prostředí, ze kterého si mnohdy přináší traumata a zkušenosti, které narušily jejich vývoj směrem ke zdravé a úspěšné osobnosti. Jedná se nejen o vývoj intelektový, ale též citový. Citová deprivace, kterou si dnes mnozí spojují s výzkumy prof. Matějčka, se týká nejen dětí vyrůstajících v ústavních zařízeních, ale též v dysfunkčních rodinách. Týrání, zanedbávání, zneužívání dítěte i jeho jednorázová traumatizace má na vývoj dítěte nesmírný dopad a zanechává na jeho osobnosti stopy, které je třeba si při práci s ním uvědomovat. Obraz poruch chování, závislostí a delikventního jednání dětí, o kterých se kapitola zmiňuje, je též velmi rozsáhlý a přesahuje rozsah této práce. Proto lze zájemce odkázat na odbornou literaturu, která je na ně zaměřena⁶.

4. Důvody útěků

Předchozí kapitola byla věnována profilu dětí umístěvaných do zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu. Útěky z domova a rodinná situace patří mezi faktory pro rozhodnutí o umístění dítěte do institucionální péče. Ovšem, je nutné si uvědomit, že ne všechny děti ve špatných podmínkách utíkají a že ne všichni „útěkáři“ pocházejí z problematických rodin. Otázku, proč některé děti neutíkaly, ačkoli jejich rodinná situace je podobná, si klade tato kapitola také v případě útěků z ústavních zařízení.

Zmíněná otázka poukazuje na to, že na důvody útěků nelze nahlížet jako na izolované a výhradní příčiny útěků. To znamená, že na rozhodnutí dítěte k útěku nepůsobí např. pouze situace, z níž dítě chce uniknout, ale též další faktory jako osobnost dítěte nebo jeho sociální síť. Faktory, které působí na vznik myšlenky na útěk a rozhodnutí ho uskutečnit, se nacházejí ve třech rovinách, které současně působí a mají vliv na to, zda dítě uteče či ne:

1. osobnost dítěte (jeho životní historie, vlastnosti, poruchy osobnosti apod. – viz kap. č. 5.3)
2. zařízení (jeho režim, vychovatelé, ostatní děti v zařízení)
3. svět (rodina, přátelé, sociální pracovníci apod.) (Heider et al., 2008)

Důvodem vzniku myšlenky na útěk a rozhodnutí k němu tedy není jeden izolovaný faktor, který by se dal nazvat příčinou útěku, nýbrž celá řada faktorů či sled okolností. Tento pohled nám pak umožňuje pochopit, proč se v obdobné rodinné situaci či zařízení ne všechny děti rozhodnou k útěku. Současně však naznačuje, že nalezení skupin důvodů a identifikace indikátorů útěků použitelných pro praxi je velmi obtížné. Mnoho zahraničních prací se možná právě z tohoto důvodu zabývá profilem dítěte a rodiny, z níž utíká, a tím poukazuje na určitou kombinaci faktorů vedoucí k útěku (Englander, 1984; Dolan, Pelletier, Reid, 1993; Safyer, 2004).

S tímto pohledem koresponduje též pojetí procesu útěku popsané v kapitole 3. Je třeba zdůraznit rozdíl mezi aktuálním podnětem ke vzniku situace útěku (impulzem z první fáze) a faktory, jež k reakci na tento impuls přispívají (faktory z druhé fáze). V některých případech dochází ke vzniku impulsu z důvodu určité patologie v osobnosti dítěte, která přispívá např. k jeho větší impulzivitě, reaktivnímu chování apod. Jindy se příčina impulsu v určité situaci, kterou okolí nehodnotí jako „útěkovou“, nachází v dlouhodobě neřešeném a mnohdy explicitně nevysloveném problému či opomíjeném traumatu z minulosti dítěte. Mnoho dětí, které utíkají, je chycena do tzv. „otáčecích dveří“⁷ sociálních orgánů ochrany dětí, kdy

neustále procházejí různými institucemi a nikdo jejich problém nevyřeší (Kurtz, Kurtz, 1991, s. 3)

Dalším metodologickým problémem, se kterým se při určování důvodů útěku setkáváme, je časová prodleva mezi aktuálním prožíváním důvodů, které vedly k útěku, a rozhovorem o těchto důvodech po jeho návratu. Doba a události odehrávající se během pobytu mimo zařízení ovlivňují pozdější výpovědi dětí o tom, proč utekly. Interpretace důvodů dětí mohou být také ovlivněny potřebou dítěte vidět se v pozitivním světle. Též může docházet ke kontaminaci této interpretace jinými lidmi.

Co je však dnes nejčastěji považováno za možné důvody útěků ze zařízení? Shrňme-li poznatky získané několika zahraničními i českými výzkumy (Heider et al., 2008; Loring, 1998; Thompsonová, Pillai, 2006), je to především:

- a) změna sebeobrazu spojená s obrazem „ústavního dítěte“.
- b) únik z ústavního způsobu života – jeho režimu, kontroly, nudy – dítě má jiný hodnotový systém, utíká za svobodou, dobrodružstvím
- c) potřeba alkoholu, drog
- d) potřeba vyřídit si neuzavřené záležitosti „venku“ – obchody, partnerské vztahy
- e) vztahy s okolím – konflikty s dětmi, vychovateli, stesk po blízkých, útěk na popud přátel
- f) strach z trestu či reakce na špatné známky, těhotenství apod.
- g) situace fyzického či psychického ohrožení
- h) touha po změně
- i) osobnost dítěte – psychiatrická diagnóza, poruchy chování

Zajímavé informace o příčinách útěků přináší český výzkum realizovaný pro Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a představený v říjnu 2008 (Heider et al., 2008). V rámci tohoto výzkumu bylo provedeno dotazníkové šetření v osmi výchovných ústavech, které se věnovalo tomu, v čem děti z těchto zařízení shledávají motivaci ostatních dětí k útěku.

Dle četnosti odpovědí byly zmíněné motivátory sestupně seřazeny takto:

- 1) touha po svobodě (podrobněji dětmi nepopsaná)
- 2) potřeba drogy (včetně alkoholu)
- 3) stesk po blízkých
- 4) iracionální rozhodnutí
- 5) špatné přizpůsobení se režimu
- 6) útěk od nějakého ohrožení uvnitř zařízení (šikana, nepohoda...)

7) získání obdivu ve skupině (Heider et al., 2008, s. 12)

Při podrobnější analýze odpovědí si lze povšimnout rozdílností mezi odpověďmi v závislosti na počtu útěků z ústavu, pohlaví, věku a zkušenosti s vlastním útekem.

V ústavech s nízkou útekovostí je největším motivátorem shánka po drogách. Lze to interpretovat tak, *„že určité podmínky v ústavech s nízkou útekovostí ovlivňující útek mohou působit natolik proti tomuto činu, že k jeho realizaci dojde až v okamžiku skutečné psychické či fyzické potřeby drogy“*. Hlavním motivem útěku dětí ze zařízení s vysokou útekovostí je blíže nespecifikovaná potřeba svobody (tamtéž).

Při sledování změn struktury výsledků podle pohlaví lze zaznamenat, že dívky kladly na první místo shánku po drogách a chlapci touhu po svobodě. Tyto výsledky můžeme vysvětlit tím, že *„pro chlapce by obecně motivem k útěku mohl být již jenom určitý pocit nespokojenosti a spoutanosti (touha po svobodě), kdežto u dívek se jedná až o nezvladatelné nutkavé jednání na podkladě potřeby drogy... oproti chlapcům soudí, že člověk k realizování útěku potřebuje větší tlak“* (tamtéž, s. 13). Dalším rozdílem mezi odpověďmi dívek a chlapců je, že dívky přikládají větší důležitost špatnému přizpůsobení se režimu, což (tamtéž, s. 13) potvrzuje výše zmíněnou hypotézu, že podle dívek člověk utíká z důvodu nepohodlí, když se cítí neustále vystavován trestům a omezením.

Značného rozdílu dosahuje struktura odpovědí při rozdělení respondentů do dvou skupin podle věku pod a nad 16,5 let a rovněž kategorie stesk po blízkých osobách. Tento rozdíl je z vývojového hlediska mladší skupiny pochopitelný. Podobně je tomu s ohledem na vývojové stadium u respondentů starších 16,5 let, kdy je příčina útěku častěji nacházena v iracionálním jednání (Heider et al., 2008). To může mít souvislost s vyšší dráždivostí a potřebou vymezit se vůči autoritám vývojového období, ve kterém se děti právě nacházejí (Vágnerová, 1996).

V rozložení odpovědí do skupin dle toho, zda se dítě samo dopustilo útěku či ne, došlo k výrazné změně v odpovědi touha po svobodě, která se u dětí, jež se dopustily útěku alespoň jednou, objevuje mnohem častěji. V této souvislosti můžeme vyslovit hypotézu, *„že děti, které se pokusily či opakovaně pokoušejí o útek, přisuzují jiným útěkářům obtížně zvladatelnou tenzi, kterou obecně nazývají touhou po svobodě. Nejsou schopny tento stav blíže na obecné rovině specifikovat konkrétní potřebou či stavem. Neútěkáři jsou schopni dané motivy blíže konkretizovat – droga, stesk“* (Heider et al., 2008, s. 15).

V tomto výzkumu (Heider et al., 2008) byly vedeny rozhovory týkající se příčin útěků nejen s dětmi, ale též s vychovateli výchovných ústavů. Ti shledávají příčiny útěků:

- 1) v touze po svobodě a po drogách („*utíkají za zábavou*“, „*alkohol, holky, techno, cigarety, drogy*“)
- 2) v uspokojování jejich potřeb a tužeb („*může to být i jejich životní styl*“, „*dostanou amok, záchvat vzteku, nemají cigaretu*“, „*ono pak přijde to letní období*“, „*mají kriminální činnost, rozjeté kšefty, tak si je jdou vyřídit*“)
- 3) ve skupinové dynamice dětí („*o nějaké si řekneme, ta by neutekla, a strhne ji parta a jde*“, „*mají spoustu prostoru, nechají se svést spolužáky*“)
- 4) v příčinách uvnitř ústavu („*můžou utíkat od podmínek ústavu*“, „*nechtějí tady být, nechtějí být omezováni*“, „*jsou tady jak v kriminále*“) (tamtéž, s. 46)

Cílem této kapitoly bylo představit důvody, kvůli nimž děti utíkají ze zařízení realizujících ústavní výchovu, a poukázat na úskalí, kterým při identifikaci těchto důvodů čelíme. Hlavní důraz je třeba klást na komplexní chápání důvodů útěku dítěte a na odmítnutí jednoduché kauzality příčiny a následku při vysvětlování útěku. Útěky by neměly být chápány pouze jako impulzivní reakce na aktuální situaci, ale v souvislosti s nimi by se měly brát v úvahu i předchozí zkušenosti dětí, které ovlivnily jejich osobnost, aktuální prožívání, reagování a potřeby.

5. Typologie útěků

Jak jsme uvedli, útek je komplexní proces sestávající z několika fází. Průběh tohoto procesu je dán právě charakterem jednotlivých fází – konkrétními okolnostmi, délkou, významem pro utíkajícího apod. Výslednou podobu každé fáze ovlivňují příčiny útěku a podmínky, v nichž se odehrává. Podmínky jednotlivých fází útěku lze rovněž zkoumat na třech rovinách zaměřených:

- 1) na osobnost dítěte,
- 2) na zařízení,
- 3) na okolní svět (Heider et al., 2008, s. 46).

Podle toho, na jakou z těchto rovin je kladen důraz, vznikají různé typologie útěků či utíkajících dětí. Tato kapitola se věnuje rozlišením typů útěků (dle motivace a času), typů utíkajících dětí a dalším možným způsobům členění.

V současné době neexistuje jednotný model typologie útěků či utíkajících dětí ani názorů na ně. V praxi se mnohdy setkáváme též s odmítavým přístupem k jakýmkoli snahám o generalizování útěků a jejich rozdělení do typů, který bývá odůvodňován tím, že každý útek je jedinečný a je nutno k němu přistupovat individuálně. S tvrzením o jedinečnosti každého útěku a potřebě individuálního přístupu lze souhlasit. Je však třeba vytvořit podmínky pro to, aby se individuální přístup nerovnal přístupu laickému a neprofesionálnímu, a identifikovat skupiny útěků, aby mohla vzniknout efektivní intervenční strategie pro situaci útěku dítěte ze zařízení. S ohledem na komplexnost procesu útěku je nutné, aby bylo možné účinně zasáhnout do situace dítěte, rozpoznat jeho problémy a potřeby a vytvořit variabilní systém, který by nepotlačoval individualitu dítěte a specifičnost jeho útěku. Základem úspěšné intervence je však správné rozpoznání motivů a okolností útěku, k čemuž může přispět přehled typů útěku.

5.1 Typy útěků podle motivace k útěku

Útěky lze rozdělit dle zdroje motivace na tři skupiny:

- A) útek od/z něčeho,
- B) útek k někomu/něčemu,
- C) útek s někým/něčím.

Typy A) a B) můžeme též označit podle Bergera a Smidta (1958, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 5) za:

- a) reaktivní, kdy je důvodem útěku problém.
- b) spontánní, které jsou projevem touhy po dobrodružství.

Ad A) Jako **útěk od/z něčeho** (Running from Something) označuje Homerová (1973, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 5) útky, které jsou jistou formou úniku. Děti nejčastěji o svém útěku vypovídají jako o snaze uniknout z ústavního života, od konfliktního vztahu, negativního sebeobrazu (ústavní dítě) a trestu (Heider et al., 2008).

Útěk od/z něčeho lze dále rozčlenit na čtyři kategorie inspirované typologiemi Bartha (1986, dle Millerová, 1990, s. 271) a Jonese (1988) týkající se útěků z domova:

- a) Útěk od konfliktu (např. s vychovatelem, s dětmi)
- b) Útěk ze stresu, od změny (např. období rozhodování o ustanovení/zrušení ústavní péče)
- c) Útěk od kontroly (kterou pro dítě může představovat samotný režim zařízení)
- d) Útěk ze situace fyzického či psychického ohrožení (např. šikana)

Ad B) **Útěk k někomu** může směřovat například k určitému vztahu (rodiče, kamarádi, partner, nelegální pracovní vztahy), ale též k něčemu (například získání drogy a uvolnění, k pocitu svobody, aby si dítě mohlo dělat, co chce). „Útky za něčím“⁸ (Homerová, 1973, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 5) se vyskytují zejména ve formě krátkodobých útěků na diskotéku či do hospody, kdy se po skončení akce děti mnohdy do ústavního zařízení samy vrací (Heider et al., 2008, s.31). Tento druh útěku označila Společnost pro vědeckou analýzu⁹ (1974, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 6) jako typ „free“, tedy útky osvobozující, k nimž dochází z důvodu hledání dobrodružství, svobody a příjemných cílů. Tato skupina útěků také může souviset s odlišným hodnotovým systémem dětí (viz kap. č. 5.3).

Ad C) **Útěk s někým** zastupuje hromadné skupinové útky, které mohou být vyjádřením například strachu a péče o kamarády či obavy dítěte z toho, že bude na útěku osaměl (Heider et al., 2008). Může se jednat též o děti, které utíkají na popud vrstevníka a samy by nikdy zařízení neopustily¹⁰ (English, 1973, dle Jones, 1988, s. 23). **Útěk s něčím** označuje typ útěků, ke kterým dochází z důvodu strachu z reakce rodičů či jiných autorit na určitou nesdělitelnou skutečnost (tamtéž, s. 20). Nejčastěji se jedná o těhotenství, homosexualitu,

školní neúspěch. English (tamtéž) tvrdí, že děti, které utíkají z tohoto důvodu, se snadno mohou na ulici stát zneužívanými a brzy se vrací domů.

K dělení útěků dle motivace též můžeme připojit rozlišení útěků dle Haupta a Offorda (1972, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 6):

- a) skutečný útek, kdy se dítě snaží uniknout z nějaké situace.
- b) demonstrativní útek, kdy se na sebe snaží upozornit a tímto jednáním volá o pomoc.

5.2 Typy útěků podle času

Časová dimenze je důležitou proměnnou pro klasifikaci útěků, protože čas strávený mimo domov je důležitým ukazatelem záměru útěku, jak poukázal Jones (1988), jehož dělení je zde v této souvislosti použito. Například dlouhodobé útky se objevují spíše u dětí, které řeší vážné problémy, zatímco krátkodobé útky bývají řešením napětí z krize.

Délka útěku naznačuje, jak silné jsou vazby dítěte na zařízení a jeho pracovníky, rodinu a vrstevníky, a též ukazuje míru přijetí kultury ulice dítětem. Dítě na útěku, které stráví na ulici delší období, se často angažuje v delikventním jednání nebo začne užívat návykové látky, aby přežilo a aby se vyrovnalo se stresem své nové situace.

Typy útěků dle délky trvání útěku dle Jonese (1988) jsou:

- a) krátkodobé útky
- b) střednědobé útky
- c) vícenásobné útky (více informací viz u rozdělení útěků dle četnosti)
- d) dlouhodobé útky vedoucí k bezdomovectví

Ad a) Tato skupina je tvořena útky s krátkým trváním. Tyto útky jsou spíše impulzivní než dobře promyšlené. Děti se buď vrátí během několika hodin, nebo se přihlásí samy na policii či zkontaktují další osobu či instituci, která jim možnost návratu zprostředkuje (v ČR např. dětská krizová linka Linka vzkaz domů¹¹). Tyto útky mohou být často jen demonstrativní a v některých případech spíše podtrhují silné vazby k tomu, od čeho děti utíkají (Jones, 1988).

Ad b) Během tohoto typu útěku jsou děti mimo zařízení obvykle delší časový úsek (několik dní až týdnů). English (1973, dle Jones, 1988) tvrdí, že tato skupina je zřejmě nejpočetnější. Může se jednat o útek z něčeho/od někoho, kterým se dítě snaží vyrovnat s

napětím v prostředí, z něhož utíká. Na včasnou intervenci mohou tyto děti reagovat, ale pokud se situace zhoršuje, mohou zvýšit frekvenci a délku útěků a stát se tzv. chronickými útekáři.

Pro řadu dětí je důležitým testem sama sebe schopnost přežít na ulici. Když jsou však děti na ulici příliš dlouho, tyto schopnosti a dovednosti se rozvinou do kultury života na ulici a je pak velice obtížné zvrátit jejich směřování zase zpět do běžné společnosti (Jones, 1988).

Ad c) Vícenásobné útky se objevují u dětí s vysokým stupněm osobní a rodinné patologie a delikventního chování. Tato skupina dětí má ráda vzrušení a byla úspěšná ve vytvoření dovedností k přežití na ulici (tamtéž). Vícenásobné útky mohou odehrávat např. v prostředí, jehož atraktivita podnětů se nevyrovná vzrušení, které dítě nachází na ulici. English (1973, dle Jones, 1988) podotýká, že řada dětí po několika útečích zjistí, že napětí v zařízení se nezměnilo, a navíc se mezi útky dále snížila jejich schopnost vyrovnat se stresem z tohoto napětí.

Pokud u tohoto typu útěků neprobíhá žádná intervence, pravděpodobně se zvýší délka času stráveného na útěku a období strávené mezi útky doma se zkrátí. Doba strávená mimo zařízení může u této skupiny dosáhnout několika měsíců či dokonce roků. Vazby, které byly napjaté, se mohou zcela přerušit (Jones, 1988).

Ad d) Z důvodu zpretrhání vazeb k prostředí, kde dítě žilo, je prognóza na návrat dítěte extrémně nízká. Dítě utíká, aby trvale žilo na ulici. Tento typ útěku můžeme zařadit mezi útky, u kterých se jedná o přechod do jiné životní existence (tamtéž).

5.3 Typy dětí, které utíkají

V kapitole týkající se obrazu dětí umístěných v ústavním zařízení byly uvedeny nejen charakteristiky dětí přicházejících do institucionální péče, ale též prostředí, ze kterého odešly. Výčet charakteristik těchto dětí se příliš nelišil od výčtu důvodů útěků dětí z rodin.

V této souvislosti si Michael E. Rohr (Rohr, 1996) pokládá otázku, zda má smysl zkoumat rozdíly mezi „útekáři“, tedy opakovaně utíkajícími dětmi, a „neútekáři“. Edelbrock v 80. letech tvrdil, že nikoli, jelikož se tyto dvě skupiny významně neliší (1980, dle Rohr, 1996, s. 614). Adams a Monroe (1979, dle Rohr, 1996, s. 614) však poukázali na metodologická pochybení předchozích výzkumů, a tudíž neadekvátnost psychologických profilů jako prediktorů útěků. U těchto výzkumů totiž není jasné, zda je psychopatologické chování obvykle spojované s útky jejich příčinou nebo důsledkem. Též není jasné, zda se „útekáři“

významně liší od „neútěkářů“ ve vztahu k psychopatologiím. Michael E. Rohr (1996) ve zmíněném článku představuje výsledky studie, která se tímto rozdílem zabývala, a poukazuje na to, že ve výsledcích se u dětí, které utíkají, objevují odchylky od běžné dětské populace, ale tito „útěkáři“ se neliší od klinických pacientů s psychopatologiemi.

Jones (1988, s. 18) ve své typologii nabízí vedle rozdělení typů útěků založených na rodinném prostředí též přehled typů útěků zakládajících se na rozdělení dle dětí:

- a) děti s psychiatrickou diagnózou
- b) děti s diagnostikovanými poruchami chování
- c) děti se zcela odlišným hodnotovým systémem
- d) dobrodružné, dobře přizpůsobivé děti
- e) děti negativně ovlivněné svými vrstevníky

Ad a) Děti s psychiatrickou diagnózou se od většiny utíkajících dětí liší zejména tím, že jen zřídka kdy přijímají tzv. znaky dětí ulice a nemívají vrstevníky, ke kterým by mohli utíkat. Jejich počet je docela malý a pro jejich nezvyklé chování, kterým na sebe nevědomky upozorňují, bývají brzy nalezeny (Jones, 1988, s. 21).

Ad b) Děti s diagnostikovanými poruchami chování častěji „utíkají k něčemu“ než „od něčeho“. U těchto dětí mnohdy rodiče vynaložili jen okrajové úsilí na nácvik sebekontroly a na péči o jejich vzájemný vztah. Proto později tyto děti inklinují ke skupinám vrstevníků, kteří utíkají a žijí bez dozoru rodičů. Domov považují oproti životu na ulici za nudný. Jejich sociální vztahy jsou často založeny na zneužívání druhých. Na ulici se dopouštějí krádeží, podvodů, kuplířství, sami se prostituují nebo se na prostituci podílejí jiným způsobem. Je pro ně charakteristická impulzivita, depresivita a vyhledávání příjemných prožitků (tamtéž, s. 23).

Ad c) Děti se zcela odlišným hodnotovým systémem jsou podle Steirlina (1973, dle Jones, 1988, s. 22) typem dětí, které se svým útekem snaží vymanit z kontroly rodičů či vychovatelů a vydávají se hledat prostředí, jež bude více tolerantní a přijímající a nebude je omezovat. Často se však k rodině vracejí, protože k ní cítí určitý základní vztah nebo protože nikde nebyli zcela přijaty (Jones, 1988, s. 22).

Ad d) Zdroj útěků dobrodružných, dobře přizpůsobivých dětí leží ve vyhledávání zábavy, příjemných prožitků a dobrodružství, spíše než v problémech s okolím, individuální patologii či deviantním chování. Podle výzkumu Adamse a Monroea (1979, dle Jones, 1988, s. 22) se od neutíkajících vrstevníků významně.

Ad e) Do této skupiny patří děti, které utekly na popud svých vrstevníků. Tyto děti často ve škole selhávají a ani jejich rodiče od nich v souvislosti se studiem moc neočekávají.

Většinu svého času tráví s vrstevníky, a to i na úkor školní docházky. Od skupiny b) se liší v tom, že nejsou delikventní a nezneužívají na útěku ostatní. Ačkoli se v jejich rodině neobjevuje týrání, zneužívání či zanedbávání, jejich návrat je z důvodu slabých vztahů provázen obtížemi (Jones, 1988, s. 23).

Další možnou typologií zakládající se na rozlišování různých typů jsou útky (tamtéž, s. 42):

- a) s důrazem na prožitek
- b) s důrazem na zisk
- c) s důrazem na nevyhnutelnost úniku

Do skupiny a) patří děti, které utekly kvůli prožitku pospolitosti s druhými lidmi, pocitu uvolnění, relaxace, svobody a samostatnosti. Jsou to děti, jež se po skončení akce, která jim tyto pocity poskytovala, vracejí samy do zařízení. Útěk většinou neplánují, spíše reagují na aktuální příležitost. Útky těchto dětí lze ovlivnit z hlediska podmínek (příležitost, obtížnost opuštění zařízení), vztahů a důsledků útěku (Heider et al., 2008, s. 43).

Do skupiny b) často patří děti se závislostí na návykových látkách, motivací k útěku těchto dětí může být také např. informace o aktuálním stavu rodiny. Pro tento typ dětí je charakteristická zacílenost, jsou pro útěk i delší dobu rozhodnuty a vyčkávají na vhodnou příležitost (tamtéž).

Skupina c) vznikla na podkladě odpovědí dětí, které na otázku po důvodu útěku uvedly: „Nevím, prostě musím pryč.“ Tyto děti utíkají z důvodu vnitřní nutkové pohnutky, impulzivně, bez rozmýšlení situace a následků realizace útěku. Odvrátit útěk některých z těchto dětí je krátkodobě možné pozitivním motivováním, aby se jejich pozornost zaměřila na získání odměny (tamtéž).

5.4 Další členění

V odborné literatuře i praxi se můžeme setkat též s diferenciací útěků na základě informací o průběhu pobytu mimo zařízení, četnosti útěků či širších okolnostech útěků.

Díky Brennanově typologii (1980, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 6) rozlišujeme útky:

- a) s nízkým výskytem delikvence
- b) delikventní

Podle rozlišení osobnostních charakteristik dětí, jež navrhl Shellow et al. (1967, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 6), lze rozdělit útky na:

- a) patologické - důvodem útěku jsou osobní či rodinné problémy a dochází k recidivě tohoto chování.
- b) přirozené - dojde k nim maximálně jednou až dvakrát, nejsou přítomny závažné rodinné problémy a provází je méně závažné delikventní jednání.

Útěky se též rozdělují podle četnosti na:

- a) jednorázové
- b) chronické (či opakované)

V kapitole týkající se pojmů spojených s útekem byl zmíněn pojem „chronický útekář“¹² (Penninbridge, Yates, David, Mackenzie, 1990, dle Whitbeck, Hoyt, 1999, s. 4), který je označením pro toho, kdo utekl tři- a vícekrát. V českém prostředí neexistuje všeobecně přijímaná definice, která by se týkala opakovaných útěků. Není tedy jasné, podle kterých kritérií je v našem prostředí dítě označeno za chronického útekáře či odkdy jsou jeho útěky považovány za chronické. Předpokládáme, že v praxi mezi kritérii existuje značná nejednotnost.

Tématu recidivy útěků dětí není v české odborné literatuře věnována prakticky žádná pozornost. Informace k tomuto tématu spíše najdeme pod tématem toulání. V zahraničních odborných článcích je toto téma zmiňováno též jako podhodnocené (např. Thompsonová, Pillai, 2006; Bakerová et al., 2003; Thompsonová, Pollio, 2006), ačkoli je tématem pro praxi velice závažným. Z tohoto důvodu je mu v této části práce věnována větší.

Mezi dětmi, které utečou jen jednou, a těmi, které utíkají opakovaně, byly nalezeny významné rozdíly (Bakerová et al., 2003; Thompsonová, Pillai, 2006). Výsledky studií ukazují, že děti, které utekly jednou, reagovaly svým útekem na specifickou konfliktní událost; zatímco děti, které utíkají opakovaně, zažívají dlouhodobé a vleklé problémy, jež jsou spojovány se špatnými rodinnými vztahy (Stefanidis, 1992). Mezi dětmi, které utíkají opakovaně, jsou častěji dívky, mají-li školní problémy a více rodinných konfliktů (Bakerová et al., 2003, s. 89).

Děti, které utekly jen jednou, vstupují do zařízení s odlišnými historiemi a odlišnými riziky recidivy než ty, které utekly vícekrát. U dětí, které utekly jednou, se opakování útěku váže na délku pobytu v zařízení a rodinné změny; zatímco u těch, které již utekly vícekrát, je opakování útěku často spojeno s emočními problémy (Bakerová et al., 2003, s. 90). Faktory spojené s utíkáním se tedy v závislosti na čase mohou měnit a jejich počet narůstat.

Mezi rizika spojená s útekem, jimž se věnuje následující kapitola, patří tzv. sžívání s kulturou ulice a sebeidentifikace s tzv. dětmi ulice¹³ (Whitbeck, Hoyt, 1999). Ačkoli k tomu,

aby se dítě ocitlo dlouhodobě na ulici, mnohdy stačí jeden útěk, pravděpodobnost, že se tak stane, s počtem úteků narůstá. Zatím nebyl nalezen důkaz, že u toho, kdo v minulosti utíkal častěji, bude následující útěk delší a nebezpečnější z hlediska rizik dalších úteků než u dítěte, které utíká poprvé a které může opakovaně utíkat např. za rodinou. Z hlediska rizik úteků je tedy důležitější, co děti na útěku dělaly než kolikrát utekly.

Ačkoliv nejsou žádné empirické důkazy, které by identifikovaly délku času potřebného k přijetí tzv. kultury ulice, neoficiální fakta naznačují, že děti, které stráví více než 30 dní pryč z domova, k tomu pravděpodobně směřují (Fest, 2003, dle Thompsonová, Pollio, 2006, s. 246). Na základě výsledků výzkumu Thompsonové a Pollia (2006, s. 245) se však lze domnívat, že u řady dětí k této akulturaci dochází, protože jsou jejich útky spojeny s postupným získáváním dovedností k přežití na ulici, většinou spojené s trestnou činností typickou pro osoby dlouhodobě žijící na ulici (Dembo, 1997, dle Thompsonová, Pollio, 2006, s. 246) a stykem se sociální sítí lidí, kteří dlouhodobě žijí na ulici. Ačkoli se vždy nemusí jednat o osoby, které by na ulici přímo přespávaly, jsou to lidé bez trvalého domova či přístřeší. Tyto nové kontakty posléze mohou dítěti po útěku usnadnit návrat na ulici (Biehalová, Wade, 1999). Podle výše zmíněného výzkumu Thompsonové a Pollia (2006, s. 245) mohou děti se zkušeností vícenásobných úteků v dospělosti pravděpodobněji patřit mezi skupinu bezdomovců.

Na útěku mohou děti získat zkušenosti s bezdomoveckým způsobem života. Z tohoto důvodu se odborníci začali zabývat i srovnáváním těchto dvou skupin. Zde bychom zmínili model tzv. bezdomovecké dráhy života, která uvádí čtyři zdroje odcizení „normálnímu“ způsobu života (Piliavin et al., 1993, dle Thompsonová, Pollio, 2006, s. 245):

- 1) institucionální odcizení - Poukazuje na slabé vztahy mezi dítětem sociální podpůrnou sítí, související zřejmě s nezájmem o vzdělání a s kriminálním chováním (Castel, 2000, dle Thompsonová, Pollio 2006, s. 245). Děti, které utíkají, jsou spíše náchylné ke slabým mezilidským a rodinným vztahům (Whitback, 1997, dle Thompsonová, Pollio 2006, s. 245) a mají zkušenost se sociální izolací a odcizením, poruchami přilnavosti, adaptability (Jackson-Wilson, Borger 1993). Podle Sullivana (1996, dle Thompsonová, Pollio, 2006, s. 245) tyto faktory hromadně představují předpoklad k sociálnímu opomíjení, které ohrožuje průběh normálního vývoje.
- 2) duševní dysfunkce apod. (deprese, nízké sebehodnocení, impulzivita a sebevražedné myšlenky a pokusy, poruchy nálad, zneužívání návykových látek)
- 3) identifikace s bezdomoveckou kulturou (zmíněno v předchozím odstavci)

- 4) lidský kapitál (vztah ke svým povinnostem a postoj rodičů k práci, který může dítě ovlivnit)

Výzkum Thompsonové a Pollia (2006) vycházel z tohoto modelu a potvrdil hypotézu, že děti, které utekly několikrát, dosahují oproti dětem, které utekly jednou, vyššího skóre ve všech čtyřech oblastech, tzn. že u těchto dětí se problémy vyskytují ve všech čtyřech oblastech, a dokonce s větší intenzitou. Tím byla potvrzena podobnost mezi vývojem těchto dětí a životní dráhou bezdomovce.

Tyto i předchozí výsledky poukazují na jedno z významných rizik útěků dětí, jimiž se podrobněji zabývá následující kapitola, a jsou důležité pro tvorbu intervenčních strategií.

Cílem této kapitoly bylo prostřednictvím typologií poukázat na různorodost útěků, pomocí několika hledisek třídění zpřehlednit faktory, jež k nim vedou, a přiblížit možné profily dětí, které se útěků dopustily či opakovaně dopouštějí.

6. Následky útěků a rizika spojená se situací pobytu mimo zařízení

Situace dítěte po útěku ze zařízení realizujícího ústavní a ochrannou výchovu souvisí s motivy útěku, se situací a emocemi, jež ho provázely, a se zázemím dítěte mimo ústavní zařízení. Následující část se bude věnovat spíše rizikům pobytu dítěte na útěku než výčtu možných cest, jimiž se dítě vydá – např. za rodinou, přáteli, na diskotéku, kamkoli daleko od zařízení apod.¹⁴

Dítě, které se nechce nebo nemůže vrátit za svou původní rodinou či příbuznými, se může ocitnout na ulici v cizím prostředí, kde je snadno zranitelné. Pokud si během dne nestačí zajistit u někoho ze známých nocleh, musí přespát venku např. v parku na lavičce, na autobusové zastávce, na nádraží, což s sebou přináší mnohá rizika jako např. okradení, napadení apod. Podle americké studie realizované Biehalovou a Wademem (1999, s. 368) ze dvou set dotazovaných přespávalo na ulici 15%, přičemž skoro dvěma třetinám z nich bylo mezi 11. až 13. rokem. Mnohdy se však dítě i bez ohledu na to, zda spí venku či ne, stává obětí či pachatelem trestné činnosti.

Děti, které utečou ze zařízení, mohou mít svou sociální síť přátel a seskupují se do part, jež mohou být vedeny dospělými osobami. Party mnohdy podporují zneužívání návykových látek, sdílení jehel, sex v raném věku, sex pro peníze nebo drogy (Ennett, Bailey, Federman, 1999, dle Bakerová et al., 2003, s. 85). Tyto styky jsou často provázeny rizikem nákazy pohlavními chorobami a HIV (Sullivan, 1996 dle Thompsonová, Pollio 2006). Někteří z těch, kdo utekli, vnímali užívání drog a alkoholu jako součást vzrušení z tzv. svobodného života bez omezování dospělou autoritou (Biehalová, Wadem, 1999).

Mezi následky pobytu mimo zařízení patří i zdravotní potíže. Kromě pohlavně přenosných chorob, či nemocí přenášených ve skupinách drogově závislých osob či následků fyzického nebo sexuálního napadení, může pobyt na ulici pro dítě znamenat zhoršení kvality a množství přijímané potravy, což způsobuje snížení imunity dítěte a zvýšení náchylnosti k onemocněním, rozšířeným zejména mezi bezdomovci. Zdravotní rizika přináší již samotný pokus o útěk, kdy se dítě často snaží překonat bariéry zařízení, nejčastěji skokem z vyššího patra, přelézání plotů apod.

Skoro polovina dětí z výše zmíněné studie Biehalové a Wadema (1999, s. 368) se v průběhu pobytu mimo zařízení dopustila přestupku či trestného činu. Na propojení mezi utíkaním a trestnou činností poukázala i studie Odboru prevence kriminality (2003) a zmiňuje jej i publikace Matouška a Kroftové (1998). Některé tyto děti měly s porušováním zákona

zkušenost již před útekem a jejich tendence k delikventnímu jednání mohla být podpořena umístěním do zařízení spolu s dalšími delikventy. Po útěku se tak mohou zapojit do skupin s kriminálním zaměřením. V některých případech dochází k trestné činnosti, zejména k drobným krádežím, která se stává rutinou, nezbytnou k zajištění potravin, oblečení apod.

Velkým rizikem pro děti na útěku se stává též sexuální zneužívání. Téměř všechny na útěku sexuálně zneužité děti měly před umístěním do zařízení vážné problémy, v důsledku toho měly nízkou sebedůvěru, obtíže ve vytváření vztahů a občas tendenci k sebepoškozování. Takto zranitelné děti se často stávají terčem pro kuplíře a pedofily. Osm ze třiceti šesti dětí, které se staly součástí další části studie Biehalové a Wadema (1999, s. 369), bylo znásilněno nebo jinak sexuálně napadeno a deset jich bylo využíváno k prostituci, u některých spojené s fyzickým týráním. Ačkoli byli tito mladí lidé k prostituci donuceni v některých případech pod hrozbou násilí nebo doslova násilím, byla pro některé z nich tato činnost lákavá, protože za ni dostávali odměnu. Utéct a vrátit se s penězi získanými prostitucí nebo trestnou činností dalo některým z těchto dětí pocit, že mohou samy rozhodovat o svém životě, pro který byl charakteristický pocit bezmoci (Biehalová, Wadem, 1999).

Dítě na útěku může prožívat velice různorodé pocity, nejen strach, nejistotu, úzkost, depresi a nedůvěru ke svému okolí, ale též úlevu a radost ze znovunabyté svobody a z toho, že to dokázalo. Lze předpokládat, že součástí této pociťované svobody je též možnost odhodit nálepku „dítěte z děcáku či pašáku“ a změnit ve společnosti lidí, kteří ho neznají, svou identitu. Dítě může zažívat pocit svobody a soukromí vyplývající z toho, že ho nikdo nezná, a nikdo nebude vědět ze spisu, co kdy zažilo a dělalo. Tyto pocity předpokládáme zejména u dětí, které po opuštění zařízení mají kam jít (např. do party nebo rodiny), ale mohou je krátkodobě zažívat i ostatní děti.

Děti často nemohou za svou rodinou ani přáteli jít, protože by výchovnému zařízení či policii mohli nahlásit, kde se zdržují. Pomáhat dítěti na útěku ze zařízení totiž znamená podílet se na maření soudního rozhodnutí, které je trestné. Dítě, které se v takové situaci ocitne, se často stává „tajným pozorovatelem“ své rodiny a přátel a narůstají v něm pocity osamění a sociální izolace.

Podle Kipkeho et al. (1997, dle Whitback, 1999, s. 8), kteří zjišťovali zkušenosti dětí na ulici v Hollywoodu, 51% z dětí bylo zbito, 45% sledováno, na 26% z nich bylo stříleno, 19% pobodáno, 15% sexuálně napadeno a 7% dětí bylo postřeleno. Podobné výsledky udávají i studie z jiných měst (Rotheram-Borus, Koopman, 1991, dle Whitback, 1999).

Ačkoli situace dětí v ČR je od výsledků výše jmenovaných studií¹⁵ odlišná, zmiňovaná rizika spojená s pobytem mimo zařízení jsou reálná a v dětech vyvolávají často konstantní

pocit úzkosti a strachu. Pociťovaná zranitelnost a nejistota vyplývající z pobytu dítěte na ulici vytváří vážný psychický stres bez ohledu na skutečnou viktimizaci dítěte (Goodman, Saxe, Harvey, 1991, dle Whitback, 1999, s. 9). Ten může mít pro psychické zdraví dítěte vážné důsledky, např. způsobit posttraumatickou stresovou poruchu.

Z tohoto důvodu mohou být závěry některých výzkumů zabývajících se profilem dítěte, které utíká z výchovného zařízení, zavádějící. Tyto výzkumy jsou často založeny na práci s dětmi po návratu z útěku. Každodenní stres zesiluje existující psychické i zdravotní problémy, které si dítě přináší ze své původní rodiny. Patologické symptomy těchto dětí jako např. paranoidní myšlenky, úzkost a deprese však mohou být přirozenou reakcí na život na ulici a lze je jen těžko oddělit od obrazu dítěte před útekem (tamtéž).

Důsledkem dlouhodobého útěku může být též vážné narušení školní docházky a s ní spojené školní neúspěchy, opakování i několika ročníků až po vyloučení ze školy či její změnu. Dítě pak jen s obtížemi dokončí základní vzdělání a příprava na budoucí povolání je často přerušena dalším útekem, kvůli kterému školu nebo učiliště nedokončí. Tyto děti si mnohdy nevytvoří pracovní návyky, a mohou z tohoto důvodu patřit mezi dlouhodobě nezaměstnané, což s sebou v budoucnosti nese další rizika.

Následkem útěku a nepřítomnosti dítěte též dochází k narušení vztahů s rodinou a vychovateli v zařízení. Mnohdy není možné rozlišit příčiny a následky v jejich vztazích a zjistit, zda dítě utíká, protože má špatné vztahy, či zda tyto vztahy jsou důsledkem jeho úteků. Jisté však je, že útekem dítěte ze zařízení dochází např. k přerušení diagnostického či terapeutického procesu. Zařízení může vyhodnotit útek též jako důvod pro žádost o přesun dítěte do jiného zařízení.

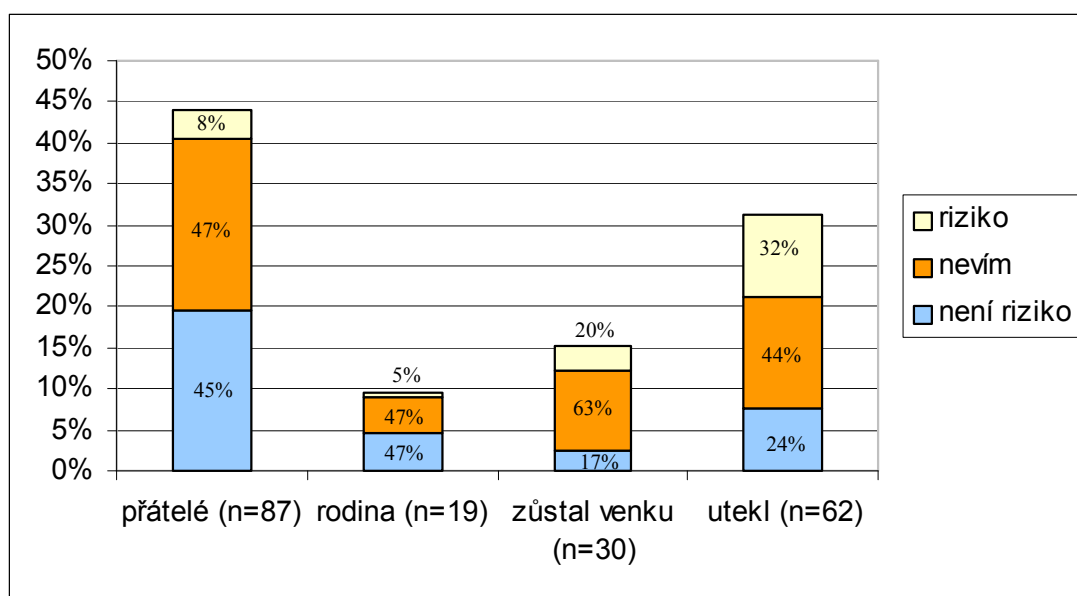
Ačkoli se tato práce orientuje zejména na negativní dopady útěku dítěte ze zařízení, může mít útek pro dítě pozitivní důsledky ve chvíli, kdy dítě utíká ze zařízení, ve kterém čelí určitému ohrožení jako je šikana či porušování práv, např. zamezování styku se sourozenci způsobeném umístěním dítěte do nevhodného zařízení (zařízení je příliš daleko, sourozenci jsou odděleni z kapacitních důvodů apod.). Útek pak může na tento problém upozornit okolí, může dojít ke změně sociální pracovnice a k řešení situace.

Informace o tom, co se dětem mimo zařízení může stát, vychází ve většině zařízení ze zkušeností a dat získaných během rozhovorů s dětmi po bezprostředním návratu z útěku či v průběhu dlouhodobější práce s nimi. Často však děti nechtějí hovořit o okolnostech, které provázely jejich pobyt mimo zařízení, právě z důvodu páčání trestné činnosti, k níž se nechtějí přiznávat, či ze snahy udržet v tajnosti místo svého pobytu, aby se tam mohly uchýlit i při následujícím útekem. Dalším důvodem může být stud za to, co se venku odehrálo, nebo

ochrana lidí, které mají rády. Paradoxně tak dochází k ochraně těch, kteří na dětech páchali trestnou činnost. (Mezi ně mohou patřit též rodiče, příbuzní a známí dítěte na útěku, které ho využívají ke krádežím, prostituci apod.)

Abychom se mohli pokusit vyhodnotit rizika útěku určitého dítěte, je potřeba získat detailní znalost historie daného jednotlivce a okolností, za nichž odešel, včetně jeho motivace pro odchod, vědět, kdo šel s ním, a znát místa, kam obvykle chodí (Biehalová, Wade, 1999). Jak však ukázaly výsledky studie Biehalové a Wadea (1999, s. 372), o tom, co se dítěti na útěku mohlo stát, se můžeme pouze dohadovat.

Graf č. 1: Znalost rizik pracovníků zařízení

Biehalová, Wade, 1999, s. 372

Pro účel výzkumu Biehalové a Wadea (tamtéž) zabývajícím se riziky byly rozlišeny čtyři hlavní typy útěků podle toho, kde se děti zdržovaly či kam směřovaly (přátelé, rodina, zůstat venku, utéct ode všeho) a bylo zjišťováno, kolik toho vychovatelé vědí o rizikách, kterým byly tyto děti při jednotlivých typech útěků vystaveny.

Pod pojmem „riziko“ se pro účely tohoto výzkumu rozumí přenocování venku, pobyt u někoho cizího, prostituce a to, že se dítě stává obětí trestné činnosti, včetně fyzického či sexuálního zneužívání. Kategorie „nevím“ znamená, že vychovatelé nevěděli, kde děti byly ani zda se ocitly v nějaké rizikové situaci. „Žádné riziko“ označuje situaci, kdy jsou si vychovatelé jisti, že žádné riziko nenastalo.

Z grafu lze vyčíst, že nejrozsáhlejší kategorií je ve všech případech kategorie „nevím“, zatímco kategorie „rizika“ je nejméně rozsáhlá.

Cílem této kapitoly bylo představit čtenáři rizikové situace, s nimiž se dítě na útěku může setkat. Nejčastěji se jedná o ohrožení zdraví užíváním návykových látek a fyzické i psychické násilí. Následný vývoj dítěte, jeho přirozený přechod mezi dospělé a přijetí do většinové společnosti může být narušeno zapojováním dítěte do trestné činnosti (zpočátku nejčastěji v podobě drobných krádeží a prostituce). Avšak o tom, co určité dítě na svém útěku skutečně zažilo, se dozvídáme velice málo, protože o tom často nechce mluvit. Zabývat se otázkou, jakým rizikovým situacím mohlo být dítě na útěku vystaveno a co mohlo prožívat, je důležité především z hlediska následné péče a terapeutického programu i pro prevenci recidivy.

7. Práce s dětmi, které utekly

Vzhledem k negativním dopadům útěků a rizikům, jimž jsou děti na útěku vystaveny, je třeba hledat způsoby, jak útěkům předejít, respektive zmírnit jejich negativní průběh, a jak s dětmi pracovat, aby útěky nenarušily dlouhodobý výchovný a vzdělávací plán a jejich přechod do dospělosti a začlenění do většinové společnosti.

Tato práce definuje akt útěku jako jednu z fází procesu útěku, ke kterému dochází za působení faktorů, ovlivňovaných osobností dítěte, zařízením a působením okolního světa. Útěk není izolovaný jev, k němuž by docházelo na základě jednoduché kauzality. Při prevenci, intervenci i dlouhodobé práci s dítětem je tudíž nutné brát v potaz co nejvíce dimenzí aktuální situace a životní historie určitého dítěte. Za impulzem, který spustil proces útěku, se může skrývat spleť sítí příčin a dlouhodobě neřešených problémů. Útěk může být reakcí na komplikované problémy, a proto by bylo nerealistické myslet si, že útěku lze předejít nějakým jednoduchým opatřením. Je mylné se domnívat, že všechno by spravila jednoduchá změna v uvažování dítěte, případně opatření postihující pouze jednu část problému. Je nezbytné vytvářet intervenční strategie a pracovat s dítětem na všech rovinách (osobnost dítěte, zařízení a okolní svět, např. rodina dítěte). Při hledání důvodů útěku a následující práci s útekem je třeba sledovat faktory, které pro něj „připravují půdu“, a tedy zvyšují pravděpodobnost, že dítě zareaguje na určitou zátěžovou situaci útekem, ale důležité jsou i okolnosti, které posloužily jako impuls k útěku.

Z tohoto pohledu na příčiny a okolnosti útěku vyplývají též praktické důsledky pro práci s těmito dětmi – v zařízeních je třeba systematicky pracovat s dlouhodobými problémy jednotlivých dětí, ale také by měly být identifikovány možné impulzy, které u jednotlivých dětí mohou způsobit nepřiměřenou reakci. Postupy při řešení útěků jsou v mnoha směrech obdobné jako při práci s dětmi, které neutíkají. Spočívají ve znalosti životní historie dítěte a jejího vlivu na jeho osobnost, sebepojetí a interpretaci současných životních situací.

Totéž se týká práce s faktory na straně zařízení. Autoři zabývající se způsoby řešení útěků dávají praktická doporučení pro zlepšení služeb zařízení, která pracují s těmito dětmi, a zdůrazňují pozitivní aspekty aktualizované analýzy služeb, jež může být jedním z prvních kroků vedoucích k zlepšení práce s dětmi. Navíc pro práci s dětmi, které utíkají, může být analýza služeb přínosná i v tom, že během ní lze odhalit případné souvislosti s útekem dítěte a jeho opakováním. Může též osvětlit, jakým způsobem mohlo zařízení ovlivnit útěk a návrat dítěte (Bakerová et al., 2003).

Mezi nejčastější doporučení odborníků, kteří se útky zabývají, patří dostatečně rychle a důkladně zmapovat životní historii dítěte. Získávání informací o historii útěků dítěte je důležité zejména pro plánování osobního rozvoje dítěte a pro výběr služeb, které dítěti poskytnou. U dětí vstupujících do zařízení bez předchozí zkušenosti útěku, byl pro následující útek a jejich opakování významný vliv rodinné změny, která se odehrála v horizontu uplynulých dvanácti měsíců (Bakerová et al., 2003, s. 92). Svým útekem tak děti mnohdy reagují na krizi nebo konfliktní situaci.

Zvláštní pozornost by se proto měla věnovat vlivu rodinných změn na děti a jejich důsledkům, které mohou přispívat k rozhodnutí utéct. Je třeba dobře zvážit, jaké druhy služeb pomohou dítěti ke snížení negativního vlivu změn. Tyto děti mohou reagovat lépe na včasné intervenční strategie slabší intenzity, zaměřené na prevenci budoucích epizod útěku. Více než 90% dětí bez historie útěku žije před umístěním do zařízení se členy rodiny a mají méně rizikové chování než děti s rozsáhlejší útekovou historií. Tyto děti jsou pravděpodobně také vnímavější na intervenci zaměřené na rodinu, která zajistí, aby se situace nezhoršila (Thompsonová, Pollio, 2006, s. 249).

Pro děti, které utíkají opakovaně, byly důležitějším faktorem spojeným s opakováním útěku emoční problémy. Proto by měla být pozornost věnována zjištění, jaké emoční stavy vedou u konkrétních dětí k útěku, jaká opatření mohou v těchto situacích pomoci emoce zvládat. Dětem s rozsáhlejší historií útěků je často nutné poskytnout pomoc, která jim pomůže rozpoznat komplexnost jejich problémů a učinit kroky k jejich překonání (Dekel, Peled, Spiro, 2003, dle Thompsonová, Pollio, 2006, s. 250).

Pro práci s tím, jak děti utíkaly v minulosti, je třeba vést o útěcích podrobné záznamy. Ty by měly obsahovat nejen všechny dostupné informace o motivech a průběhu jednotlivých útěků, ale též informace o událostech v rodině či v zařízení, které by s útekem mohly souviset. Analýzou těchto záznamů všech útěků zařízení za určité období, jejich porovnáním a sledováním jejich vývoje mohou pracovníci zařízení získat informace např. o ročních obdobích či životních událostech dětí, které jsou pro ně z hlediska útěků rizikové.

Jedním z vhodných nástrojů ke zjišťování rizikových faktorů u dětí, které opakovaně utíkaly, se ukázala být funkční analýza chování¹⁶ (Piazzaová et al., 1997). Funkční analýza chování je soubor metod a procedur umožňujících sběr informací o chování, co mu předcházelo a jeho důsledcích. Jejím cílem je zjistit důvod nebo účel chování dítěte s cílem vytvořit vhodnou intervenci, která by snížila výskyt tohoto chování (Barnhill, 2005). Funkční analýza má široké uplatnění. Používá se u dětí a adolescentů s poruchami pozornosti, agresivitou a u celé škály dalších problémů chování.

Výstupem funkční analýzy chování dítěte by měl být popis útěků, zjištění okolností, času a událostí, které jsou obvykle spojeny s výskytem nebo absencí útěků, popis následků a vytvoření závěru nebo hypotézy o sociální funkci nebo účelu útěků, včetně přímých zjištění z pozorování, která tuto hypotézu mohou potvrdit, návrh intervence a dalších opatření (Johnston, O'Neill, 2001).

Při práci s dětmi, které utekly či opakovaně utíkají ze zařízení, hraje důležitou roli též čas. Pracovníci zařízení často vědí, že na intervenci, která by zabránila dalšímu útěku, mají pouze několik dní. Pokud opatření nezafungují, dojde k dalšímu útěku nebo výskytu nebezpečných situací a přerušení dlouhodobé práce s dítětem. Někteří autoři proto doporučují udělat nejprve tzv. nástřel, kdy se sebere v krátkém čase co nejvíce informací. Z těch pracovní skupina vytvoří předběžný ucelený závěr, na němž postaví následnou intervenci. Úvodní fáze diagnostiky je spíše kratší, důraz je kladen na další průběžné hodnocení úspěšnosti intervence. Pokud nedojde ke zlepšení situace, je možné v průběhu pobytu dítěte v zařízení provést komplexnější analýzu. Jednotlivé kroky funkční analýzy podle přístupu Sugaia et al. (2000) tvoří: identifikace problémového chování, sběr informací (přímé a nepřímé metody), tvorba hypotézy, tvorba plánu intervence, samotná intervence, její sledování a vyhodnocení.

S uplatňováním těchto postupů souvisí také nutnost pravidelně školit pracovníky zařízení, např. o formách zneužívání, týrání a zanedbávání dětí a jejich následcích, o delikventním chování dětí, o závislostech na návykových látkách, o krizové intervenci apod., trénovat metody zjišťování historie dítěte a využívat k intervenci též další instituce. Zařízení, která s dětmi nemohou pracovat dlouhodobě, by měla spolupracovat s dalšími organizacemi, aby nedocházelo k tzv. fenoménu otáčecích dveří - opakovanému předávání dětí bez skutečného řešení jejich problémů. Odborníci a pracovníci zařízení by měli usilovat o to, aby se dětem dostalo potřebné péče i v případě, že se jejich situace zdá být neřešitelná. Jinak procházejí tyto děti mnoha zařízeními, což u nich vede jak k nedůvěře vůči institucím poskytujícím pomoc, tak k vlastnímu pocitu méněcennosti a bezvýchodnosti. Tyto děti potřebují rovněž ochranu před další viktimizací a zneužíváním (Kurtz, Kurtz, 1991).

Při hledání způsobů práce s dětmi, které utíkají, je možné využít též koncept resilience¹⁷ (Williamsová et al., 2001). Ten může usnadnit porozumění tomu, jak je možné, že některé děti jsou schopny překonat komplikované okolnosti, v nichž se nacházejí, a posunout svůj život pozitivním směrem. Podle Rutterova konceptu (1987, dle Williamsová et al., 2001, s. 235) není resilience fixovaná vlastnost, ale jde o sled procesů, které umožňují lidem vyrovnávat se s riziky. Williamsová et al. (2001) se věnovala srovnání velmi resilientních a málo resilientních jedinců se zkušeností s útěkem. Výstupem této studie bylo identifikování

čtyř hlavních oblastí posilování resilience, ve kterých se zkoumané osoby lišily. Posilování schopností dětí v těchto oblastech může být jednou z cest, jak pomoci dětem vyrovnat se s problémy, předešlými životními zkušenostmi a aktuální situací, a tím předcházet útekům. Posilovat resilienci lze podle výsledků studie Williamsové et al. (2001) především v oblasti odhodlání, smyslu života, péče o sebe a přijímání pomoci:

1. V oblasti **odhodlání** vykazovali resilientní jedinci například vytrvalost při dosahování cílů, hrdost na zvládnutí náročné situace, a vnitřní sílu. Ta se projevuje hlavně tím, že dítě je schopno nahlížet na své životní zkušenosti jako na něco, co jej posílilo, najít jejich smysl a účel a získat pocit odpovědnosti za to, kam se jejich život nyní ubírá.

2. V oblasti **smyslu života** se lze při práci s dětmi, které utekly či utíkají opakovaně, zaměřit na naději, realistický náhled na předchozí životní zkušenosti a aktuální situace, na vědomí sama sebe ve vztahu k okolí, nalezení činnosti, které se budou dále věnovat a jejímž prostřednictvím si mohou vytvářet cíle do budoucna.

3. V oblasti **péče o sebe** se doporučuje rozvíjet schopnost dítěte lépe rozpoznat vlastní potřeby, nastavovat si lépe hranice a dokázat se vzdát nezdavým vztahům. Do této oblasti patří též rozvoj dovednosti řešit problémy, zejména zvažovat výhody a nevýhody a určovat si priority.

4. V oblasti **přijímání pomoci** je velice důležité rozvíjet důvěru v pracovníky zařízení. Důležitými kvalitami na straně pracovníků zařízení jsou v tomto ohledu: trpělivost, stálost a dlouhodobost péče, podporování pocitu bezpečí, funkce modelu pro různé role, respekt k dětem, komunikace bez výčitek a útoků, spíše fakticky popisující nastalou situaci.

Rozvíjení osobnosti dítěte v těchto oblastech by mělo patřit do dlouhodobého plánu individuálního rozvoje dítěte. Mělo by být doplněno psychoterapií a dalšími formami intervence, které budou odpovídat individuálním potřebám dítěte s ohledem na jeho životní historii (Williamsová et al., 2001). Děti, které se utíkají ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu, často trpí depresi, úzkostmi, nízkým sebehodnocením, sebepoškozováním, poruchami nálady, chování, poruchou osobnosti atd. K prevenci úteků je proto nezbytné, aby se těmto dětem dostalo potřebné psychoterapeutické a farmakoterapeutické péče.

Jedním z často uváděných důvodů k útěku dětí ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu je útek za drogou. V současné době v našem systému péče o ohrožené děti chybí dostatečný počet specializovaných zařízení, jež by poskytovala služby dětem závislým na návykových látkách¹⁸. Tyto děti jsou proto většinou umístěny mezi děti v běžných zařízeních. S problémy spojenými se závislostí se pak potýkají jejich pracovníci,

často bez potřebného vzdělání a vybavení. Není překvapivé, že tyto děti opakovaně utíkají, a bez efektivního řešení primárního problému, jímž je závislost na návykových látkách, je prevence jejich útěků jen málo účinná.

Další doporučení, vyplývající z řady odborných studií, je zapojit do práce s dítětem jeho rodinu, zavádět do praxe rodičovské skupiny a rodinnou terapii. Uplatňování těchto metod je však často rodiči odmítáno. Rodiče mnohdy vnímají výchovné zařízení jako nepřítele, který jim odebral dítě, z minulosti mají s touto metodou práce spojené negativní zkušenosti či nesplněná očekávání nebo nemají o změnu situace a stavu dítěte zájem (Safyer et al., 2004). Přesto by bylo vhodné soustředit se na rodinnou terapii a nenechat se odradit odporem rodičů, který může mít svůj původ v problému. Pokud jde o práci s rodinou, hovoří se v souvislosti s plánovanými změnami v sociální práci v ČR o nezbytnosti včasné intervence a sanace rodin již v počátku vzniku problémů (Národní akční plán transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011, 2009).

Zahraniční odborná literatura v této souvislosti upozorňuje na křehkost práce a budování vzájemné důvěry s dětmi, které často trpí poruchou připoutání a následky citové deprivace v rodině (Nebbitt, 2007; Stefanidis et al., 1992). Některé z dětí se snaží na sebe nepřiměřenými způsoby upoutat pozornost např. zveličováním svých problémů. V těchto případech doporučují autoři odborných studií respektovat jádro problému, pracovat s jejich potřebami a učit i děti samotné náhledu na ně.

Navíc tyto děti mohou vzbuzovat soucit či agresivitu vychovatelů. Je proto nezbytné, aby pracovníci zařízení věnovali dostatečnou pozornost i vlastním pocitům a pracovali s nimi. Jiné z těchto dětí však budou pracovníky zařízení odmítat, aby se (nevědomě) uchránili před bolestnými pocity z možné zrahy či ztráty. Zejména děti, které prošly již několika zařízeními nebo se do zařízení vrátily z pěstounské péče, mohou mít pocit, že nikam nepatří, nechtějí se na nikoho spoléhat a umožnit, aby se k nim někdo přiblížil či nabídl pomoc. Někteří z nich utíkali z důvodu nízkého pocitu sounáležitosti i z pěstounských domovů (Kools, 1997, dle Williamsově, 2001, s. 234). Tyto děti mohou být zmatené ohledně vlastní identity a jsou velmi náchylné reagovat útekem i na běžné stresové situace. Řada dětí ze zařízení uteče, protože si nejsou jisté svojí budoucností a obtížně se vyrovnávají s dočasným statusem v zařízení. Za vhodnou metodu práce s takovým dítětem je považována dlouhodobá individuální i skupinová psychoterapie (Williamsová et al., 2001; Freudemberger, Torkelsen, 1984; Biehalová, Wade, 1999 atd.).

Práce s dětmi, které opakovaně utíkají, je pro pracovníky zařízení velice náročná. Existuje zde vysoké riziko tzv. syndromu vyhoření¹⁹, protože pracují s klientelou mnohdy

velice nemotivovanou ke změnám. V každém z těchto zařízení by proto měly probíhat pravidelné supervize a intervize, které navíc též přispějí např. k efektivnímu mapování potřeb a chování dětí v různých situacích. Takové mapování je velice důležité z hlediska tvorby motivačního systému pro dítě či skupinu a pro uplatňování jednotných postupů a reakcí na chování dítěte. Práce s motivací dítěte je důležitá nejen pro jeho aktuální fungování v zařízení, ale též pro dosahování úspěchů mimo něj a pro posílení sebevědomí dítěte.

Zde uvedené postupy a doporučení tvoří jen zlomek z možností intervence. Je ale důležité znovu zopakovat, že zařízení by v zájmu dítěte měla postupovat co nejvíce systematicky a pracovat s jeho situací na více úrovních, zkoušet různé postupy, průběžně je vyhodnocovat a upravovat je podle individuální potřeby dítěte.

8. Legislativní rámec útěků dětí ze zařízení

Podoba výkonu ústavní a ochranné výchovy je v současnosti upravena několika legislativními dokumenty, kterými jsou zejména zákon č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních²⁰, kterými jsou diagnostické ústavy (DÚ, pro děti od šesti do patnácti let a pro mládež ve věku patnácti až osmnácti let), dětské domovy (DD), dětské domovy se školou (DDŠ) a výchovné ústavy (VÚ). Zařízení pro děti cizince (děti, které nejsou občany ČR) zahrnují všechny druhy zařízení.

Situace útěku a pohřešování dítěte ze strany zařízení zajišťujícího ústavní a ochrannou výchovu obnáší, se týká též zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, a trestní zákon č. 140/1961 Sb.

Dalším důležitým dokumentem je vyjádření Policejního prezidia České republiky, Ředitelství služby pořádkové policie, č.j. PPR-581/RPP ze dne 1. 10. 2003, kterým byl sjednocen postup při omezování osobní svobody chovanců s nařízenou ústavní nebo uloženou ochrannou výchovou a pohřešovaných osob mladších 18 let.

Vývoj legislativního rámce procesu útěku v posledních letech, jak je zřetelné zejména ve vyjádření Policejního prezidia a Ústavního soudu (viz níže v textu), souvisí zejména se změnami chápání a nalézání nových souvislostí s Úmluvou o právech dítěte.

8.1 Legislativní rámec zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu

Cílem této kapitoly je připomenout základní význam pojmů, které jsou v souvislosti se zaměřením této práce používány. Z důvodů omezeného rozsahu nebudou probírána podrobněji. Za tímto účelem je možné nahlédnout do výše zmíněného zákona č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. Základními orientačními pojmy v systému institucionální péče o dítě jsou ústavní výchova a ochranná výchova, které jsou realizovány v těchto zařízeních:

- a) Kojenecký ústav pro děti do jednoho roku a dětské domovy pro děti od 1 do 3 let.
- b) Diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav: děti od 3 do 18 let, případně zletilé osoby do 19 let
- c) Zařízení sociální péče (upraveno vyhláškou MPSV ČR č. 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení): ústavy pro tělesně postiženou mládež, ústavy pro tělesně postiženou

mládež s přidruženým mentálním postižením, ústavy pro tělesně postiženou mládež s více vadami a ústavy pro mentálně postiženou mládež.

- d) Dočasná péče o děti v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc (§ 42 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí)

Děti, kterým je nařízena ochranná výchova, jsou umístěny do dětských domovů se školou a do výchovných ústavů. Děti s uloženou ústavní výchovou mohou být umístěny do kteréhokoli z těchto zařízení.

Tato práce se bude zabývat pouze dětmi ze zařízení bodu b) a d) – v kojeneckých ústavech a dětských domovech pro děti od 1 do 3 let je téma úteků irelevantní a zařízení sociální péče jsou velmi specifickou skupinou, jejíž zahrnutí přesahuje možnosti této práce.

Dítě je do zařízení realizující ústavní či ochrannou výchovu umísťováno na základě nařízení ústavní či ochranné výchovy, které vydává v opatrovnickém řízení soud. Dítě však může být do této péče umístěno též na základě tzv. předběžného opatření, po kterém by mělo bezprostředně následovat řízení opatrovnického soudu. (§ 6 odst. 1 zákona č. 218/2003 Sb).

Předběžné opatření je vydáno soudem na návrh obecného úřadu obce s rozšířenou působností (prostřednictvím sociální pracovnice) ve chvíli „*ocitlo-li se dítě bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny*“ (zák. č. 359/1999 Sb., § 16).

Ústavní výchova je určena dětem do 18 let, jejichž výchova je vážně ohrožena nebo narušena či jejich rodiče nemohou výchovu zabezpečit. Aby těmto dětem byla uložena ústavní výchova, je třeba, aby netrpěly závažnými poruchami chování a nedopouštěly se v minulosti trestné činnosti. Takovým dětem je určena výchova ochranná, která je ukládána jako ochranné opatření za provinění nebo čin, za který by byl dospělému udělen trest odnětí svobody na 15 až 25 let nebo trest odnětí svobody na doživotí²¹. Mladistvému mezi 15 až 18 rokem se ochranná výchova ukládá, pokud podle rozhodnutí soudu plní svůj účel lépe než uložení trestu odnětí svobody. Ochranná výchova trvá, dokud to vyžaduje její účel, obvykle nejvýše do 18 let mladistvého. Soud pro mládež však může ochrannou výchovu prodloužit do 19 let.

Potom, co je dítěti nařízena ústavní či ochranná výchova, je dítě nejprve umístěno do diagnostického ústavu. V diagnostickém ústavu jsou analyzovány problémy dítěte a vypracována výchovná doporučení pro zařízení, do něhož bude dítě umístěno.

Dětský domov pečuje o děti zpravidla ve věku od 3 do 18 let, kterým byla nařízena ústavní výchova a které nemají závažné poruchy chování. Do dětského domova mohou být

umístěny též nezletilé matky se svými dětmi. Dětské domovy v ČR mají co nejlépe nahrazovat rodinnou výchovu a přistupovat k dětem dle jejich individuálních potřeb.

Do dětského domova se školou bývají umisťovány děti od 6 let do ukončení povinné školní docházky, které mají nařízenou ústavní či ochrannou výchovu a mají závažnou poruchu chování či vyžadují výchovně léčebnou péči.

Do výchovného ústavu jsou umisťovány děti od 15 let se závažnými poruchami chování s nařízenou ústavní či uloženou ochrannou výchovou. Do zařízení však může být přijato též dítě starší 12 let s uloženou ochrannou výchovou a tak závažnými projevy poruch chování, že nemůže být umístěno v dětském domově se školou.

Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc je alternativou k dětskému domovu (či kojeneckému ústavu). Právní rámec těchto zařízení je ukotven v zákoně č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí.

8.2 Legislativní vymezení postupu v případě nahlašování, hledání a navrácení dítěte na útěku

8.2.1 Postup zařízení realizující ústavní či ochrannou výchovu

Za účelem předcházení útekům dětí ze zařízení a snížení celkového počtu úteků zákon č. 383/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 109/2002 Sb., přináší úpravu, dle níž je možné používat stavebně technických prostředků k zabránění útěku dětí v zařízeních, v nichž jsou umístěny děti s nařízenou ochrannou výchovou, a využívání audiovizuálních záznamů kamerového systému. Toto sledování však musí být v souladu s požadavkem ochrany práv dítěte v oblasti nedotknutelnosti osoby, jejího obydlí a soukromí. Z tohoto důvodu zákon jasně vymezuje prostory, v nichž smí být tento systém využíván (tzv. společné a obslužné prostory, např.: chodby a haly, okolí zařízení, zahrada apod.). Plán využívání kamerového systému a stavebních úprav sloužících jako zábrany útěku musí nejprve schválit Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

V případě útěku dítěte mají dle § 29, odst. 6 zákona č. 359/1999 Sb. zařízení zajišťující ústavní či ochrannou výchovu povinnost informovat obecní úřad obce s rozšířenou působností a soud o útěku dítěte. Na tyto děti se též dle § 6, odst. 1, písm. c) zákona č. 359/1999 Sb. vztahuje sociálně právní ochrana, ze které dle § 10, odst. 4 tohoto zákona vyplývá povinnost tuto skutečnost oznamovat bez zbytečného odkladu.

Tato skutečnost se též bezodkladně oznamuje rodičům či jiným osobám odpovědným

za výchovu dítěte, které mají dle § 26 zákona č. 109/2002 Sb. právo na informace o dítěti. Pokud se dítě nenavrátilo z pobytu u rodičů či během tohoto pobytu uteklo, mají rodiče ze zákona oznamovací povinnost vůči zařízení. Také je jejich povinností oznámit zařízení podstatné okolnosti pobytu dítěte u nich.

Výše zmiňované zákony však zařízením neurčují podrobněji způsob, jakým mají v případě útěků či nenavrácení dítěte postupovat. Vnitřní řád, ve kterém mají tyto skutečnosti být, si navrhuje sama zařízení a schvaluje je diagnostické ústavy, pod které zařízení patří. Návrh struktury vnitřního řádu nalezneme v příloze zákona č. 109/2002 Sb. Každé zařízení si též tvoří vnitřní standardy a metodické pokyny, které postupy v případě útěku dítěte vymezují.

Obecné standardy postupu zařízení v těchto situacích či práce s dětmi v zařízeních neexistují. V současné chvíli je jejich vytvoření jedním z ústředních zájmů Ministerstva práce a sociálních věcí a pracuje na nich tým složený též ze zástupců dalších ministerstev²².

8.2.2 Postup Policie ČR - Oficiální pátrání

Oficiální pátrání po dítěti na útěku začíná nahlášením pohřešování dítěte a vyžaduje součinnost všech osob a institucí, které o dítě pečují. Tato povinnost je zastřešena nejen výše zmíněnými zákony, ale též § 217 trestního zákona, který stanoví trest odnětí svobody až na dvě léta tomu, kdo „vydá, byť i z nedbalosti, osobu mladší než osmnáct let nebezpečí zpustnutí tím, že

- a) svádí ji k zahálčivému nebo nemravnému životu,
- b) umožní jí vést zahálčivý nebo nemravný život, nebo
- c) závažným způsobem poruší svou povinnost pečovat o osobu mladší než osmnáct let.“

Oficiální pátrání po pohřešované osobě patří mezi povinnosti pořádkové policie, ale do hledání se aktivně též zapojují některá zařízení. Obě tyto instituce se však musí vypořádat s otázkou, jak dítě po nalezení přimět k návratu do zařízení.

Podle čl. 37 Úmluvy o právech dítěte odst. b) nesmí být žádné dítě nezákonně či svévolně zbaveno svobody. Pracovníci zařízení, ze kterého dítě uteklo, nesmí užít fyzické síly k jeho zadržení. Pokud dítě naleznou, ale ono s nimi odmítne jet, nemají prostředky k tomu, aby je k návratu přinutili.

Úloha policie spolupůsobit při vyhledávání a zadržování dětí s nařízenou ústavní či ochrannou výchovou, které jsou na útěku, je uložena § 2 odst. 1 písm. o) zákona č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů. Obsah tohoto úkolu Policie ČR

však nebyl blíže konkretizován a v jeho výkladu panovaly neshody.

Konkrétní podoba tohoto obsahu, která ujednocuje postup při omezování svobody dětí s nařízenou ústavní či ochrannou výchovou a pohřešovaných osob mladších osmnácti let byla dána 1.10.2003 oficiálním vyjádření Policejního prezidia České republiky, Ředitelství služby pořádkové policie, č.j. PPR-581/RPP.

Tento dokument byl vytvořen v souladu s Úmluvou o právech dítěte a s úpravou § 171 odst. 1 písm. d) zákona č. 140/1961 Sb. v roce 1997, podle níž osoba starší patnácti let útekem z domova nebo ze zařízení pro ústavní výchovu nepáchá žádný přestupek. Policie nemá oprávnění omezit osobní svobodu takového jedince, protože ústavní výchova nemá sankční charakter. U osob s nařízenou ústavní výchovou mladších patnácti let, však toto oprávnění policie nalézá například z §14 od. 1 písm. a) zákona o Policii ČR. Dle tohoto ustanovení policista může zajistit osobu, která svým jednáním bezprostředně ohrožuje svůj život.

Zákon samozřejmě policii stanoví možnost omezení svobody, např. páchá-li osoba trestný čin (§ 76 trestního řádu), přestupek či např. odmítne-li nebo nemůže-li prokázat svou totožnost při kontrole totožnosti (§ 13 odst. 5 zákona o Policii ČR).

„V této souvislosti je vhodné ještě podotknout, že pokud například policie při kontrole totožnosti zjistí, že jde o pohřešovaného mladistvého na útěku, který však řádně prokáže svou totožnost, a není u něj dán žádný důvod k omezení osobní svobody, nic nebrání tomu, aby na něj alespoň apelovala a snažila se jej přesvědčit k návratu. Pokud byla prokázáním totožnosti zjištěna osoba pohřešovaná, bude policie postupovat podle § 13 odst. 4 zák. o Policii ČR, tedy vyrozumí toho, kdo pohřešování osoby oznámil, a v případě, že policie takovou osobu z nějakého zákonného důvodu omezí na svobodě, předá ji příslušnému orgánu nebo zákonnému zástupci. Jestliže tato osoba neprokázala svou totožnost na místě a byla za účelem zjištění totožnosti předvedena, policie vyrozumí zařízení, ze kterého tato osoba utekla, o tom, že se nachází na policii. Nemůže však takovou osobu omezovat na svobodě déle, než je nutné k prokázání totožnosti.“ (Policejní prezidium České republiky, 2003, dle Baláková, s. 51, 2008).

Následný postup policie po zajištění dítěte, které může trvat maximálně 24 hodin, popisuje §26 zákona č. 273/2008 Sb. Policista neprodleně kontaktuje zákonného zástupce dítěte či zařízení, ze kterého dítě uteklo. Ti jsou povinni bez zbytečného odkladu zajistit odvoz dítěte z policejního útvaru, v němž se nachází. Pokud zařízení není schopno zajistit dopravu:

- a) policisté dítě dopraví do zařízení. Náklady spojené s touto dopravou má dítě podle § 20 odst. 2 písm. c) zákona č. 109/2002 Sb. hradit ze svých příjmů. Tuto úhradu však po dítěti nevymáhá policie, ale zařízení, které cestu po příjezdu za dítě uhradí.

b) policisté dítě dopraví na nejbližší záchytné pracoviště diagnostického ústavu, které má dle § 6 zákona 109/2002 Sb. po dobu nezbytně nutnou poskytovat péči dětem zadrženým na útěku. Dle zákona č. 383/2005 Sb., kterým se zmíněný zákon pozměňuje, si zařízení musí vyzvednout dítě zadržené na útěku do dvou dnů.

8.2.3 Záchytné pracoviště

Podoba záchytného pracoviště a organizační zabezpečení pobytu v něm je stanovena zákonem č. 438/2006 Sb. Součástí záchytného pracoviště je místnost s lůžkem, stolem, židlí a odděleným sociálním zařízením. Pokud je v místě více diagnostických ústavů, je dítě umístěno dle jejich členění (podle věku či pohlaví). Při přijetí dítěte jsou provedena potřebná hygienická a protiepidemická opatření a dle zdravotního stavu dítěte je zajištěna zdravotní péče. Poté si s dítětem promluví speciální pedagog – etoped, který mu v tomto rozhovoru rovněž podá informace o předpokládaném průběhu jeho pobytu, o jeho právech a povinnostech. Obsah tohoto rozhovoru je písemně zaznamenán, originál je uložen v osobní dokumentaci dítěte a kopie v diagnostickém ústavu. Následnou péči o dítě zajišťuje pedagogický pracovník nejméně 6 hodin denně. Tento čas je vyplněn pracovními či relaxačními činnostmi, které probíhají mezi 8 a 20 hodinou. Zejména se jedná o individuální zájmovou činnost dítěte. Po zbývající dobu je dítě pravidelně kontrolováno ve třicetiminutových intervalech.

8.3 Postup po návratu dítěte

Po návratu dítěte do zařízení, ze kterého uteklo (pokud zařízení z důvodu útěku/ů nezažádá o přemístění dítěte do jiného zařízení), následuje vymezení tzv. opatření ve výchově stanovená § 21 zákona č. 109/2002 Sb.:

„(1) Za prokázané porušení povinností vymezených tímto zákonem může být dítěti

- a) odňata výhoda udělená podle odstavce 3,*
- b) sníženo kapesné v rozsahu stanoveném tímto zákonem,*
- c) s nařízenou ústavní výchovou omezeno nebo zakázáno trávení volného času mimo zařízení v rozsahu stanoveném vnitřním řádem,*
- d) odňata možnost zúčastnit se činnosti nebo akce organizované zařízením nad rámec vnitřního řádu zařízení,*
- e) odňata možnost účastnit se atraktivní činnosti či akce,*

f) s nařízenou ústavní výchovou zakázány návštěvy, s výjimkou návštěv osob odpovědných za výchovu, osob blízkých a oprávněných zaměstnanců orgánů sociálně-právní ochrany dětí, a to na dobu nejdéle 30 dnů v období následujících 3 měsíců.

(2) Opatření podle odstavce 1 lze ukládat podmíněně se zkušební dobou až na 3 měsíce.“

Volba určitého výchovného opatření závisí na posouzení zařízení. Příklady postupů a výchovných opatření několika zařízení jsou součástí praktické části této práce.

Útěk však může mít pro dítě (mimo těchto výchovných opatření a zmíněného přemístění dítěte do jiného zařízení) též trestně právní následky, jejichž vývoj a právní vymezení má charakter kolize potřeby ochrany společnosti s Úmluvou práv dítěte.

Tento střet zájmů, zajištění bezpečí společnosti a dodržení práv dítěte, významně ovlivňuje celé spektrum okolností práce s dětmi na útěku a stojí v pozadí dalších legislativních kroků (např. výše zmíněných postupů policie) a postupů práce s dětmi (např. přemístění dítěte do jiného zařízení z důvodu ohrožování ostatních dětí v zařízení nabádáním ke společnému útěku). Proto naše práce věnuje tomuto problému zvýšenou pozornost.

Trestní zákon č. 140/1961 v oddíle Trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných v §171 pojímal útěk jako maření soudního rozhodnutí:

1) do 31.12.1993 :

(1) Kdo maří nebo podstatně ztěžuje výkon rozhodnutí soudu nebo jiného státního orgánu tím, že...

d) odmítá se podrobit ochrannému léčení nebo ochranné výchově, které mu byly uloženy soudem, nebo jinak, zejména útekem z ústavu, výkon takových rozhodnutí podstatně ztěžuje, ... bude potrestán odnětím svobody až na šest měsíců nebo peněžitým trestem

2) do 31.8.1995 :

Maření výkonu úředního rozhodnutí

d) dopustí se závažného jednání, aby zmařil účel ochranného léčení nebo ochranné výchovy, které byly uloženy soudem, nebo jinak, zejména útekem z ústavu, výkon takových rozhodnutí podstatně ztěžuje...,

bude potrestán odnětím svobody až na šest měsíců nebo peněžitým trestem.

3) Zákon č. 152/1995 Sb. doplnil ustanovení §171 trestního zákona o ochranu soudního rozhodnutí nařizujícího ústavní výchovu, jehož porušování bylo do té doby nepostižitelné:

d) dopustí se závažného jednání, aby zmařil účel ochranného léčení, ústavní nebo ochranné výchovy, které byly uloženy soudem, nebo jinak, zejména útekem z ústavu...

Část ustanovení § 171 odst. 1 písm. d) zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, vyjádřená slovem "ústavní" byla rozhodnutím ústavního soudu ČR 9. dubna 1997 zrušena.

Ústavní soud svým rozhodnutím reagoval na návrh Okresního soudu v Kutné Hoře, který projednával obžalobu mladistvého z výchovného ústavu. Ten se podle zákona dopustil trestného činu maření soudního rozhodnutí, protože se nevrátil z dovolené do ústavního zařízení. Okresní soud přijal slova obhájce obžalovaného, který označil ustanovení § 171 odst. 1 písm. d) trestního zákona v té jeho části, podle níž je trestné i maření účelu ústavní výchovy, za protiústavní. Okresní soud trestní stíhání přerušil a podal k ústavnímu soudu ČR výše zmíněný návrh.

Předkladatel zákona č. 152/1995 Sb. v praxi nevnímal v souvislosti s útekem výraznější rozdíl mezi ochrannou a ústavní výchovou. Na ten v roce 1997 upozornil uvedený obhájce a připomněl tím, že v ústavních zařízeních se nalézají mezi tzv. problematickou mládeží též děti opuštěné či osiřelé.

„Ve vyjádření se připouští, že toto ne úplně citlivé rozlišení typů ústavní výchovy v trestním zákoně může skutečně vést k domněnce, že jakýkoliv útek z dětského domova musí být stejně kvalifikován jako útek z výchovného ústavu pro mládež se zvýšenou výchovnou péčí. Určitým východiskem z tohoto stavu, který nastal přijetím novely ustanovení § 171 odst. 1 písm. d) trestního zákona, je nezbytnost, aby všechny dotčené orgány pečlivě zkoumaly okolnosti, pohnutky, následky jednání nezletilého a podnět k trestnímu řízení z důvodu maření nebo ztěžování výkonu úředního rozhodnutí dávaly jen v případech, kdy je naplněna skutková podstata o maření ústavní výchovy nařízené nezletilému z výchovných důvodů.“

Ochranná výchova je podle § 71 trestního zákona jedno z ochranných opatření, které má sloužit k dosažení účelu trestního zákona. Je druhem trestněprávní sankce. Ústavní výchova je však výchovné opatření, které má vytvořit co nejpříznivější podmínky pro výchovu nezletilého dítěte. Na ústavní výchovu je třeba nahlížet jako na krajní případ řešení řádně nezajištěné výchovy dítěte. Není formou sankce nebo povinností dítěti uložené.

Ústavní soud ve svém rozhodnutí *Pl. ÚS 31/96* prohlásil, že „nelze považovat za zájmu dítěte přiměřenou a vhodnou takovou formu řešení, která kriminalizuje mladistvého, který se, ať již z jakýchkoliv důvodů, nedokáže vyrovnat s nařízenou ústavní výchovou. Ústavní soud proto dospěl k závěru, že řešit případy porušení nařízené ústavní výchovy - jednoznačně v zájmu nezletilého - trestněprávními prostředky, tak jak to činí napadené ustanovení (aniž by navíc

jakkoliv rozlišovalo a bralo v úvahu různé důvody vedoucí k nařízení ústavní výchovy), a to i při vědomí zvláštní úpravy trestního zákona vztahující se na mladistvé, je v rozporu s čl. 3 odst. 1 Úmluvy, a proto návrhu navrhovatele na zrušení části napadeného ustanovení vyhověl.

Na uvedeném závěru pak nemohly nic změnit ani důvody, které zákonodárce vedly k přijetí napadeného ustanovení, totiž ochrana společnosti před nebezpečím, které pro společnost představují mladiství na útěku z ústavní výchovy, neboť při poměrování dvou v kolizi stojících zájmů, tj. právě uvedeného zájmu na ochranu společnosti se zájmem na řádné výchově a harmonickém rozvoji každého nezletilého dítěte, je to právě zájem dítěte, který je třeba považovat za převažující. “

Zákon jednotlivým osobám a institucím udává rámec, podle něhož mají v souvislosti s útekem či návratem do zařízení vykonat určité kroky při nahlášení, zachycení a navrácení dítěte do zařízení pracovat. V současné chvíli však k těmto krokům neexistují ani obecná metodika jak postupovat, ani standardy práce s těmito dětmi. Na základě jejich neexistence lze předpokládat vysokou různorodost ve způsobech, jakými budou jednotlivá zařízení a další instituce či osoby postupovat.

II. Praktická část

Výzkum útěků dětí z ústavních zařízení je velmi důležitý pro poznání trendů, identifikace klíčových faktorů a rizik a tvorbu uceleného systému prevence a intervence, aby k útěkům nedocházelo nebo aby se zmírnily jejich negativní dopady. V České republice probíhal spíše menší počet výzkumů zaměřených na tuto problematiku, teprve v posledních letech se uskutečnila systematická a komplexní šetření.

Informace o útěcích dětí z ústavních zařízení jsou v ČR získávány zejména formou statistických přehledů, které vypovídají např. o počtu útěků, věku a pohlaví dětí, které utíkají, a uvádějí další informace, např. jak závisí četnost útěků na ročním období a jak často se ústavní zařízení s problémy útěků potýkají. V letech 2003-2004 a 2007-2008 proběhly dva výzkumné projekty financované MŠMT a realizované Institutem pedagogicko-psychologického poradenství v ČR. Zabývaly se především hledáním prvků sociálního klimatu ve výchovných ústavech, jež souvisí s útěky dětí. Rámec tématu, který byl vytvořen na podkladě těchto výzkumů, se v mnohém shoduje s výsledky četných zahraničních studií.

Hlavním cílem našeho výzkumu je zjistit, jakým způsobem se v zařízeních realizujících ústavní a ochrannou výchovu s útěky pracuje. Prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s pracovníky těchto zařízení o fenoménu útěků, o jejich osobní zkušenosti a používaných formách intervence jsme se rozhodli mapovat současné metody práce v těchto zařízeních (terapeutická podpora, motivační systém ve vztahu k útěkům apod.) a služby, které dětem jednotlivá zařízení poskytují v rámci prevence a intervence.

K tomuto účelu byly zformulovány čtyři základní výzkumné otázky, na jejichž základě jsme vytvořili následující seznam otázek, využívaných v polostrukturovaných rozhovorech.

- 1) Co se v jednotlivých zařízeních považuje za útek?
- 2) Jaké jsou důvody útěků dětí ze zařízení?
- 3) Jakým způsobem se postupuje v případě útěku dítěte a jeho návratu do zařízení?
- 4) Jaké metody práce a služby se používají v rámci prevence útěků?

Tento výběr výzkumných otázek vychází z pojetí útěku dítěte jako interakce mnoha proměnných, které nelze ovlivnit pouze prevencí soustředěnou výhradně na akt útěku. Pozornost většiny výzkumů se zaměřuje zejména na výchovné ústavy. Naproti tomu náš výzkum probíhá napříč několika typy zařízení a sleduje, jak v nich probíhá útek.

10. Metoda

10.1 Výzkumný vzorek

K výběru jednotlivých respondentů byla použita metoda záměrného výběru (Miovský, 2006, s. 135), zaručující pestré spektrum respondentů, pokrývající co nejvíce rolí, funkcí, vzdělání a délek praxe, které se v této oblasti vyskytují nejčastěji. Pro rozšiřování kontaktů a kvalitní pokrytí všech aspektů tématu byla použita také metoda sněhové koule (Miovský, 2006, s. 131), která je pro kvalitativní výzkum vhodná²³. Při výběru zařízení a jednotlivých respondentů na základě doporučení jsme brali v potaz nebezpečí zkreslení elitou (Miovský, 2006, s. 139), kdy respondenti doporučují ze svého pohledu „lepší“ pracovníky, zařízení²⁴ či kolegy, s nimiž mají dobré vztahy a podobný způsob práce. Tím pak dochází ke zkreslení. Tomuto nebezpečí jsme se snažili předejít vyšší mírou samostatného vyhledávání kontaktů. Jednotliví respondenti byli osloveni e-mailem či telefonicky, poté následovala osobní schůzka.

Kritériem výběru respondenta byl typ zařízení, ve kterém pracuje, pracovní pozice, ochota ke spolupráci a osobní zkušenosti s daným tématem. Respondenti byli vybíráni a oslovováni v průběhu sedmi měsíců tak, aby bylo dosaženo co nejvyšší saturace tématu.

Na základě zvolených metod bylo osloveno celkem dvacet devět pracovníků ze šestnácti zařízení. Jedenáct pracovníků s rozhovorem souhlasilo, šest ho odmítlo, devět na oslovení nereagovalo a tři po počátečním souhlasu rozhodnutí změnili (nemoc, pracovní vytížení).

Rozhovory byly vedeny s jedenácti pracovníky²⁵ z osmi zařízení. Jedná se o jednoho ředitele zařízení, tři vedoucí vychovatelů, dva vychovatele, čtyři sociální pracovníce a jednu psycholožku. Rozsah jejich praxe v daném zařízení se pohybuje mezi devíti měsíci a dvaceti osmi lety.

Ze šestnácti oslovených zařízení jich se spoluprací souhlasilo osm, z toho šest z Prahy a dvě ze Středočeského kraje. Našeho výzkumu se zúčastnilo jedno zařízení pro děti vyžadující okamžitou péči (ZPDVOP), dva dětské diagnostické ústavy (DÚ), jeden dětský domov (DD), tři dětské domovy se školou (DDS) a jeden výchovný ústav (VÚ). Rozhovory byly až na jeden případ vedeny v prostorách zařízení, kde respondent pracuje.

Tabulka č. 1: Přehled respondentů

	Typ zařízení	Pozice	Praxe
1	ZPDVOP	ředitel	2 roky
2	DD	sociální pracovnice	11 let
3	DD	vychovatelka	6 let
4	DDŠ	sociální pracovnice	10 let
5	DDŠ	vedoucí vychovatelů	8 let
6	DDŠ	sociální pracovnice	1 rok
7	DDŠ	vedoucí vychovatelů	28 let
8	DDŠ	vedoucí vychovatelů	5 let
9	VÚ	vychovatel	3 roky
10	DÚ	psycholog	1 rok
11	DÚ	sociální pracovnice	12 let

Malou ochotu či odmítnutí spolupráce ze strany oslovených respondentů je možné interpretovat negativním postojem pracovníků k danému tématu, případně obavou z porušení důvěrnosti informací.

10.2 Postup výzkumu

K výzkumu stanovených otázek jsme použili kvalitativní analýzu polostrukturovaných rozhovorů (viz příloha č. 1: Seznam okruhů a vybraných otázek) s pracovníky zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu. Tuto metodu jsme zvolili z toho důvodu, že o útěcích dětí z těchto zařízení existují statistické údaje, ale jen málo informací o tom, co konkrétně se za těmito čísly skrývá. Jako teoretický podklad pro provedení metody nám posloužil přístup uvedený Janem Hendlem v publikaci Úvod do kvalitativního výzkumu (1999).

Dříve než jsme si ujasnili předmět zkoumání a zvolili vhodné metody a druh výzkumu, provedli jsme přehled teoretické literatury a předvýzkum. Ten spočíval v nestrukturovaném rozhovoru s vedoucím jednoho zařízení, při němž jsme se seznámili s chodem zařízení, spisovou dokumentací a několika případy útěků dětí tohoto zařízení. Rozhovor sloužil jako podklad pro vznik sady otázek polostrukturovaného rozhovoru. Z předvýzkumu vznikl seznam 49 otázek 7 okruhů. Po realizaci šesti rozhovorů jsme v souladu s doporučením pro realizaci kvalitativního výzkumu (Silverman, 2005) provedli průběžnou analýzu a kódování, úpravu otázek a doplnili je pro následující rozhovory. A především jsme pro zbývající rozhovory volili respondenty tak, aby byla zajištěna saturace tématu²⁶.

V souladu s etickými pravidly každému rozhovoru vždy předcházela souhlas s nahráváním rozhovoru a využitím informací pod podmínkou zachování anonymity respondentů, zařízení i klientů. Proto v celé práci neuvádíme jména další informace, podle kterých by bylo možné identifikovat konkrétní zařízení nebo osobu.

Průměrná délka rozhovorů činila hodinu a půl (nejkratší čtyřicet pět minut a nejdelší sto dvacet tři minut). Po rozhovoru následoval krátký debriefing pro případné vyventilování a zpracování nepříjemných pocitů respondentů, které se v průběhu rozhovoru mohly objevit.

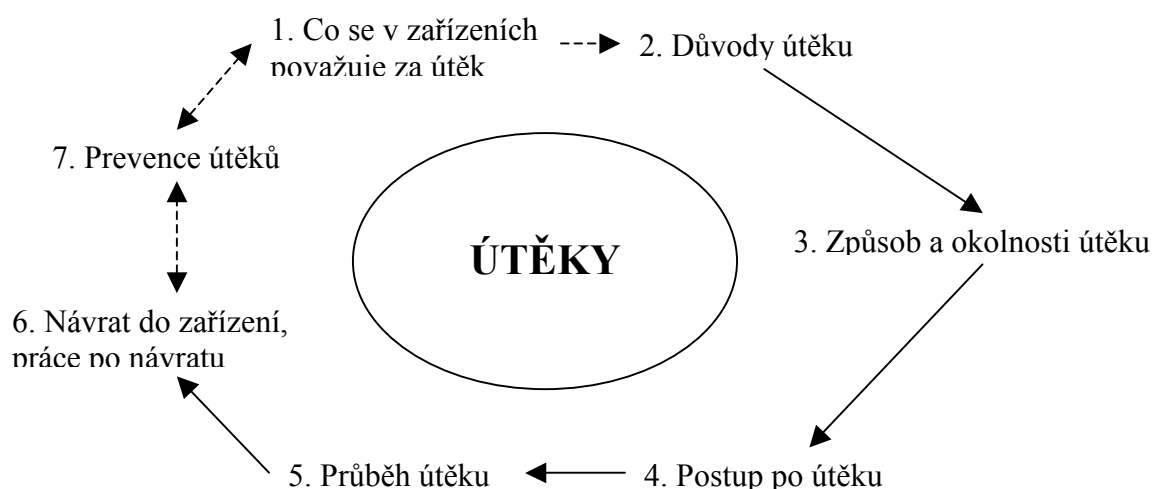
Nahrané rozhovory byly pak přepsány a zpracovány prostřednictvím počítačového programu Atlas.ti pro kvalitativní analýzu dat²⁷.

Při otevřeném kódování rozhovorů (Hendl, 1999) bylo identifikováno sto devatenáct kódů – jednotlivých témat, zmíněných v rozhovorech. Po rozkódování všech textů s rozhovory jsme se vrátili k původnímu znění a po ověření souvislostí mezi kódem a vybraným textem došlo k úpravě a zpřesnění struktury. Kódy pak byly rozděleny do skupin významových celků a kategorií - tématických částí. Pomocí tohoto strukturování byla data jednotlivých kódů zpracována též v širších souvislostech nalezených vztahů.

11. Výsledky

V následující části této práce jsou prezentovány výsledky analýzy proběhlých rozhovorů. Ty jsou rozděleny do sedmi hlavních témat. Pro lepší představu struktury této kapitoly slouží následující grafické schéma.

Schéma č. 1: Struktura výsledků výzkumné práce (umístěné též v příloze č. 3)

11.1 Co je považováno za útěk

První otázka tohoto okruhu zní, **co konkrétně se v zařízení považuje za útěk**. Zjistili jsme, že existují významné rozdíly mezi chápáním útěků – a to jak mezi ústavami různého typu, které mají rozdílná pravidla např. pro volnost pohybu dětí, tak mezi zařízeními stejného typu.

Rozdílnost je například v rozsahu definice. Zatímco jeden z oslovených diagnostických ústavů například klasifikuje jako útěk jakékoli opuštění zařízení, skupiny či vycházky bez svolení pracovníka, jenž dítě či skupinu dětí doprovází, druhé zařízení stejného typu tato nedovolená opuštění nepovažuje vždy za útěk.

„...Když je evidentní, že to dítě bylo v hospodě..., vrátilo se podnapilé nebo se stopami návykových látek. Je za to postih, ale nebere se to jako útěk - je to pozdní návrat a porušení pravidel, což je hodnocené jako kázeňský přestupek.“

Tolerance k pozdnímu příchodu, který není považován za útěk ze zařízení, se objevuje i u dalších respondentů. Mezi jednotlivými zařízeními jsou však velké rozdíly v tom, kdy je absence dítěte v zařízení nahlášena policii jako útěk.

Většina respondentů uvedla, že hlásí útky policii okamžitě, jakmile se o nich dozvědí. Na druhou stranu se objevila i odpověď, že pokud starší dítě z dětského domova nepřijde včas z vycházky, čeká se na jeho návrat do půlnoci. Do té doby pracovníci mnohdy aktivně shánějí informace o tom, co se mohlo stát či kde se dítě nachází. Pokud do půlnoci o dítěti nezjistí žádné informace, ani se s ním nekontaktují, ohlásí na policii, že dítě uteklo. Ve chvíli, kdy zjistí informace nasvědčující tomu, že dítě neuteklo, jedná na základě předchozích zkušeností s dítětem.

Někdy však pracovníci zařízení čekají déle i u dítěte, které nepochybně uteklo. Respondent popsal případ, kdy chlapec utekl po hádce. Jeho útěk byl nhlášen rodině, s její pomocí byl chlapec zkontaktován po telefonu a došlo k dohodě, že stráví noc u příbuzných. Ti ho ráno přivezli zpět. Tento případ nebyl hlášen Policii ČR, ale byl interně považován za útěk.

Mezi nenahlášené útky se mohou dostat také případy, kdy dítě odejde na nepovolenou akci, ale později se ho pracovníkům podaří telefonicky zkontaktovat. Jako konkrétní příklad uvedl jeden respondent příklad dítěte, které odjede na víkend s přáteli bez vědomí pracovníků zařízení a bez povolení sociální pracovnice.

Obecně lze tedy říci, že útěk hlásí pracovníci zařízení na Policii ČR, pokud nemají o dítěti žádné informace ani se jim nepodařilo je zkontaktovat.

Definice útěku v jednom dětském domově se školou zněla:

„Za útěk se považuje nedovolené vzdálení ze zařízení s tím, že se posuzuje individuálně a podle okolností...Oficiálně je tedy útěk to, když dítě nahlásíme policii...Všechno ostatní by se mělo brát jako vzdálení od skupiny či pozdní příchod.“

Limity pro pozdní příchod se v jednotlivých ústavech liší. Zatímco někteří respondenti uváděli jako limit půlnoc a v některých případech i celou noc či den, v jiném zařízení je limit pro návrat jedna hodina do domluveném čase, poté se útěk hlásí Policii ČR.

Další oblastí, v níž zařízení nemusí postupovat jednotně, je situace, kdy útěk už byl nhlášen, ale dítě se vrátí. V takovém případě volají pracovníci na policii a útěk je odhlášen. Pokud ho policie ještě nenahlásila do celostátního pátrání, může být evidence útěku vymazána a nedostane se do zápisu u sociální pracovnice či soudu, kam se útky také nahlašují. Útěk tohoto dítěte tedy může být evidován jako pozdní příchod.

Za důležitý znak útěku, který ho odlišuje od pozdního návratu, byl podle odpovědí některých respondentů úmysl nevrátit se do zařízení. Při bližším upřesnění se ukázalo, že ani

toto kritérium není zcela přesné, protože jsou děti, které nemají v úmyslu se do zařízení vrátit během několika dní, ale přesto návrat plánují v dlouhodobém horizontu a chtějí v zařízení zůstat - nakonec podle respondentů často dojde k jejich dobrovolnému návratu.

Podobně jsou na tom i děti na útěku, které po vyčerpání finančních zdrojů nebo v případě jiných potíží samy přijdou na policii. Podle pracovníků zařízení v takovém případě v krátkém čase zařízení znovu opustí a celá situace se opakuje.

Respondenti odpovídali na otázku po definici útěku tím způsobem, že uvedli nejprve obecnou definici. Z té pak vyčleňovali situace, ve kterých podle nich nepovolený odchod či nenávrat dítěte není útekem, v zařízení tak není jako útek evidován a následují po něm jiná výchovná opatření než při útěku dítěte. Vedle nahlášení na policii je tedy další charakteristikou útěku úmysl dítěte nevrátit se do zařízení. Vzhledem k množství výjimek, které respondenti uvedli, se zdá, že stávající definice jsou příliš obecné a pracovníkům chybí přesnější kritéria hodnocení jednotlivých případů.

11.2 Důvody k útěku

Mezi faktory, které ovlivňují vnímání útěku dítěte pracovníky zařízení, patří důvody, na jejichž základě se dítě rozhodlo ze zařízení utéct. Pro lepší orientaci v kapitole slouží její grafické znázornění v příloze č. 4.

Prvotní reakce na otázku po důvodech útěků dětí je možné téměř u všech respondentů rozdělit do dvou skupin – někteří pracovníci reagovali tak, že důvodů je mnoho a žádný není dominantní, jiní respondenti uvedli, že tyto důvody neznají a úteky jim připadají naprosto nelogické.

AH: „Jaké byly nejčastější důvody útěků dětí z vašeho zařízení, se kterými jste se ve své praxi setkal?“

XY: „Účelovost - tu bych asi neřešil, protože my nevíme, co na útěcích dělají. Když se jich zeptáme, tak nám neřeknou všechno, a od policie se to taky často nedozvíme.“

Otázka na důvody konkrétního útěku je téměř pro všechny respondenty těžko uchopitelná.

Všichni pracovníci zařízení uvedli, že informace o důvodech útěků získávají při rozhovorech s dětmi po jejich návratu do zařízení, zhruba polovina je též občas odvozuje z toho, jak útek probíhal. Děti však někdy tyto informace nechtějí nikomu sdělovat. Jindy pracovník výpovědi dítěte nevěří či s jistotou ví, že dítě o důvodu svého útěku lže. Někteří pracovníci se též setkali s případy, kdy dítě uvedlo, že neví, proč uteklo.

„Ačkoli mělo jít za dva dny na prázdniny, uteče a po návratu nedokáže vysvětlit, co se stalo.“

„Oni to potom sami nedokážou říct. Oni to většinou komentují slovy: Jsem blbej.“

Výroky respondentů o tom, že dítě samo v některých případech nedokáže vysvětlit důvody svého chování, byly ve většině případech spojené s rezignací na možnost změny jednání dítěte.

11.2.1 Rodina

Mezi jmenovanými důvody hrála svou roli mimo jiné i rodina. Jednou ze situací, kdy respondenti uvedli, že důvodem k útěku je rodina, byla např. chvíle, kdy se doma něco stalo a **dítě má strach o rodiče**. Někteří respondenti v této souvislosti zmínili také zkušenost, kdy se **rodič stal iniciátorem** útěku dítěte, protože je potřeboval (např. aby ho podpořilo v době nemoci, při konfliktu v rodině, aby pečovalo o mladší sourozence, sehnalo peníze...). Rodiče se také občas aktivně zapojují do udržování dítěte na útěku, mají dítě u sebe doma a schovávají ho před policií.

„...s tím jsem se třeba setkala já, že prostě jakoby ta jedna matka naší klientky ji k tomu evidentně naváděla.“

Dalším důvodem k útěku může být podle tvrzení třetiny respondentů **stesk po rodině**.

„...on tu matku měl rád, ale ona nebyla schopná se o něj postarat. A nemohl to přenést přes srdce, a proto utíkal do té oblasti...a mohl ji alespoň vidět.“

„Jedním z důvodů, proč utíkají, je nezáměr rodičů...dítě, když tady sedí a vidí, že u jiných to funguje úplně jinak, tak uteče - ať už z důvodů, že hledá cosi jako nějaké náhradní vazby - třeba v bývalé partě, to je jedno...“

Ve dvou dětských domovech se školou, v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo ve výchovném ústavu, kde byly prováděny rozhovory, byl tento důvod v porovnání s jedním dětským domovem se školou zastoupen menšinově. Naopak v tomto dětském domově se školou je podle zkušenosti respondenta **absence kontaktu s rodinou** nejčastějším důvodem k útěku. Děti, které utíkají z tohoto důvodu, jsou úzkostné. Utíkají nejvíce v období vánočních svátků. Zajímavé však je, že většina z nich se po návštěvě rodičů ráda vrací zpět a jejich pobyt u rodičů je též provázen určitou úzkostí a steskem po zařízení. Pracovník zařízení tento jev interpretuje tím, že dítě, „většinou *inteligentně slabší*“, si vytvořilo v zařízení návyky, díky nimž má větší pocit jistoty. Navíc, jejich rodina jim mnohdy nemůže poskytnout takové zázemí (pestrá strava, televize, celodenní program, hezké prostředí) jako zařízení.

Další skupina útěků spojená s tematikou rodiny, jsou útky kvůli tomu, že děti **nemohou odjet na víkend domů či mají omezené víkendové návštěvy**. Víkendové návštěvy rodičů jsou pro děti podle respondentů důležité nejen kvůli vztahům v rodině, ale též jako možnost opustit zařízení, ze kterého často nemůže v týdnu bez doprovodu vychovatele odejít. To se týká zejména dětí z dětských domovů se školou a výchovných ústavů, kde děti nemohou volně odcházet a svůj čas tráví ponejvíce v jedné skupině. Potřeba změny podnětů, zejména prostředí a okolních osob je uspokojována hlavně víkendovými odjezdy domů. Pokud dítě tráví v zařízení každý den, narůstá v něm tenze, podrážděnost a nutkavé myšlenky na útěk ze zařízení.

„...snaha změnit prostor za každou cenu, změnit prostředí..., že už je to tak nevyhnutelné, teď jdu a je mi to úplně jedno. Utíkám a neřeším to“.

V kontextu tohoto důvodu se v rozhovorech s pracovníky různých zařízení objevily **dva postoje** k tomu, jak je v tomto případě ovlivnitelná situace dítěte. S útkem je možné spojit pocity bezmoci a hodnotit situaci tak, že problém je v tomto případě na straně dítěte, pro kterého v zařízení udělali maximum, ale ke změně nedošlo (respondent ze zařízení pro děti vyžadující okamžitou péči, kde mají děti volnější režim). Pracovník dětského domova se školou naopak dával tyto případy do souvislosti s útky, kterým se dalo zabránit, a problém viděl na straně zařízení.

„Včera tady byl kluk s tím, že pořád myslí na to, že uteče. Někdy se tomu dá zabránit. Je to kluk, který nemůže chodit domů.“

S nemožností odjezdu na víkend domů souvisí též útky z důvodu touhy po svobodě (kap. č. 5.). V souvislosti s návštěvami rodiny je vhodné připomenout postřeh jednoho z respondentů, že většina dětí z jejich zařízení se více než na rodiče těší **na charakter domácího prostředí a na svou partu**.

„Většina těch vztahů je komplikovaných, takže oni se většinou těší domů na tu svojí partu a na to, že tam budou mít domácí prostředí, z kterého vyšli, víc volnosti, větší intimitu, víc soukromí.“

„To opravdu není stesk po rodičích, ale je to tak, jak to píšeme do těch útěků - touha po svobodě.“

11.2.2 Vrstevníci

Pro dítě často nástup do ústavního života znamená zpretrhání vazeb s přáteli (často s problematickými partami). Dítě mnohdy ztratí kontakt i s osobou, se kterou navázalo

důvěrný vztah. Možnou příčinou útěků tudíž je **setkání s přáteli a láskami**. Vrstevníci mimo zařízení mohou dítěti na útěku též pomáhat a poskytnout mu určité zázemí.

Pracovníci dětských domovů se školou zmiňovali též útek z důvodu potřeby **sexuálního uspokojení**. Podle názoru respondentů jde o fenomén spojený hlavně s mladými dívkami.

„...ty holky jsou ještě jiné v tom, že utíkají za tím sexem.“

Další případy, se kterými se setkávají v praxi pracovníci z dětského domova, jsou útky ve formě **nedovolených odjezdů na víkend s přáteli** apod. Děti z dětských domovů i jiných typů ústavních zařízení musí získat na každý pobyt mimo zařízení povolení od sociální pracovnice (či kurátorky) a místo, kam pojedou, má být prověřené. Pokud se tedy přátelé ze školy během týdne domluví, že stráví víkend na chatě, dítě z dětského domova (ač bezproblémové a dostatečně staré na samostatný výlet) s nimi nemůže jet.

„Ona, jen proto, že je v DD, kde se řeší, že místo pobytu musí být prověřené, a pokud není, tak tam nesmí...a ona to holkám nechce vykládat, tak s nimi jede na zapřenou...ale když se nám ozve..., já jim vždycky říkám, že aspoň když pošlou smsku, že i to je dobré...“

Ve vybrané ukázce vidíme, že tyto typy útěků jsou hodnoceny mírně a nejsou hlášeny na policii. Ukazuje to také na existenci nepsaných dohod mezi pracovníky zařízení a dětmi.

Všichni respondenti uvedli, že se ve své praxi setkali s útky, jejichž impuls vycházel ze vztahů ve skupině dětí v zařízení. Jedná se o situace, kdy je ve skupině jedno dítě, které další **děti k útěku svede**, a pak jich utíká více najednou, či někdo svými útky může **„inspirovat“ ostatní** a po prvním následuje několik dalších. Útek může představovat též **způsob získání respektu či obdivu** ostatních. Děti utíkají, aby získaly úctu, slovy jednoho respondenta: „Protože prostě chce být také frajer.“

„...protože se ty děti domluví - jinak by ani nešly - ale začnou se mezi sebou hecovat.“

„...dítě, které nemá pevnou vůli, nenese si s sebou nějaké morální podněty už z původní rodiny, je strašně chytlavé...a ten nám utekl právě proto, že se nechal svést hochem, který sem přišel nový.“

„Úplně ztratil motivaci, že tam měl minus... takové dítě vám potom strhne třeba další dva.“

11.2.3 Únik

Dynamika vztahů s vrstevníky je též důležitá pro útky, k nimž se děti rozhodnou kvůli atmosféře a vztahům ve skupině, které jsou pro ně nepřijatelné.

Může se jednat např. o útky **reagující na aktuální spor** mezi dětmi. Tento důvod se však může objevit též v souvislosti se sporem s některým z pracovníků zařízení. Útek podle slov jednoho respondenta je v takové chvíli prostředkem k opuštění společného prostoru s určitou osobou. (Děti ve většině těchto zařízení tráví prakticky všechny svůj čas ve stejné skupině, mají společný program.) Dítě s malou sociální sítí v zařízení pak často přenáší pocity vyvolané konfliktem s jednou osobou na vztah k celému zařízení, kde v tu chvíli již nechce být.

Děti utíkají též z prostředí, ve kterém **se cítí ohroženy či jsou šikanovány**. Šikanu jako možný důvod k útěku zmínili všichni respondenti, zhruba polovina z nich však zdůrazňovala, že v jejich zařízení se takový případ neobjevil. Mezi respondenty se vyskytl i názor, že utíkají i děti, které jsou skupinou dětí v zařízení odmítány. Jejich útek lze vysvětlit jako snahu o únik od pocitu osamělosti.

„Nikdy, musím říct, nikdy to nebylo o tom, že by na ně bylo nějak fyzicky sáhnuto, že by na ně byl dělán nějaký nátlak, psychický či fyzický teror. Že by nám uvedlo dítě, že je někdo na ně hnusný.“

„Nebo když je blbá situace ve skupině u holek. Je jich málo, ale jedna holka je úplně mimo...“

Dalším ze zmiňovaných důvodů útěku je **únik před trestem**, kdy dítě reaguje na očekávaná restriktivní opatření. Podobnou reakci na hrozící trest zmiňovali téměř všichni pracovníci zařízení. Spojují jej s obavou či revoltou proti rozhodnutí o trestu či o typu trestu. Někteří z respondentů vypověděli, že mnohé děti vnímají samo rozhodnutí o ústavní výchově jako trest, s nímž nesouhlasí, a proto ze zařízení utíkají.

11.2.4 Prožitek

Život v zařízení ústavní či ochranné výchovy se podle názoru respondentů může stát pro některé děti stereotypním a nudným. Program, který jim pracovníci zařízení nabízejí, je nezaujme. Jejich vlastní představa zábavné činnosti může ohrožovat zdraví či mravnost, a tudíž je neslučitelná s pravidly zařízení. **Dobrodružství a zábava** či jen změna denního programu za hranicemi zařízení nebo dohledu jeho pracovníků se tak podle zkušenosti zhruba poloviny dotazovaných stává dalším důvodem útěku dětí z ústavního zařízení. Podle jednoho z respondentů *„je to určitý způsob adrenalinu, který si vybrali, a proto ho dělají.“*

„Lákalo je, že si budou dělat, co budou chtít, že si něco ukradnou v obchodě, že mají známé, u kterých přespí..., prostě takové dobrodružství. Jako by za tím hledali potvrzení toho, že jsou dospělí.“

Téměř všichni pracovníci zařízení, která se nacházejí v Praze, zmiňovali zkušenosti s útekem starších dětí např. na diskotéku, po níž se vracejí zpět do zařízení. Nepřítomnost tohoto důvodu v zařízeních mimo hlavní město lze zdůvodnit špatnou dostupností zábavy.

„Párkrát jsem zažila, že si zašli zadovážet do města.“

„...už je jim to jedno a utíkají, protože si taky ještě chtějí užít, než skončí ve výchovném ústavu.“

Jako další skupinu důvodů k útěku ze zařízení všichni dotazovaní uvádějí **návykové látky**. Jedná se převážně o cigarety, alkohol, ale vyskytují se i útky motivované potřebou získat drogy. Útky z důvodu získání cigaret a kouření patří mezi krátkodobé útky s častým výskytem ve všech zařízeních. Drogami motivované útky jsou podle pracovníků diagnostických ústavů a výchovného zařízení dlouhodobé, jsou spojovány s opakovanými útky a trestnou činností.

„...narkomani - prostě v moment, kdy se dostávají blízko k abstínu, je tady neudržíte ani párem volů.“

„...na totálně dlouhém útěku u nás bylo pervitinové dítě... chycený byl po roce útěku“.

Mezi důvody útěků byla v jednom případě jmenována i zkušenost útěku jako taková. Děti se v mnohých zařízeních s útekem svých vrstevníků běžně setkávají. V jednom dětském domově se školou touha „zkusit si to“ svedla k útěku i dítě, které ve skutečnosti utéci nechtělo, a proto se během chvilky vrátilo zpět. Mezi interpretacemi důvodů k útěku se též objevila odpověď: „Chtěl/a vědět, jestli to dokáže.“ Tento důvod se týká nejen útěku jako takového, ale též života mimo zařízení.

11.2.5 Adaptace

Většina z dotazovaných uváděla mezi hlavními důvody útěků dětí z jejich zařízení odmítnutí nového prostředí a požadavků, které toto prostředí na dítě klade. Jeden z dotazovaných shrnul tyto důvody jako „**problémy dětí s adaptací na nové prostředí a jeho požadavky**“.

Pod tíhou určitých požadavků a očekávání, které jsou pro děti nové, či při svém prvním setkání s důslednou kontrolou se děti dle vysvětlení pracovníků zařízení cítí svazovány a šizeny o **svobodu**, na kterou byly zvyklé. Útekem se snaží překonat zábrany, které pracovníci zařízení stavějí do cesty jejich chování. Některé z těchto dětí se dokážou přizpůsobit brzy a například u psychiatricky léčených dětí podle zkušeností většiny dotázaných pracovníků přispívá pravidelný režim ke stabilizaci stavu dítěte. Některým dětem

však adaptace na nové prostředí trvá déle, mnohdy dochází k jejich opakovaným přesunům a na dokončení adaptace nemají dostatek času. Nakonec se adaptace nemusí vůbec zdařit a dítě utíká opakovaně.

„...když sem nastoupí a než si zvyknou na ten režim, tak třeba prvního půl roku víckrát utíkají a pak si třeba zvyknou.“

„Stává se, že to u někoho najednou utne..., u někoho to přestane až v dalším zařízení u nás je to první moment, že ho někde zavřou...Tady si navyknou někoho poslouchat a pak je to pro ně třeba už lepší...“

„...jsou neustále na cestách - jdou ze zařízení do zařízení a jsou to takové děti ulice.“

Některé děti útekem reagují na zátěž způsobenou **nejistotou z blízké budoucnosti**. V jednom dětském domově se školou se sami pokusili analyzovat důvody úteků dětí ze svého zařízení a zjistili, že řada dětí utíká ve chvíli, kdy se jedná o zrušení jejich ústavní výchovy. V dalším zařízení stejného typu se však nedomnívají, že by to mělo nějakou souvislost.

„V tomto období začnou děti dost utíkat, a přitom je to chvíle, kdy už mají a přihlášky na školu a kdy se jedná o tom, že děti budou mít třeba zrušenou ústavní výchovu. Je to takové období nejistoty. Přestože ty děti jsou tady přes dva roky a fungovaly tady, ke konci období, kdy už to mají za pár, najednou se začne něco dít. Možná je to strach z budoucnosti, z nejistoty....My třeba víme, že ta ústavka spíš bude zrušená a ty děti začnou takhle blbnout. Možná to dělají ze strachu, že mají nastoupit na učňák a odejít odsud někde jinam.“

11.2.6 Dlouhodobé problémy

Převážná většina dětí, která je umístěna v zařízeních realizujících ústavní či ochrannou výchovu, ve svém životě prožila nějakou traumatizující zkušenost, týrání, zneužívání či zanedbávání. (kap. č. 4.) Pokud se dítěti nedostane včasné a odborné péče odpovídající jeho potřebám, která by mu pomohla vyrovnat se z touto zkušeností, může reagovat např. na dlouhodobou psychickou zátěž, která není řešena, právě útekem. **Dlouhotrvající psychické problémy** zařadila mezi důvody k útekům třetina respondentů.

„Tam hrají hodně roli psychické problémy. Myslím si, že je to hodně spojené.“

„...tam to bylo dlouhodobé neřešení té situace rodinné. A to si myslím, že je deptalo...ten člověk, co utíká, chce na sebe upozornit...“

Mezi důvody úteků pracovníci zařízení též zahrnovali **zkušenost dítěte s útekem ještě před umístěním do jejich zařízení**. Avšak častěji bylo téma dřívějších úteků spojeno

s popisem dítěte, které jim uteklo či opakovaně utíká, a zejména s tím, u něhož útěk předpokládají.

„Takže to je jeden ten důvod, kdy už byl útekářem, a pak sem přišel.“

„...děti, které utíkaly z domova a utíkaly z diagnostáku a jsou to chroničtí útekáři, kteří přijdou sem a utíkají...“

11.2.7 Jiné

V ústavních zařízeních s volnějším režimem se objevují též útky dětí, které pracovníci zařízení dávají do souvislosti s **blížícím se dosažením plnoletosti** a ukončením pobytu. Respondenti spojují tyto útky s potřebou nezávislosti na zařízení.

„...holce mělo být za čtrnáct dní osmnáct a najednou přestala jezdit na víkendy do DD ze školy na noc - prostě to bylo takový: Mně bude osmnáct - co vy mi můžete...“

Někteří dotazovaní pracovníci zařízení řadí mezi důvody k útekům též jiné vnímání práv a povinností dětí v naší společnosti, ze kterého plynou změny v zákonech a posléze v tom, jaké má zařízení možnosti dětem v útécích bránit. Ve spojitosti s rozhodovacím procesem dítěte, zda utéct či nikoli, lze mezi vlivnou proměnnou zařadit i společenské klima a anonymitu velkých měst

Mezi faktory ovlivňující útekovost dětí někteří respondenti spontánně uvedli roční období. Otázka, v jakém období děti utíkají nejčastěji, se pak stala součástí naší sady otázek. Podle respondentů utíkají děti nejčastěji na jaře a v létě – v teplejších obdobích, kdy lze přespávat venku. Jako další výrazné období se v jednom z rozhovorů objevila také doba Vánoc, kdy děti utíkají zejména z důvodu stesku po rodině, provázeného úzkostí. Roční období tedy závisí i na motivaci k útěku.

11.3 Způsob útěku

V rozhovorech o tom, jakým způsobem děti ze zařízení utíkají, se objevily následující varianty: útěk z budovy zařízení (nezabezpečená či neuzamčená zařízení mohou děti opustit v podstatě kdykoli), při přechodu z jedné budovy do druhé (např. škola či jídelna), z vycházek s vychovatelem²⁸, nenavrácení z vycházky (zejména ze samostatných vycházek dětí), útěk z domova během propustky, kdy se dítě nevrátí ani domů, ani do zařízení, či útěk odjinud (např. z psychiatrické léčebny, z tábora apod.). Výběr jednoho ze způsobů útěku může být

ovlivněn možností pomoci přátel v zařízení. Někteří z respondentů pak označovali útěk za pomoci přátel jako samostatný typ způsobu útěku.

Zařízení ústavní a ochranné výchovy jsou proti útěku dětí zabezpečena několika zábranami. Všechny budovy bývají uzamčené. Nejčastější je folie na okně proti rozbití skla, okna mívají také zarážky proti otevření nebo jsou zašroubovaná – aby je děti nemohly zevnitř otevřít. I přes fólie na oknech a další opatření se však někdy dětem někdy podaří otevřít okno a vyskočit. Proto někteří pracovníci vzpomínali na mříže jako na bezpečnější variantu²⁹.

Tyto zábrany podle pracovníků dokážou snížit frekvenci útěků, ovšem je třeba počítat s tím, že chovanci se pokusí překážky překonat.

„Máme folie a je to zabezpečené, že to dítě neotevře, ale už se jim to několikrát podařilo vypáčit. Nevšimli jsme si, že na to mají připravený utržený parapet, a pak vyskakovali z okna.“

„Večer si lehnul, ale později utekl z prvního patra. Slezl po hromosvodu.“

„Utekla nejspíše někdy k ránu...provázek pod oknem..., spouštěla si nějaké věci - asi aby nebyla slyšet...Okna zde máme na klíče, které si musela někde opatřit, protože děti je samozřejmě nemají. Okno si odemkla a pak si asi spouštěla nějaký batoh dolů.“

Skoro polovina respondentů zmiňuje útky, které byly zbytečně komplikované. V několika případech dítě uteklo těsně po návratu z vycházky, ze které by mohlo utéct mnohem snáze. Třetina respondentů dává tyto útky do souvislosti s potřebou dětí po adrenalinovém zážitku či se snahou získat si pověst.

11.4 Postup pracovníků zařízení v souvislosti s útěkem dítěte

Na útěk dítěte reagují pracovníci zařízení podle situace útěku, vlastních zkušeností s dítětem a stanoveným postupem v zařízení. Pokud dítě uteče z vycházky s pracovníkem zařízení, téměř všichni respondenti vypověděli, že za dítětem neutíkají a nechytají ho. První krok, který všichni respondenti popisovali shodně, je zabezpečení zbývajících dětí ve skupině.

Pouze ve dvou zařízeních pracovníci po návratu do budovy dítě sami aktivně hledají. Tato dvě zařízení se nacházejí mimo Prahu, v místech, kde lze lépe určit pravděpodobné cíle dětí či cesty, kterými se budou ubírat.

Děti se do hledání jiného dítěte nezapojují, pouze mohou poskytnout informace o něm, o možném důvodu útěku a místě jeho pravděpodobného cíle a kontaktu. V jednom zařízení se však dříve ostatní děti zapojovaly do chytání dítěte, které od skupiny uteklo na vycházce. Za úspěšnou pomoc pak byly kladně hodnoceny a získávaly výhody. Děti začaly brzy poté útky inscenovat a domlouvat se navzájem, aby mohly po určitou dobu vyrazit po okolí např. za

účelem získání cigaret. Též hrozilo, že vzájemné chytání bude mít negativní dopad na vztahy ve skupině dětí. Z těchto důvodů se od toho po čase ustoupilo.

Pracovníci zařízení vypověděli, že dnes je standardní postup následující: pokud se dítě vzdálí od skupiny, pracovník na něj opakovaně volá. Pokud se dítě ke skupině nevrátí, pracovníci mají povinnost o útěku dítěte ihned telefonicky informovat Policii ČR, aby zařízení neneslo odpovědnost za případný úraz dítěte na útěku.

Mezi dotazovanými se vyskytlo i zařízení, kde asi před pěti lety útěk dítěte policii nehlásili a zhruba hodinu je aktivně hledali. Nyní se však útěk hlásí policii a vedení zařízení ze soukromých mobilů ještě ve chvíli, kdy je pracovník i se zbytkem skupiny mimo zařízení. Po návratu a zajištění dětí ze skupiny, je sepsána zpráva a podána informace sociální pracovníci či kurátorce a rodičům dítěte.

V jednom ze zařízení mají též opakovanou zkušenost s dětmi, které při vycházce pracovníkovi utečou, ale do zařízení se samy vrátí ještě dříve než skupina, se kterou venku byly. Nahlašování a odhlašování útěku policii tak může následovat velice rychle po sobě.

Osobní nahlašování útěku na policii může trvat i dvě hodiny, během kterých jsou ostatní děti ze skupiny spojeny s jinou skupinou. Změna programu a spojení skupin způsobené odchodem vychovatele na policejní služebnu v některých dětech vyvolává nervozitu, vznikají konflikty a stresové situace. Zařízení se proto snaží nahlašování útěku a s ním spojené předávání potřebných písemných informací co nejvíce urychlit a umožnit, aby vychovatel či jiný pracovník, který má v tu chvíli děti na starost, nemusel okamžitě po útěku dítěte či vůbec chodit na policii.

V současné době závisí způsob spolupráce s policií při nahlašování útěků na vzájemné dohodě. Z rozhovorů s respondenty lze vyvodit, že zařízení s vyšším výskytem útěků má systém nahlašování útěků nejrychlejší (využívá k němu speciálních počítačových programů a faxů), zatímco u zařízení s nízkým výskytem útěků probíhá nahlašování útěku stejně jako u dítěte žijícího doma s rodiči a trvá i dvě až tři hodiny.

11.5 Průběh útěku

Po útěku ze zařízení musí děti vyřešit základní otázky existence: kde budou spát, jak si zajistí jídlo a další základní potřeby.

Děti na útěku často míří ke svým rodičům. V případech skupinového útěku mají respondenti zkušenost s tím, že jedno z dětí poskytne přístřeší i ostatním. Nezřídka se jedná o případy romských dětí se širokým příbuzenstvím - buď se dítě skrývá v širší rodině, nebo

spoléhá na to, že policie nedisponuje jeho fotografií a podle popisu je mezi ostatními dětmi nepozná. Při identifikaci dítěte se pak spoléhá na rodiče či sousedy, kteří však často dítě zapřou.

Pokud se děti bojí, že budou u rodiny nalezeny, často setrvávají na ulici a přespávají na lavičkách, ve sklepech domů či bytech některého ze známých. Živí se často trestnou činností, nejčastěji krádežemi či prostitucí. Dle respondentů se děti z dětských domovů samy dopouštějí jen drobných krádeží jídla, pokud se však dostanou do nějaké „zkušenější“ skupiny mohou se zapojit i do větší akce (např. krádeže auta). Podle názoru pracovníků není jejich motivací výdělek, nýbrž zábava a příslušnost ke skupině. Při opakovaných útěcích či dlouhodobém útěku se dítě postupně zapojuje do pravidelné kriminality obvyklé u dětí z výchovných ústavů (vloupání do soukromých bytů či domů, vykrádání hospod apod.).

Někteří respondenti mají zkušenost i s dětmi, které se nedopouštějí trestné činnosti, ale na útěku se živí načerno prací. Další případ ukazuje, že ani sami pracovníci nemusí vždy naléhat na návrat dítěte z útěku, i když vědí, kde se nalézá. Pracovníci někdy zjistí, že si dítě sehnalo práci, zajistilo bydlení, stará se o sebe a nepáchá trestnou činnost. V takovém případě s ním uzavřou tichou dohodu, že pokud dítě nezačne páchat trestnou činnost, nebudou policii hlásit místo jeho pobytu. Dva respondenti z různých zařízení vyjádřili k takovému dítěti obdiv.

Respondenti v odpovědích o průběhu útěku zmínili i případy, kdy dítě či skupina dětí utekla, aniž by věděla, kam jdou nebo co budou na útěku dělat. V těchto případech bychom s odvoláním na teoretickou část této práce mohli říct, že se jedná o útoky od něčeho. Průběh útěku spojovali respondenti zejména s pocity strachu a osamělosti. Děti se nakonec vrátily samy zpět, šly se nahlásit na policii nebo v případě mladších dětí si jich policie na ulici všimla.

Všichni respondenti se shodli na tom, že o průběhu většiny útěků vědí velmi málo nebo prakticky nic, protože děti o něm odmítají hovořit, patrně i z obavy z postihu za trestnou činnost, kterou páchaly.

11.6 Po návratu do zařízení

K návratu do zařízení dochází samostatným návratem dítěte, díky zásahu policie nebo s pomocí rodičů, kteří odmítnou dítě skrývat doma.

Postup zařízení při návratu dítěte a opatření ve výchově uložená za útek dítěte závisí na celkové organizaci konkrétního zařízení a na motivačním systému, který se při práci s dětmi uplatňuje.

Většina zařízení užívá systému, kdy děti sbírají body či kladná hodnocení, za které pak získávají mimořádné vycházky, účast na akci za odměnu (např. návštěva plaveckého bazénu a podobné volnočasové akce) nebo mohou nasbírané body vyměnit za sladkosti, kosmetiku či program v televizi. Pokud dítě získává zejména negativní hodnocení či má nízký nebo záporný počet bodů, což znamená, že neplní své povinnosti, nemůže se účastnit žádné z akcí za odměnu ani výhod a mohou mu být uložena opatření ve výchově, např. snížení kapesného. Některá zařízení za tímto účelem vytvářejí různé druhy režimů, ve kterých se děti nacházejí (např. zásluhový režim, poutěkový režim, zpřísněný režim apod.). Od druhu režimu se např. odvíjí čas večerky, délka vycházek, možnost samostatného pohybu apod.

11.6.1 Průběh návratu dítěte do zařízení

Při návratu dítěte do zařízení se obvykle postupuje v závislosti na jeho fyzickém i psychickém stavu následovně: dítě se vykoupe, převlékne a zdravotní sestra zařízení (netýká se dětského domova a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc) mu odebere vzorky pro testování přítomnosti drog. Dítě též prohlédne, aby zjistila, zda nebylo na útěku zneužito. Poté s dítětem jeden či více (záleží na situaci v zařízení) z pracovníků (speciální pedagog, etoped, psycholog) vede rozhovor o tom, proč uteklo, jak probíhal útek a návrat z něj, popř. na základě čeho se dítě rozhodlo vrátit (v případě samostatného návratu). V jednom dětském domově se školou se u dítěte nad patnáct let účastní tohoto pohovoru i policista, který ho do zařízení přivedl. Policistovi je odevzdán též předávací protokol. Respondenti ze všech zařízení popisovali, že děti jsou povinny napsat o útěku záznam. Ten píšou, aby si uvědomily a připomněly své jednání na útěku.

11.6.2 Opatření ve výchově

Ve všech typech zařízení zavádějí po návratu určitá opatření ve výchově. Ta se mohou lišit podle délky a průběhu útěku.

Mezi tato opatření patří zkrácení večerky, omezení vycházek, částka strhávaná z kapesného za účelem úhrady škod vzniklých při útěku, omezení dítěte v pohybu po zařízení, jeho okolí či venku a písemné formy napomenutí či podmíněčného vyloučení.

Tato opatření ve výchově v sobě mohou obsahovat režim, do něhož dítě v souvislosti s útekem nastoupí. To znamená, že v zařízení, kde platí určitý řád a je nastavený režim, dítě

po návratu z útěku přechází na režim upravený. Takový režim může mít též několik stupňů, které se liší mírou omezení dítěte a jeho znevýhodnění oproti ostatním. Po návratu dítěte buď dochází k automatickému nastavení typu režimu dle útěku dítěte, nebo se na základě porady pracovníků vybírají jednotlivá výchovná opatření, která byla vyhodnocena jako nejúčinnější, a ta pak tvoří obsah „poutěkového režimu dítěte“.

Mezi opatření ve výchově, které je společná všem zařízením, patří omezení ve volném pohybu dítěte po zařízení, jeho areálu a často úplný zákaz vycházek. V jednom z dětských domovů se školou dítě nesmí chodit na vycházky většinou týden či čtrnáct dní a nemůže odjet na víkend domů. Styk s rodiči je zajištěn v areálu zařízení. V závislosti na zkušenostech s dítětem a jeho rodiči může být povolena vycházka v doprovodu rodičů. Pokud se jedná o děti, které se opakovaně nevracejí z vycházek, může výchovné opatření umožňující vycházky pouze v doprovodu rodičů trvat i měsíc či dva.

V jiném dětském domově nejsou dítěti v následujících dvou týdnech povoleny návštěvy doma, ale jelikož se uskutečňují vždy ve čtrnáctidenním intervalu, pozbývá toto opatření dle názoru jednoho z respondentů výchovný charakter. Co se týče ostatních vycházek, podle jeho slov záleží na rozhodnutí vychovatele, zda ho pustí ven či ne a jak dlouho bude omezení vycházek platné. Další respondent pracující v tomto zařízení naopak tvrdil, že dítě nesmí na samostatné vycházky v průběhu čtrnácti dní, ani kdyby ideálním způsobem spolupracovalo na všech aktivitách.

Respondenti ze dvou zařízení též uvedli, že děti po návratu z útěku se nezúčastňují programu s ostatními dětmi, ale zůstávají po dobu trvání opatření ve výchově na zvláštních odděleních. V jednom z diagnostických ústavů se jedná o příjmové oddělení. Ve výchovném ústavu o režimové oddělení se zvýšenou péčí. Na příjmovém oddělení jsou děti umístěny po dobu tří dnů. Na režimovém oddělení se délka pobytu dítěte pohybuje mezi sedmi a jednadvaceti dny v závislosti na počtu bodů, které dítě získává na základě každodenního hodnocení. Po tuto dobu děti nechodí na vycházky ani do školy a učí se s vychovateli, kteří jim zajišťují celodenní program.

„...a tady se na tom pracuje tím, že se o tom mluví a vlastně se mu dává najevo, že si má vážit toho, co má na těch volnějším odděleních, a tady pocítí ten rozdíl, že je omezený na té svobodě, ale že tam když udělá s prominutím úklid toalety nebo něco takového, tak se na tu vycházku dostane normálně. Prostě stačí jen chtít.“

Ve třech zřízeních je hodnocení dítěte a ukládání výchovných opatření založeno na získávání bodů. Způsob, kterým jsou tyto body získávány, je dítěti po určitou dobu po útěku

ztížen. V zařízení, kde používají různé druhy bodů, může být dítěti odebrána možnost sbírat body, za které může získávat např. sladkosti nebo účast na výletu apod.

V jednom zařízení je spolu s navrátilcem záměrně omezena ve volném pohybu i skupina, do které patří. To platí zejména v případě, kdy skupina nebo někdo z ní dítěti v útěku napomáhal. Omezení vycházek z areálu zařízení platí po tři dny a podle slov respondenta má výstražnou funkci. Pokud však došlo k opakovanému útěku dítěte a skupina se na jeho útěcích nepodílí, skupina není ve svém pohybu omezována a dítě ve zvláštním režimu je předáno na dobu jejich vycházky skupině, která v zařízení zůstává.

Útěk dítěte, které již před útekem porušovalo vnitřní řád zařízení nebo svým jednáním ohrožovalo sebe či okolí, se může stát podnětem pro rozhodnutí přemístit dítě do jiného zařízení. Proces přesunu dítěte do zařízení jiného typu většinou provází rediagnostika v diagnostickém ústavu, odkud je pak rovnou přemístěno. První útěk však podle výpovědi pracovníků všech zařízení ještě není důvodem k takovému přesunu dítěte.

Například v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, ve kterém jeden z respondentů pracuje, dochází ke změně prostředí dítěte po třetím útěku, jemuž předcházejí opatření ve výchově nazvaná napomenutí a podmíněčné vyloučení. Ta jsou dítěti předložena (v závislosti na jeho věku) v písemné podobě k podpisu. V tomto zařízení též dochází k předávání dětí do péče psychiatrických oddělení některé z nemocnic či léčebny. Během jejich pobytu tam např. z důvodu agresivity či sebevražedných pokusů probíhajících před útekem vyřizují se sociální pracovníci předběžné opatření k přesunu dítěte do diagnostického ústavu.

Postup, který následuje poté, co se dítě po útěku do zařízení vrátí, je pro většinu zařízení obdobný. Rozdíly mezi jednotlivými kroky lze nalézt zejména ve formě, v přístupu k dítěti, a v tom, na který krok jednotlivá zařízení kladou důraz. Velkou variabilitu představují zejména rozhovory s dětmi, které jsou na první pohled všem zařízením společné, ovšem jejich forma a obsah je v každém zařízení různá³⁰. Mohou mít různé podoby - od domlouvání a získávání informací během jízdy v autě, přes rozhovory s pracovníky zařízení, až po několik terapeutických sezení zaměřených na útěk.

Co se týče konkrétních opatření ve výchově, která jsou dítěti za útěk po návratu udělena, většina zařízení se shodla v tom, že pro každé dítě je velmi důležité znát nejen jejich konkrétní obsah, ale zejména délku trvání. Téměř všichni respondenti uváděli, že opatření ve výchově, která mohou použít, zamezují recidivě útěku neefektivně či vůbec ne.

11.7 Prevence útěků

Následující část se věnuje tématům, které byly součástí rozhovorů o prevenci útěků – o tom jakými kroky či způsoby práce se v zařízeních snaží zabránit útěkům, ale též o tom, jakých postupů práce nevyužívají.

11.7.1 Postup práce s dítětem podezřelého ze záměru utéct

Respondenti vypovídali o tom, zda existují nějaké náznaky budoucího útěku a jak pracovníci postupují v případě, že se dozvědí o záměru dítěte utéct. Náznaky záměru utéct byly podle respondentů mnohdy spojovány s tématem důvodů k útěku. V těchto případech se jednalo o popis určité situace, na kterou děti reagují útekem.

Respondenti si vytvářejí úsudek na základě vlastního pozorování, informací od ostatních dětí, případně od dítěte samotného. Též uváděli, že podezření ze záměru utéct se vyvozuje mnohdy na základě anamnézy dítěte získané ze spisu. Jde tedy o vytipování rizikových dětí, u kterých je podle pracovníků vyšší možnost útěku. Respondenti dále vnímají některé situační proměnné, které je mohou upozornit na to, že dítě o útěku uvažuje. Mezi ně patří podle výroků respondentů aktuální stav dítěte, který popisují jako nepohodu a tenzi, výskyt zátěžové situace (např. konflikt ve skupině, akutní problém doma, období nejistot, kdy např. soud rozhoduje o ústavní výchově). Dalším zmiňovaným indikátorem je příprava dítěte na útěk - shánka po oblečení, převlečení do oblíbeného oblečení a šperků, vytváření zásob, příprava batohu apod.

Mezi informace považované za ukazatele přípravy k útěku patří předchozí útky, minulé útky rodinného příslušníka (např. sourozenci, rodiče), předchozí historie ukrývání u rodičů, vyšší věk dítěte, závislost na návykových látkách a osobnost dítěte charakteristická větší touhou po svobodě, nižší přizpůsobivostí a konflikty s autoritami. Posledním uvažovaným indikátorem respondentů je situace, kdy je do zařízení umístěna skupina dětí z diagnostického ústavu, která již společně někdy utekla.

Postupy pracovníků ve chvíli, kdy se dovědí, že některé z dětí v zařízení chce utéct, lze rozdělit do tří skupin – proaktivní chování, restrikce a komunikace.

První skupina je proaktivní chování pracovníků zařízení. Poté co pracovník dospěl k podezření, že některé z dětí se chystá k útěku, zvýší svou pozornost, dále dítě pozoruje, mapuje jeho stav a spokojenost v zařízení, snaží se otevřít potřebná témata na skupinách.

Další skupina opatření má spíše restriktivní charakter. Mezi tyto postupy patří zejména omezení či vynechání vycházky v programu těchto dětí a přímý dotaz, zda dítě má v úmyslu

utéct. Pokud je však možné, že si dítě rozhovor s vychovatelem spojí s možnou zradou kamaráda, volí se spíše mírnější kroky, aby nedošlo k ohrožení „informátora“.

Poslední skupina je přímá komunikace s dítětem. Pracovníci hovoří o jeho potřebě utéct, věnují se pozitivním a negativním stránkám útěku, zejména jeho rizikům a následkům. Jeden z respondentů zmiňoval zejména snahu dát dítěti kompetenci rozhodovat se s plným vědomím důsledků svého jednání a neutíkal na základě okamžitého impulzu. Respondent ze zařízení, kde se mohou děti samy volně pohybovat, například dítěti řekl:

„Hlavně, prosím tě, neskákej z okna, aby se ti něco nestalo. Já ti když tak otevřu dveře, klidně jdi, ale nejdřív se tě chci zeptat, proč chceš utéct. Co se ti tady děje?“

Tento respondent se domnívá, že restriktivní postup u těchto dětí spíše vyvolává prudkou reakci a následnému útěku pak nelze zabránit. Tím, že dítěti vyjádří obavu o jeho zdraví a zájem o situaci, v níž se dítě nachází, vytváří mezi sebou a dítětem vztah, na jehož základě se dítě může rozhodnout v zařízení zůstat či se z útěku vrátit. Navíc respondent hodnotí restriktivní opatření ve chvíli, kdy chce dítě utéct, jako neúčinná, protože v jejich zařízení mají děti možnost volného pohybu – budova není nijak mimořádně zabezpečená až na to, že se dají zamknout hlavní dveře.

„...když mi takhle bude vyhrožovat a já ho budu nějak to..., stejně mi uteče. Tak s nimi o tom spíš mluvíme... někdy se mi zdá, že v některých těch zařízeních, když jednou to dítě udělá ten útek nebo nějaký průšvih, tak se to tam moc dramatizuje...v těch klasických DD by za to neměli mít velké postihy, ale někdy se to dost sankciuje a nevím, jestli důvod dalšího útěku není ta sankce.“

Třetina respondentů se domnívá, že úmysl dítěte utéct nelze zjistit jinak než přímým dotazem či informací od dítěte samého. Podle těchto respondentů neexistují žádné indikátory útěků nebo je v jejich zařízení nelze vypořádat kvůli množství dětí, které utíkají. Jiní z nich uvádějí, že schopnost tyto ukazatele vnímat souvisí s dlouholetou praxí.

Shrneme-li, co je zmíněným postupům společné, lze je označit jako snahu identifikovat důvody útěku. Způsoby zjišťování, proč chce dítě utéct, podle respondentů jsou: rozhovor se skupinou a práce se skupinovou dynamikou v rámci komunity či skupinové psychoterapie, individuální rozhovor s dítětem, arteterapeutické techniky zacílené na téma útěku, vyjadřování pocitů kresbou a dramaterapeutické techniky.

11.7.2 Jak pracovat s dítětem, které utíká opakovaně

Respondenti dostali také otázku, jak by se mělo pracovat s dítětem, které do zařízení přichází s tím, že utíká opakovaně a již uteklo třeba dvacetkrát. Podle toho, jaký postoj zaujímají k možnosti pracovat s takovým dítětem, lze jejich odpovědi rozdělit do tří skupin: zaměřené na pomoc, ambivalentní a rezigované.

Respondenti s postojem zaměřeným na pomoc vnímají dítě jako nešťastné a útky jako výraz jeho volání o pomoc. Snaží se s dítětem udržovat kontakt a hovořit s ním o důvodech úteků a jejich průběhu, identifikovat klady a zápory předchozích úteků, zjistit, nakolik je dítě zvyklé žít na ulici. Pátrají po tom, co útek pro dítě znamená a zda lze to, co mu útek přináší, zajistit i jiným způsobem. Tyto způsoby práce popsalo šest respondentů.

Respondenti, kteří na otázku odpověděli, ale zároveň řekli, že „takové dítě se přesto nezmění“, uvedli, že tomuto dítěti je třeba věnovat dostatek pozornosti, motivovat ho a chválit, aby se mezi pracovníkem a dítětem vytvořil pozitivní vztah.

Tři respondenti odpověděli, že s takovým dítětem již nic, co by mu skutečně zabránilo znovu utéct, dělat nelze a navrhli nechat těmto dětem samostatnou volbu způsobu života.

„Když někdo uteče dvacetkrát, tak uteče i po jednadvacáté. Já si myslím, že se hlavně jedná o sedmnáctileté děti. Myslím si, že už je zbytečné je hledat. Oni stejně všechno negují, nechťejí a utíkají...mělo být stanoveno zákonem, že teda pokud nechce, tak ne...“

„když je to kluk, který tu nechce být a reaguje na to útky, tak v našich silách není možné ho fyzicky ani slovně udržet“

„Nemá smysl mu ústavku dávat.“

11.7.3 Informovanost dětí o útěcích a jejich následcích

Děti jsou při vstupu do zařízení seznamovány s vnitřním řádem zařízení, v němž je téma útěku a jeho důsledků též obsaženo. Většina respondentů ale předpokládá, že nových informací, které se dítě při vstupu do zařízení dovídá, je mnoho a není možné si je zapamatovat.

Proto je toto téma opakovaně probíráno v rámci pravidelných setkání všech skupin zařízení, často v souvislosti s aktuálním útekem některého z dětí. Zájem o rozhovory na toto téma vychází mnohdy od samotných dětí. Jeden respondent uvedl, že se o tom baví čtyři- a vícekrát do roka.

„Není to o tom, že je někde zamkneme, ale bavíme se s nimi a vyprávíme jim, že dneska žít na ulici je strašně složité a jak to na ní vypadá.“

V jednom dětském domově se útekům věnují na začátku školního roku v rámci rodinné skupiny či třídy. Jelikož děti prožívají útek jiného dítěte často velmi intenzivně, stává se tématem skupinových psychoterapií i individuálních rozhovorů. Děti se dozvídají, jaké důsledky může útek mít, komu je nahlašován, ale také jaký postoj pracovníci zařízení k útěku zaujímají.

„...v podstatě vědí, že pak mají jen nějaký pouťkový režim, ale už to není takové, že bychom se na ně zlobili, že by to bylo ostudné.“

Téměř všichni respondenti se též shodují v tom, že děti z jejich zařízení si velice dobře pamatují pravidla hodnocení a výchovná opatření užívaná v zařízení a *„velice dobře si hlídají, na co mají právo a co jim může být odebráno.“*

Způsoby, kterým jsou dětem informace předkládány, jsou v zásadě dva: represivně zaměřené rozhovory, při nichž jsou probírány zejména postihy za útek, a rozhovory s důrazem na možnosti dítěte ovlivňovat svou budoucnost.

Jedno zařízení se ve výpovědi svého pracovníka o informovanosti dětí lišilo od ostatních tím, že se v něm o útécích nemluví. Respondent se domnívá, že děti nevědí, jaké následky pro ně může útek mít. V tomto zařízení se většinou nesdílují ostatním dětem ani sama informace o tom, že některé z dětí uteklo. Ostatní se to dozvídají nepřímě. Pracovníci zařízení jsou toho názoru, že pokud jsou děti nervózní, je lepší jim neříkat pravdu a neinformovat je, že jiné dítě uteklo.

„Jak se tady děti mění, tak si myslím, že o tom útěku ani vědět nemusí... V bytě to nějakým způsobem vysvětluje teta. Záleží na tom, co teta a psychologka doporučí říci. Že třeba to dítě mělo něco, kvůli čemu chtělo odejít atd. Nemusí znát pravdu. Kdyby to ty děti vnímaly hodně špatně a byly z toho nervózní, tak se jim přímo neřekne ta pravda a řekne se: Ta holčička je teď tam a tam, a řekne se nějaké zařízení, kam šla. Tak to třeba lépe zpracují a nebudou z toho mít větší trauma.“

11.7.4 Psychologická práce s dětmi v zařízení

Na základě teoretických východisek výzkumu, která jsou obsahem první části této práce, se do rozhovorů dostaly také otázky, mapující služby a profesní zázemí daného zařízení.

Z rozhovorů lze na základě popisovaných způsobů práce a dosaženého vzdělání či absolvovaných výcviků odhadovat, že k psychoterapeutické službě nabízejí dětem tři zařízení z osmi. V dalších dvou zařízeních se psychoterapeuticky nepracuje přímo, ale v případě potřeby dítěte se za účelem zajištění takové práce s dětmi osloví další instituce. Zástupci dalších dvou zařízení hovořili o psychoterapeutické práci, ovšem při bližším prozkoumání se ukázalo, že nabízené služby nemají charakter psychoterapie. Jeden respondent uvedl, že těmito metodami u nich v zařízení nepracují.

V průběhu rozhovorů se ukázalo, že někteří respondenti nemají představu o náplni práce psychoterapeuta, psychologa a psychiatra. Jiní si zase neuvědomují rozsah a omezení každé z těchto profesí. Respondenti z několika zařízení při rozhovorech běžně užívali termíny jako „arteterapie“, „pracovní terapie“ a „komunita“ pro aktivity s dětmi, které nevede terapeut ani pracovník se započatým výcvikem. V průběhu tzv. terapeutických aktivit se nepoužívají řádné odborné postupy. Například označení arteterapie se v jednom zařízení užívá pro aktivitu, kdy děti sice malují nebo tvoří, ale s procesem tvorby či jeho výslednou podobou se dále terapeuticky nepracuje. Jinde se termínem muzikoterapie označovala večerní zábava, kdy jeden z vychovatelů hrál na harmoniku a děti ho doprovázely zpěvem. Obě tyto aktivity mohou být pro děti určitým způsobem přínosné, avšak pokud je neprovází určitá reflexe pracovníků a dětí, nejedná se o psychoterapeutickou práci. Toto zjištění pak vyvolává otázku, zda jsou tyto pracovníci kompetentní správně identifikovat typy služeb a péče nezbytné k zajištění potřeb dětí v zařízení, kde pracují.

Kromě diagnostických ústavů nezaměstnává žádné z oslovených zařízení vlastního psychologa. V diagnostických ústavech má psycholog dle své pracovní náplně provádět pouze diagnostiku dítěte. V jednom ze dvou navštívených zařízení probíhá podle slov respondenta, který je psychologem a terapeutem, dvakrát týdně terapeutická skupina, jež má nastartovat skupinovou dynamiku.

„Nějaké věci tam podpořit, co vidíme, že jsou tam fajn, jiné zase potlačit a plus tam mají velký diagnostický přínos v tom, že tam ty děti vidím v interakcích, ve kterých bych je jinak neviděla.“

V tomto zařízení probíhají také individuální sezení s dětmi. Jejich intenzita závisí na psychickém stavu, aktuálních potřebách a životním příběhu každého dítěte. S některými se psycholog setkává pouze na komunitách, dvakrát týdně na skupinách a jednou týdně individuálně, u jiných je třeba intenzivnější práce. V období před odchodem dítěte ze zařízení se věnuje pozornost tématu odchodu.

„...minimálně jedno sezení, kde se na to připravujeme, ale zase u někoho je to víc, u někoho pohoda, nic se neděje. A když je to třeba převoz někam, tak já často jezdím s nimi, že u toho chci být - že je jako chci převézt.“

Svou terapeutickou práci s dětmi popsal psycholog takto:

„Terapie je u nás časově omezena na dva, tři nebo čtyři měsíce pobytu dítěte u nás...Nevnímám ji jako velkou rozkrývací terapii, ale spíše jako něco krátkodobějšího, co tomu dítěti pomůže fungovat na úrovni, která je pro něj aktuálně nejdosažitelnější. To je zkompetentňování a řešení akutních věcí, než že by se tam rozkrývaly velké hlubiny. Protože já mám strach - já vím, že se těm dětem dokážu věnovat, baví mě to a tak, ale prostě pravděpodobnost, že se to dítě vrátí do rodiny nebo půjde do nějakého dalšího zařízení, kde bude mít takovou péči, ta pravděpodobnost je hrozně nízká. Já je nechci poškodit v tom, že bych je navykla na to, co je pro ně sice dobré, líbí se jim to, ale pak to nebudou dostávat. Myslím si, že by je frustrace z toho poškodila víc.“

Z toho lze usuzovat, že respondent nepředpokládá dosažitelnost těchto služeb v jiných zařízeních ani v průběhu následné péče po skončení institucionální péče.

Respondent z druhého osloveného diagnostického ústavu odpověděl, že v zařízení mají psycholožku, která provádí diagnostiku dětí, ale psychoterapeutická práce u nich neprobíhá. V reakci na otázku týkající se vzdělání pracovníků zařízení však zmiňuje psychoterapeutické výcviky.

„Terapeuticky ne, tady děti chodí jen do školy. Je to tu pořád stejné: dopoledne škola, odpoledne vychovatelé...Vychovatelé chodí na nějaké psychoterapeutické kurzy...většina z nich se toho účastnili, asi se to po nich požaduje...postupy asi užívají při komunitách, ale ta je jen jednou za dva týdny, to nemá žádný účinek.“

Na základě těchto slov se lze domnívat, že respondent není příliš informován, jakým způsobem se s dětmi pracuje.

V dětském domově rodinného typu dříve psychologa měli, *„ale to nefungovalo.“* Podle názoru respondenta by psycholog působil v domově jako člověk, který tam nepatří, protože není součástí žádné rodinné skupiny. Pokud dítě projeví zájem o službu, vychovatelka dítě u psychologa objedná a doprovodí ho k němu.

„Když jsou to ty starší děti, necháváme poptávku na dětech, když jsou to ty mladší děti - do těch třinácti to nenecháváme, sami vidíme, jestli to něco potřebuje. U těch starších - ty většinou vědí, o co si mají říci...Tak ho někde objednáme u psychologa, dojedeme, dítě většinou nespokojené, odjíždíme.“

Rozhodnutí o návštěvě odborníka mnohdy leží na výslovném přání dítěte, že by chtělo „někam jít“. Potřeba dítěte není v takové situaci blíže specifikována, je tedy možné, že nespokojenost dítěte byla spojena s nevhodným výběrem služby. Pokud dítě do zařízení vstupuje a je v psychoterapeutické péči nebo je mu psychoterapie z diagnostického ústavu doporučována, dětský domov ji zajistí.

V jednom z dětských domovů se školou začali s psychologem spolupracovat před půl rokem. Psycholog navštěvoval zařízení jednou za čtrnáct dní a hovořil s dětmi, které mu pracovníci zařízení doporučili. Oba respondenti z tohoto zařízení hodnotili spolupráci dětí s psychologem negativně a program jako neúspěšný, protože některé děti odmítají s psychologem hovořit. Z toho lze usuzovat, že na odpor dítěte se nenahlíží jako na součást psychoterapeutického procesu, nýbrž jako na ukazatel neúspěchu. Podle slov jednoho z respondentů je nespokojený i psycholog, protože doposud byl zvyklý pracovat s motivovanými klienty a posledních několik měsíců navštěvoval zařízení pouze sporadicky. O možné skupinové terapii v tomto zařízení se psycholog vyjádřil jako o nevhodné, ovšem respondent s jeho názorem nesouhlasí. Kromě tohoto psychologa zařízení spolupracuje s psychiatrickou kvůli medikaci některých dětí.

Jeden respondent z jiného dětského domova se školou zhodnotil, že „u několika dětí, tedy i když u málo dětí“ byla spolupráce s terapeutem úspěšná. Na druhou stranu se potýkají s velmi častým odmítáním terapeutických sezení dětmi. Děti se nechťejí nikomu svěřovat a s psychologem či psychiatrem, za kterým docházejí, mají spojené negativní asociace a frustraci z toho, že změna k lepšímu nenastala okamžitě.

„Oni čekají, že prostě někam jednou půjdou a on jim tam hned pomůže, a ono to tak není. Je to běh na dlouhou trať a to nedokážou pochopit ani děti bez výchovných problémů...Mají také své zkušenosti, protože si prošly jinými zařízeními a chodily někam na psychiatrii, a tak si říkají: Mně už nikdo nepomůže, je to k ničemu.“

Podle tohoto respondenta je třeba děti z jejich zařízení na tento způsob práce naladit, motivovat.

V zařízení pro děti vyžadující okamžitou péči s pracovním místem pro psycholožku počítají, avšak v době našeho rozhovoru nebylo toto místo asi půl roku obsazené. V jiném podobném zařízení, se kterým má respondent také zkušenost, pracuje psycholožka na půl úvazku. Její náplní práce je vstupní vyšetření dítěte, na jehož základě vytvoří doporučení pro vychovatele, jakým způsobem mají s dítětem pracovat, aby se dobře zadaptovalo v novém prostředí. Psycholožka může s dítětem pracovat i dlouhodobě, v průběhu pravidelných setkání. Pokud dojde ke kolizi názorů různých pracovníků (ředitel zařízení, sociální

pracovnice, vychovatelka, psychologka) o tom, jak s dítětem pracovat, kontaktují další zařízení za účelem získání nezávislého názoru, případně se rozhodnou využít i jejich terapeutických služeb. Co se týče postoje tohoto respondenta ke spolupráci s psychology, vyjádřil k nim nedůvěru, zmiňoval příklady ze špatných zkušeností s nimi, jejich přítomnost toleroval jen z důvodu získání dalšího pohledu na dítě.

Respondent z výchovného ústavu odpověděl na otázku, zda mají v zařízení svého psychologa či psychoterapeuta: „*Psychologa tady nemáme. Etopedi jsou psychologové. Psychoterapeuty tady nemáme. Kluci, pokud mají potřebu návštěv psychologa, popř. psychiatra, tak je objednáváme.*“ Pracovník zařízení dítě na setkání doprovází a s jeho psychologem či psychiatrem je v kontaktu a průběžně získává doporučení k práci s dítětem. V následující části rozhovoru však respondent hovoří také o terapiích, které v zařízení probíhají. Vedou je různí pracovníci zařízení, včetně respondenta, ačkoli k tomu nemají psychoterapeutický výcvik. Výjimku tvoří jedna pracovnice, která psychoterapeutický výcvik absolvovala.

AH: „*A tu arteterapii, o které jste předtím mluvil, vedete vy?*“

XY: „*Já nebo ostatní vychovatelé. Pak ještě jeden vedoucí, který dělá kurzy keramiky. Pak kluci, kteří jsou v tom ateliéru pro neplniče, tak ti vlastně - tam je zase etopedka, takže malují. Práce na zahradě, je pro některé kluky dobré, že leccos řeknou. Třeba při čištění bazénu leccos řeknou.*“

11.7.5 Práce s rodinou

V rozhovorech s respondenty o prevenci útěků se opakovaně objevovalo téma spolupráce s rodinou. Zařízením se často nedaří udržovat s rodiči kontakt jindy než ve chvíli, kdy se domlouvá návštěva dítěte. V době, kdy je dítě na útěku, přestane rodina často komunikovat úplně. Respondenti si to vysvětlují tím, že rodiče dítěti na útěku pomáhají (jídlem, penězi) nebo očekávají jeho návštěvu a obávají se možného trestu za tuto pomoc. Pracovníci tak nemají možnost situaci v rodině ovlivnit.

Většina respondentů vyjádřila pocit, že snaha přimět rodiče ke spolupráci je stojí mnoho energie bez valného úspěchu. Respondent pracující v diagnostickém ústavu jako psycholog například zve rodiče na společné sezení s dítětem. Rodiče však jeho zařízení vnímají spíše nepřátelsky a nemají o spolupráci zájem. Podle výpovědi většiny respondentů nejsou rodiny dětí na terapeutickou ani jinou spolupráci příliš připraveny.

„*Jsou to kolikrát i jednodušší lidi, kteří řeknou, že k žádnému psychiatrovi nepůjdou, a konec.*“

Ve výchovném ústavu začali provozovat jednou měsíčně rodičovské skupiny, na které rodiče zvou, když jim volají nebo si osobně domlouvají návštěvy. Na první skupinu přišlo pět rodičů. I když na následující přišel pouze jeden, považuje zařízení svoji snahu za úspěšnou a pokusí se v setkáních pokračovat. Respondent z tohoto zařízení však zároveň uvádí, že občas pociťuje marnost svého úsilí.

„Někdy si myslím, že s rodiči je to z naší strany až přehnané, protože pak vidím, že z jejich strany není žádná snaha a šance něco změnit, spolupracovat, a ještě na vás svádějí to špatné...tak je to zbytečné.“

O rodinné či rodičovské skupiny se pokoušel i jeden z dětských domovů se školou, ale rodiče o spolupráci nejevili zájem. Respondent si to vysvětluje celkovým nezájmem o děti v zařízení, negativním vztahem k zařízení a špatnými zkušenostmi z minulosti, jež byly zapříčiněny nereálnými představami o průběhu terapie. Pracovníci tohoto zařízení se snaží organizovat společné akce pro rodiče s dětmi, ty se ale také setkávají s malým zájmem, např. na výlet pro rodiče s dětmi přišla pouze jedna maminka.

V zájmu zlepšení spolupráce s rodinou spolupracovala zařízení též s neziskovými organizacemi zaměřenými na rodinnou terapii. I v těchto případech bývala spolupráce téměř podle všech respondentů neúspěšná. Podle slov jednoho z nich bylo důvodem nedostatečné zapojování zařízení do procesu. Ideální představou spolupráce respondenta z jednoho dětského domova se školou je následující:

„Kdybychom mohli více spolupracovat s rodinami tak, že by si maminka nebo babička přijely pro dítě na víkend v pátek v jednu hodinu. My bychom mohli minimálně jednu hodinu pracovat s tou rodinou, další hodinu s dítětem a pak by si ho odvezli. V neděli by se s nimi po návratu opět pracovalo, aby to dítě mělo pocit, že není nikdo proti nikomu, ale že je to o té spolupráci a že se snažíme, aby se mohl vrátit do rodiny.“

Tento dětský domov se školou se navíc potýká s tím, že rodiče bydlí často ve velké vzdálenosti od zařízení. To ovlivňuje nejen frekvenci odjezdů dětí domů, ale též návštěv rodičů, při které by se rodiče setkávali s pracovníky zařízení. U dětí z tohoto zařízení je však velmi důležité rodiče nejen telefonicky informovat o aktuálním stavu dítěte (psychické rozpoložení, léky, schopnost sebeobsluhy, návyky), ale také je vidět ve společných interakcích.

11.7.6 Spolupráce s dalšími organizacemi a využívání jejich služeb

Záměrem této části výzkumné práce bylo zjistit, s jakými institucemi spolupracují zařízení při tvorbě programu pro děti a zajišťování odborných služeb, nakolik využívají a jak hodnotí tuto spolupráci.

Pracovníci ze zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a dětských domovů pro dítě finančně zajišťují možnost navštěvovat veřejné zájmové kurzy stejným způsobem jako běžní rodiče. Podobně je tomu v případě potřeby některé z odborných služeb např. pedagogicko-psychologických poraden či zubaře.

„Když si nejsme jistí nebo cítíme, že tam může být nějaký problém, tak do toho jdeme. Navštívíme jiné organizace, které budou mít třeba jiný pohled, jsou nestranné, nezávislé a mohou nám ukázat zase jinou cestu.“

Mezi služby, se kterými má např. zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc zkušenost, patří terapeutické programy - zejména arteterapie a muzikoterapie. V době realizace rozhovoru však tato spolupráce neprobíhala.

Dětský domov dle slov jednoho respondenta hojně využívá spolupráce s organizacemi, které jim nabízí prevenci ve formě vrstevnických individuálních setkávání či sociálně terapeutických činností a kulturně vzdělávacích programů o sexuálních tématech, drogách, právu i ekonomice. Jako přínosné hodnotí zejména projekty zaměřené na děti, které ze zařízení odcházejí. Podle slov respondenta je jejich dětský domov přesycen nabídkami i vlastními projekty, na které získali grant.

V zařízeních uzavřeného typu, jako jsou dětské domovy se školou a výchovné ústavy, však pracovníci zajišťují veškerý program přímo v prostorách zařízení buď sami, nebo prostřednictvím jiných organizací, které k nim docházejí. To se však týká zejména vzdělávacích aktivit. Nejčastěji v zařízeních probíhají sportovní aktivity, ale též např. keramika, výtvarné dílny apod.

Některé děti nemají možnost zapojit se do aktivit mimo zařízení, protože je samy nesmějí opustit a kvůli problémům v chování nebo nějakému duševnímu onemocnění se nemohou zapojit do žádné skupiny dětí či dospělých. Zařízení proto v některých případech mají velmi malou zkušenost s neziskovými organizacemi, které nabízejí dětem různé programy.

Respondenti ze zmíněných zařízení hovořili též o spolupráci se dvěma organizacemi, které se pokoušejí vracet děti zpět do původních rodin nebo umisťovat do náhradních rodin. Zařízení však mají se spoluprací v několika případech negativní zkušenosti.

Diagnostické ústavy služeb jiných organizací přímo nevyužívají, avšak pracovník jednoho z těchto zařízení děti o službách vybraných organizací či osob (zejména těch, které jsou zaměřeny na rodinnou či individuální terapii) informuje. Pomáhá jim tak navázat kontakt se službami následné péče ještě před odchodem ze zařízení. Spolupráci s nimi pak doporučují v závěrečných zprávách, které o dětech při jejich odchodu vypracovávají.

Zhruba třetina respondentů vyjádřila obavy ze spolupráce s neziskovými organizacemi. Tyto organizace prý dostatečně neznají specifické potřeby dětí z jejich zařízení, jsou s nimi v kontaktu jen krátkou dobu nebo jim nabízí programy s pravidly, která nemohou dodržet, a tak brzy dojde k ukončení spolupráce. Práci různých neziskových organizací hodnotí jako velmi nadšenou, ale nestálou, nespolehlivou a mnohdy se ztrácející do neurčita.

„Nebo třeba řeknou, co dítěti všechno seženou... jaké by byly všechny možnosti pro rodinnou terapii a podobně. Je pravda, že jsme tady měli maminku s klukem, kteří na tu rodinnou terapii skutečně docházeli...to zařídili, ale bylo spousta takových, kteří naslibovali, ale pak už to šlo do ztracena.“

Všem zařízením jsou společné negativní zkušenosti či neúspěchy při spolupráci s organizacemi nabízející rodinnou terapii, která podle názoru jednoho z pracovníků *„nadělá víc škody než užitku, protože to není komplexní péče, při které by se pracovalo s rodinou, dítětem, s námi, s pracovníkem dané organizace a s OSPODem, samozřejmě. Je tam ta linie OSPOD, organizace, rodina a pak jsme my s dítětem. A teď se to samozřejmě někdy vůbec nepotká.“*

Ačkoli respondenti v rozhovorech uváděli i pozitivní zkušenosti s prací neziskových i jiných organizací, všichni využívají spolupráce s nimi sporadicky či vůbec ne, pokud si dítě tuto spolupráci přímo nevyžádá. Spolupráce zařízení s dalšími organizacemi závisí na zájmu dětí využít nabídky jejich služeb. Respondenti ze zařízení mimo Prahu tuto nabídku vnímají jako velmi omezenou, nebo dokonce o žádné takové možnosti nevědí, protože necítí potřebu ji využívat. Lze tedy potom předpokládat, že o možných dostupných službách neinformují ani děti ve svém zařízení.

12. Diskuze

Náš výzkum měl zjistit, jakým způsobem se pracuje s úteký dětí v zařízeních realizujících ústavní a ochrannou výchovu. Odpovědi na výzkumné otázky položené v rámci této práce mohou být podnětem pro další zamyšlení a výzkumnou činnost.

Analýzou dat získaných v rozhovorech jsme zjistili, že existují významné rozdíly mezi definicemi úteků. Tím je pravděpodobně způsobeno, že jednotlivá zařízení nepřítomnost dítěte hodnotí odlišně. Rozdílnost v odpovědích respondentů se objevila například i v rozsahu faktorů určujících, zda se jedná o útek. Podobně tomu bylo u dalších variant vysvětlení nepřítomnosti dítěte v zařízení, jako jsou např. pozdní příchod, nenávrat, vzdálení se apod. Příčinu této rozmanitosti můžeme hledat nejen v odlišnostech mezi jednotlivými typy zařízení (specifika dětí, možnost jejich volného pohybu). I v rámci jednoho zařízení se můžeme setkat s různými přístupy při hodnocení absence dítěte v zařízení. Zdá se, že jednou z příčin by mohlo být individuální posuzování útěku dítěte podle samotné situace útěku, podle toho, co útěku předcházelo, podle vlastních zkušeností s dítětem, podle předpokládaného důvodu a cíle útěku. Následkem nesystémového přístupu se zdají být odlišné časové limity pro nahlásování útěku policii, sociální pracovníci a rodičům i výchovná opatření, která jsou dítěti ukládána za účelem prevence recidivy.

Další informace, které výzkum přináší, se týkají možných důvodů úteků. Respondenti je odvozovali na základě konkrétních případů, s nimiž se během svého působení v zařízení setkali. Někteří uváděli velká množství důvodů, jiní odpovídali, že o nich neví nebo je nemohou s jistotou zjistit. Analýzou odpovědí na tuto otázku bylo určeno sedm okruhů, kterých se důvod útěku může týkat: rodina, vrstevníci, únik, prožitek, adaptace, dlouhodobé problémy, jiné.

Pro všechny respondenty byla otázka po důvodech konkrétního útěku obtížně uchopitelná. Ve většině rozhovorů s respondenty převažovaly důvody, které se týkaly impulzů, aktuálních problémů a potřeb dětí, nad dlouhodobě neřešenými problémy, které děti dohánějí k útěku. Opomíjení dlouhodobých problémů a jejich vlivu na aktuální reakce dítěte lze považovat za jednu z příčin těžkostí a nepochopení. Zajímavé bylo, že při odůvodňování útěku konkrétního dítěte respondenti většinou nezmiňovali jeho osobnostní rysy. K těm se vyjadřovali teprve po pobídce, aby k případu řekli více. Naopak mnohem více se zaměřovali na vlivy rodinného prostředí a návyků, které děti si do zařízení přinášejí z rodiny. V rozhovorech se dvěma respondenty hrála v odůvodnění útěků hlavní roli genetická výbava dítěte.

Při popisech způsobů úteků dětí se vyskytly případy, kdy děti využívaly k útěku zbytečně nebezpečných situací. Podobně byly některé z úteků popisovány v průběhu hledání

důvodů útěku. Respondenti takové chování vysvětlovali jako důsledek náhlého impulzivního jednání dítěte, jako potřebu adrenalinového zážitku a způsob získání pozornosti a obdivu.

Co se týče postupů pracovníků jednotlivých zařízení, odpovědi respondentů naznačily, že ve způsobu nahlašování útěku dítěte policii existují značné rozdíly. Vyplývá z nich, že zařízení s vyšším výskytem útěků využívá rychlejší systém nahlašování útěků než zařízení s nízkým výskytem útěků. Pracovníci zařízení, která nemají s policií předem dohodnuté postup pro nahlašování útěků dětí, v rozhovorech vyjadřovali nespokojenost s tímto stavem a zároveň poukazovali na to, že tomu je tak všude. Z podobného tvrzení můžeme usuzovat, že mezi zařízeními různých typů nedochází k dostatečnému předávání užitečných informací. V jednom z rozhovorů se však objevil i názor, že kvůli mnohdy zdlouhavému osobnímu nahlašování útěku dítěte na služebně policie pracovníci více zvažují, zda existuje možnost, že se dítě samo vrátí, či zda měl útek za cíl opustit zařízení a už se do něj nevracet. To se však zřejmě týká pouze zařízení volného typu s nízkou útekovostí dětí. Přesto se lze domnívat, že i komplikace, které vznikají zařízení při nahlašování útěku, mohou ovlivnit vyhodnocení jednání dítěte.

Překvapivou informací získanou v rozhovorech o postupech policie při hledání dítěte bylo, že ne všechna zařízení disponují fotografií dítěte, které ještě nemá občanský průkaz. Tím však může dojít k podstatnému ztížení identifikace dítěte při pátrání. Lze tomu snadno předejít pořízením aktuální fotografie dítěte při vstupu dítěte do zařízení a přiložit ji k jeho spisové dokumentaci.

V souvislosti s případy dvou dětí, které ze zařízení utekly a samy se dokážou legálně uživit (pouze s výhradou, že jsou nuceny pracovat načerno) se nabízí otázka, zda lze v našem systému péče o ohrožené děti vytvořit takovou službu, která by těmto dětem umožnila zahájit zvolený způsob života i bez nutnosti útěku.

V průběhu rozhovorů přibližně polovina respondentů uvedla, že postrádá větší různorodost mezi zařízeními, do nichž mohou být děti umístěny. Respondenti z dětského domova uvedli několik příkladů dětí, které z jejich zařízení utíkají, ale dále u nich zůstávají, protože pobyt v dětském domově se školou či výchovném ústavu by pro ně měl negativní dopad. Respondent z výchovného ústavu zase vyjádřil rozhořčení nad tím, že k nim jsou z kapacitních důvodů někdy umístěny děti, které tam podle jeho názoru nepatří (kvůli přeplněnosti dětských domovů jsou plné či jsou to děti, které utekly z domova).

V průběhu rozhovorů byla respondentům položena otázka, jaké metody se používají v souvislosti s prevencí útěků z jejich zařízení. Odpovědi se často shodovaly s informacemi, které jsme získali z odpovědí na otázky o postupu pracovníků při útěku dítěte. Z odpovědí jednotlivých respondentů vyplývají dva hlavní způsoby prevence útěku dětí: 1) technickými opatřeními (např.

zabezpečením budovy proti útěkům, ztížením podmínek dítěte pro běh) 2) změnou postoje dítěte k útěku (domlouváním, terapeutickým sezením, prací se skupinou apod.).

Popisované strategie a opatření směřující k prevenci útěků často neodpovídaly důvodům útěků, které respondenti v průběhu rozhovoru uvedli. To může znamenat, že ačkoli o některých důvodech vědí, nepodnikají proti nim žádná opatření. Otázka na preventivní postupy často vedla k odpovědím o nemožnosti dítěti bránit v útěku, o nedostatečnosti využívaných opatření a konečně i o zklamání a osobní rezignaci, pokud použité strategie nezabránily dítěti v dalším útěku. Tato rezignace může vyústit v situaci, že pracovníci zařízení již nehledají nové techniky či se opakovaně nesnaží ovlivnit jednání dítěte s pomocí těch původních. Vzhledem k emocionálně laděným reakcím se zdá, že se může jednat o důležitý faktor, přispívající k syndromu vyhoření. Zdá se, že v některých zařízeních by se tomu dalo zamezit intervizí a supervizí zaměřenou na případové práce a pozorností věnovanou též osobnímu a odbornému rozvoji pracovníků.

Respondenti kladli v rozhovorech důraz na kvalitní diagnostiku dítěte a dostatek informací o něm. Jako jednu z možných reakcí na útěk dítěte uváděli respondenti i vyžádání jeho rediagnostiky. Z informací získaných na základě otázek týkající se následné práce s těmito dětmi se však může zdát, že pracovníci zařízení využívají jen omezené množství dostupných metod práce a výběr intervenčních technik mnohdy ponechávají na samotném dítěti.

Překvapivá byla v tomto směru také zjištění, že někteří respondenti se neorientují v tom, jaké rozdíly jsou mezi psychology, psychiatry a psychoterapeuty a co lze za psychoterapeutickou práci pokládat. Běžné zájmové aktivity organizované pracovníky zařízení tak někteří z nich označovali za arteterapii či muzikoterapii. Tím, že se sami neorientují v psychologických a psychoterapeutických službách, může v řadě případů způsobit, že nejsou schopni tyto služby dětem zajistit a posoudit jejich efektivitu a kvalitu.

Užití vybrané metody kvalitativního výzkumu s sebou přináší určitá omezení a rizika. Jedním z nich může být efekt sympatií či antipatií vyvolané respondentem na analýzu rozhovoru - následnou selekci a interpretaci jeho odpovědí. Za účelem eliminace tohoto rizika byly rozhovory nahrávány, přepsány a následná analýza se zakládala na práci s neosobními kódy, jež též mohla být zpětně snadno ověřována. Dalším rizikem je nedostatečná obeznámenost respondentem s chodem a službami zařízení. Když taková situace nastala, byly chybějící informace doplněny v rozhovoru s dalším pracovníkem téhož zařízení. Možným rizikem je též zavádějící interpretace, která by získané informace nevhodně generalizovala. To znamená, že musíme k informacím získaných od vybraných zařízení

přístupovat opatrně a před zobecněním na všechna zařízení v ČR by bylo nutné provést šetření v rozsahu, který přesahuje možnosti této práce.

Tento výzkum přinesl mnoho konkrétních informací o tom, jak pracovníci zařízení s úteků dětí pracují a jaké postupy užívají. Přes určitá omezení použité metody lze získané poznatky využít pro plánování dalších kroků směřujících ke snížení počtu úteků dětí ze zařízení. Informace vyplývající z analýzy rozhovorů napovídají o tom, v jakých hranicích se působení jednotlivých zařízení pohybuje a jakým směrem je možné rozšířit nabídku jejich služeb pro děti.

Mezi doporučení, která ze zjištění této práce mohou vyplývat, patří celoživotní vzdělávání pracovníků, zejména v oblasti krizové intervence nebo absolvování psychoterapeutických či podobných výcviků za účelem rozšíření intervenčních technik při práci s dětmi. Pozornost by však měla být věnována také možným důsledkům např. fyzického a psychického týrání, citové deprivace a sexuálního zneužívání na chování a prožívání dětí a způsobům práce s nimi. Měly by být vytvořeny metody a standardy péče o děti, zavést individuální i skupinovou psychoterapii. Po závažné krizové situaci jako je napadení s důsledkem ublížení na zdraví či suicidálního pokusu dítěte doporučujeme systematickou následnou péči o dítě, jež bylo aktérem, ale též dalších osob, kteří byli svědky takové události a zamezit tak vzniku další krize. Ta může nastat např. v situaci, kdy je suicidální pokus dítěte po jeho návratu z nemocnice do zařízení tabuizován. Jmenované situace včetně práce s dětmi, které je řeší následným útekem ze zařízení, jsou velice náročné i pro pracovníky zařízení. Za účelem snížení rizika vyhoření pracovníků, doporučujeme zavést v zařízeních intervize a supervize.

Aby však mohla být vyslovena konkrétní doporučení a dojít k efektivní změně v práci jednotlivých zařízení s ohledem na jejich specifika, je potřeba provést podrobnou analýzu jejich služeb a práce s dětmi. Právě ta by mohla být předmětem dalšího výzkumu, který by se zabýval vlivy nabízených služeb zařízení na úteků dětí. Dalšími tématy, které vychází ze získaných teoretických poznatků, je vliv užití funkční analýzy chování na pocit z práce/spokojenost pracovníků či jejího efektu na správnost volby nabízených služeb pro děti a jejich následného efektu. Zajímavé informace by mohl přinést i výzkum pracujících s koncepcí resilience, např. podle výzkumu Williamsové (2001).

Závěr

Tato práce se zaměřila na téma, v českém prostředí až do nedávných let jen sporadicky sledované, navzdory tomu, že počet dětí utíkajících z našich zařízení narůstal. Teoretická východiska této práce jsou proto založena jak na výsledcích aktuální studie, tak na poznatcích ze zahraničních odborných pracích od devadesátých let až téměř do současnosti.

Cílem teoretické části bylo vytvořit přehledný teoretický rámec zkoumaného tématu a poukázat na stěžejní témata důležitá pro pochopení problematiky útěků v různých souvislostech. Dalším z dílčích cílů bylo představit útek jako proces, jehož základy se mohou nacházet v předchozích životních zkušenostech dítěte a který může být odstartován určitým impulzem. V kapitolách o pojmu útěku a typech útěků jsme poukázali na různá pojetí útěku jako takového. Další kapitoly se věnovaly popisu možných aktérů útěku a jejich důvodů, následků útěku a legislativním rámcem celé situace.

Praktická část byla tvořena kvalitativním výzkumem založeným na polostrukturovaných rozhovorech s jedenácti pracovníky osmi zařízení. Prostřednictvím zvolených metod analýzy rozhovorů byly získány informace o tom, jakým způsobem se s útekem v konkrétních zařízeních pracuje. Ve výpovědích jednotlivých respondentů byly nalezeny rozdíly v pojetí útěku a možné příčiny obtíží při pochopení důvodů, které děti k útěku vedly. Respondenti odpovídali na otázky týkající se způsobu nahlašování útěku dítěte a spolupráce s policií, referovali o používaných opatřeních ve výchově, navazování spolupráce s rodiči a rozsahu využívání služeb nabízených organizacemi či dalšími osobami mimo zařízení.

Dalším přínosem práce je zjištění, že repertoár strategií a opatření směřujících k prevenci útěků je často zaměřený jen na omezený okruh důvodů k útěku, ačkoli pracovníci jsou si vědomi jejich většího rozpětí. Respondenti většinou hovořili zejména o opatřeních zaměřených na fyzické ztížení útěku a o represivních opatřeních. S ohledem na teoretická východiska práce jsme věnovali pozornost i psychoterapeutickým metodám práce s dětmi, které se podle výpovědí respondentů používají jen zřídka. Zdá se, že obecné povědomí o možnostech a způsobu jejich využití je u nás zatím velmi nízké.

Resumé

Útěky dětí ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu

Children Running Away from Facilities Providing Institutionalized and Protective Child Care

Aneta Houfková

Předložená práce předložila čtenářům přehledný teoretický rámec útěků dětí ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu. Z uvedených teoretického základu pak vycházela praktická část práce, jejímž úkolem bylo zjistit, jakým způsobem se ve vybraných osmi zařízeních s útěky pracuje. Pomocí rozhovorů s jedenácti pracovníky zařízení a jejich následnou analýzou byly zjištěny informace, jež práce představuje v rámci sedmi kapitol. Ty se věnují pojetí útěků jednotlivých zařízení, důvodům útěků, způsobům utíkání ze zařízení, postupem pracovníků zařízení v souvislosti s útekem, průběhu útěku a návratu dítěte do zařízení. Prezentace výsledků je zakončena tématem prevence útěků. Jedním z hlavních přínosů této práce je zmapování repertoáru preventivních strategií a opatření ve výchově vybraných zařízení, u kterých se zdá, že mnohdy reagují jen na omezený okruh důvodů k útěku, ale jsou užívány plošně. Je možné, že tento jev souvisí s nízkým povědomím o existujících způsobech práce s dětmi, nedůvěrou k těmto postupům práce a pocitem, že útěkům dětí nemohou zabránit. Mezi volenými postupy práce s dětmi v jednotlivých zařízeních byly shledány velké rozdíly zejména v uplatňování psychoterapeutické práce. Co lze na druhou stranu shledat jako skoro všem zařízením společné, je malá, případně žádná spolupráce s organizacemi či osobami mimo zařízení. Respondenti tuto skutečnost odůvodňují negativními zkušenostmi v minulosti. Výsledky práce poukazují na možné oblasti rozvoje zařízení jako např. vzdělávání pracovníků, rozšíření a zkvalitnění služeb poskytovaných dětem, supervize a intervize pracovníků zařízení. Za jeden z nezbytných kroků k jejich dosažení lze pokládat vytvoření metodik a standardů práce s dětmi v zařízeních ústavní a ochranné výchovy. Na závěr práce zazněly návrhy témat pro další studie, mezi nimi např. podrobná analýza jednotlivých služeb zařízení a jejich vliv na útekovost dětí.

Summary

This paper has presented a comprehensive theoretical frame of runaway behavior of children in child care and protective care institutions in the Czech Republic. The theoretical background was used in the empirical part of the study with the goal to explore methods of work with children in selected eight child and protective care institutions. By interviewing eleven workers and officials and following analysis of the content of the interviews, seven key areas were discovered, which were discussed in following chapters. These key areas are the concept of running away used in child and protective care institutions, the reasons of running away, methods of escaping the institution, institutional procedure after a child runs away, the course of runaway episode and the return of the child and consequent measures. The presentation of the results concludes by the topic of runaway behavior prevention.

One of main contributions of this paper is the mapping of the repertoire of preventive strategies and measures in child care. Despite the fact, that the used methods are successful only with a narrow group of cases, they continue to be dominant in usage. This phenomena might be caused by a low awareness of child intervention methods, low trust in these methods and the feeling of ineffectiveness in regard to preventing runaway behavior in children. Considerable differences were found especially in the field of provided psychotherapeutical care. On the other hand, almost none of the institutions collaborate with external organizations or individuals. The participants explain the fact by past negative experience with such organizations.

The results show possible areas of development in the areas of education of workers of the institutions, broader and better selection of services available to the children, supervision and intervention for the institution workers. One of crucial steps in achieving these goals is the creation of standardized guidelines and methods of work with children in child and protective care institutions. The paper concludes with suggestions for further research, e.g. thorough analysis of services of individual institutions and their effect on runaway behavior of children.

Seznam použité literatury

Primární prameny

1. BAKEROVÁ, A. J. L., et al. Recidivism at Shelter for Adolescents : First-time Versus Repeat Runaways. *Social Work Research*. 2003, vol. 27, no. 2, s. 84-93.
2. BARNHILL, G.P. Functional Behavioral Assessments in Schools. *Intervention in School and Clinic*, 2005, vol. 40, no. 3, s. 131-143.
3. BAŠTECKÁ, B., GOLDMANN, P. *Základy klinické psychologie*. Praha : Portál, 2001. 440 s. ISBN 80-7178-550-4.
4. BIEHALOVÁ, N., WADE, J. Taking a Chance? The Risks Associated with Going Missing from Substitute Care. *Child Abuse Review*. 1999, vol. 8, no. 1, s. 366-376.
5. DOLAN, D., PELLETIER, R., REID, C. Adolescent Runaways : Familial and Personal Correlates. *Social Behavior and Personality*. 1993, vol. 21, no. 2, s. 163-168.
6. ENGLANDER, S. W. Some Self-Reported Correlates of Runaway Behavior in Adolescent Females. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1984, vol. 52, no. 3, s. 484-485.
7. FREUDENBERGER, H. J., TORKESEN, S. E. Beyond the Interpersonal : A System Model of Therapeutic Care for Homeless Children and Youth. *Psychotherapy*. 1984, vol. 21, no. 1, s. 132-140.
8. HEIDER, D. et al. Materiál pro informaci porady vedení : *Příčiny útěkovosti ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu – výzkumná zpráva*. Návrh pro PV č.j. 19291/2008-6/IPPP. MŠMT, Praha, 2008
9. HENDL, J. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha : Karolinum, 1999. 278 s. ISBN 80-246-0030-7.

10. JOHNSTON, S. S., O'NEILL, R. E. Searching for Effectiveness and Efficiency in Conducting Functional Assessments : A Review and Proposed Practices for Teachers and Other Practicioners. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 2001, vol. 16, no. 4, s. 205-214.
11. JONES, L. P. A Typology of Adolescent Runaways. *Child and Adolescent Social Work*. 1988, vol. 5, no. 1, s. 16-29.
12. KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie zdraví*. 2. vyd. Praha : Portál, 2003. 279 s. ISBN 80-7178-774-4.
13. KURTZ, P.D., KURTZ, G.L. Problems of Maltreated Runaway Youth. *Adolescence*. 1991, vol. 26, is. 103, s. 543-555.
14. LEONG, F. T. L., AUSTIN, J. T. *The Psychology Research Handbook : A Guide for Graduate Students and Research Assistants*. Thousand Oaks : Sage Publications, 2006. 516 s. ISBN 0-7619-3022-1.
15. MATĚJČEK, Z. *Praxe dětského psychologického poradenství*. 1. vyd. Kap. 5. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 335 s. ISBN 80-04-24526-9, s. 95-126.
16. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence : situace, východiska*. 1. vyd. Praha : Portál, 1998. 336 s. ISBN 80-7178-226-2.
17. MILLEROVÁ, A. T., et al. Patterns of Runaway Behavior Within a Larger Systems Context : The Road to Empowerment. *Adolescence*. 1990, vol. 25, no. 98, s. 271-289.
18. MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362-4.
19. NEBBITT, Von E., et al. Successful Transitions of Runaway/Homeless Youth from Shelter Care. *Journal of Child and Family Studies*. 2007, no. 16, s. 545-555.

20. NEBUŽELSKÁ, M. *Problematika dítěte na útěku z pohledu Linky vzkaz domů : analýza vzkazů*. [s.l.], 2006. 65 s. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Katedra sociální práce. Vedoucí bakalářské práce Daniela Vodáčková.
21. PIAZZA, C. C., et al. Functional Analysis and Treatment of Elopement. *Journal of Applied Behavior Analysis*. 1997, vol. 30, no. 4, s. 653-672.
22. ROHR, M. E. Identifying Adolescent Runaways : The predictive Utility of the Personality Inventory for Children. *Adolescence*. 1996, vol. 31, is. 123, s. 605-623.
23. SAFYER, A. W., et al. Adolescent's and Parent's Perceptions of Runaway Behavior: Problems and Solutions. *Child and Adolescent Social Work Journal*. 2004, vol. 21, no. 5, p. 495-512.
24. SILVERMAN, D. *Ako robíť kvalitatívny výskum : Praktická príručka*. Bratislava : Ikar, 2005. 327 s. ISBN 80-551-0904-4.
25. SPRINGER, D. W. Validation of the Adolescent Concerns Evaluation (ACE) : Detecting Indicators of Runaway Behavior in Adolescents. *Social Work Research*. 1998, vol. 22, is. 4, s. 241-250.
26. STEFANIDIS, N., PENNBRIDGE, J., MACKENZIE, R.G., POTTHARST, K. Runaway and Homeless Youth: The Effects of Attachment History on Stabilization. *American Journal of Orthopsychiatry*. July 1992, vol. 62, s. 442-446.
27. SUGAI, G.; LEWIS-PALMER, T.; HAGAN-BURKE, S.: Overview of the Functional Behavioral Assessment Process. *Exceptionality*, 2000, vol. 8, no. 3, s. 149-160.
28. THOMPSONOVÁ, S. J., PILLAI, Vijayan. Determinants of Runaway Episodes among Adolescents Using Crisis Shelter Services. *International Journal of Social Welfare*. 2006, vol. 1, is. 15, s. 142-149.

29. THOMPSONOVÁ, S. J., POLLIO, D. E. Adolescent Runaway Episodes : Application of an Estrangement Model of Recidivism. *Social Work Research*. 2006, vol. 30, no. 4, s. 245-251.
30. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. 3. vyd. Kap. 20.4 Praha: Portál, 2002. 444 s. ISBN 80-7178-678-0, str. 280-287.
31. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.* Praha : Karolinum, 1996. 353 s. ISBN 80-7184-317-2.
32. VODÁČKOVÁ, D. et al. *Krizová intervence*. 1. vyd. Kap. 10. Praha: Portál, 2002. 544 s. ISBN 80-7178-696-9, s. 196-212.
33. WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
34. WILLIAMSOVÁ, N. R., et al. From Trauma to Resiliency : Lessons from Former Runaway and Homeless Youth. *Journal of Youth Studies*. 2001, vol. 4, no. 2, s. 233-253.

Sekundární prameny

35. ADAMS, G. R., MONROE, G. Portrait of the North American Runaway : A Critical Review. *Journal of Youth and Adolescence*. 1979, vol. 3, is. 8, s. 359-373. citováno dle ROHR, M. E. Identifying Adolescent Runaways : The predictive Utility of the Personality Inventory for Children. *Adolescence*. 1996, vol. 31, is. 123, s. 605-623.
36. BARTH, R. P. *Social and Cognitive Treatment of Children and Adolescents*. San Francisco: Jossey-Bass, 1986. citováno dle MILLEROVÁ, A. T., et al. Patterns of Runaway Behavior Within a Larger Systems Context : The Road to Empowerment . *Adolescence*. 1990, vol. 25, no. 98, s. 271-289.

37. BERGER, I., SCHMIDT, M. Results of child psychiatric and psychological investigations of spontaneous and reactive runaways. *Praxis Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*. 1958, vol. 7, s. 206-10. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.

38. BRENNAN, T. Mapping the diversity among runaways: A descriptive multivariate analysis of selected social psychological background conditions. *Journal of Family Issues*. 1980, vol. 1, s. 189-209. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.

39. CASTEL, R. The Roads to Disaffiliation : Insecure Work and Vulnerable Relationships. *International Urban and Regional Research*. 2000, no. 24, s. 519-535. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., POLLIO, D. E. Adolescent Runaway Episodes : Application of an Estrangement Model of Recidivism. *Social Work Research*. 2006, vol. 30, no. 4, s. 245-251.

40. DADDS, BRADDOCK, CUERS, ELLIOT, KELLY. Personal and family distress in homeless adolescents. *Community Mental Health Journal*. 1993, vol. 29 no. 5, s. 413-422. citováno dle THOMPSON, S. J., PILLAI, V. K. Determinants of runaway episodes among adolescents using crisis shelter services. *International Journal of Social Welfare*. 2006, vol. 15, p. 142-149.

41. DEMBO, R., et al. Drug Use and Delinquent Behavior among High Risk Youths. *Journal of Child and Adolescent Substance Abuse*. 1997, vol. 2, is. 6, s. 1-25. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., POLLIO, D. E. Adolescent Runaway Episodes : Application of an Estrangement Model of Recidivism. *Social Work Research*. 2006, vol. 30, no. 4, s. 245-251.

42. EDELBROCK, C. Running Away from Home : Incidence and Correlates among Children and Youth Referred for Mental Health Services. *Journal of Family Issues*.

- 1980, vol. 2, is. 1, s. 210-228. citováno dle ROHR, M. E. Identifying Adolescent Runaways : The predictive Utility of the Personality Inventory for Children. *Adolescence*. 1996, vol. 31, is. 123, s. 605-623.
43. ELENEWSKI, R. *Runaway youth: A study of personality factors and the locus-of-control dimension in adolescent runaways*. (Doctoral dissertation, University of Miami, 1974). Dissertation Abstracts International, 35, 23393A. 1974. citováno dle STEFANIDIS, N., PENNBRIDGE, J., MACKENZIE, R.G., POTTHARST, K. Runaway and Homeless Youth: The Effects of Attachment History on Stabilization. *American Journal of Orthopsychiatry*. July 1992, vol. 62, s. 442-446.
44. ENNETT, S. T., BAILEY, S. L., FEDERMAN, E. B. Social Network Characteristics Associated with Risky Behaviors among Runaway and Homeless Youth. *Journal of Health and Social Behaviour*. 1999, no. 4, s. 63-78. citováno dle BAKEROVÁ, A. J. L. , et al. Recidivism at Shelter for Adolescents : First-time Versus Repeat Runaways. *Social Work Research*. 2003, vol. 27, no. 2, s. 84-93.
45. ENGLISH, C. J. Leasing Home: A Typology of Runaways. *Trans-Action*. 1973, vol. 10, s. 22-24. citováno dle JONES, L. P. A Typology of Adolescent Runaways. *Child and Adolescent Social Work*. 1988, vol. 5, no. 1, s. 16-29.
46. FEST, J. Understanding Street Culture : A Prevention Perspective. *School Nurse News*. 2003, vol. 2, is. 20, s. 16-18. citováno dle THOMPSON, S. J., POLLIO, D. E. Adolescent Runaway Episodes : Application of an Estrangement Model of Recidivism. *Social Work Research*. 2006, vol. 30, no. 4, s. 245-251.
47. GAO. Homeless and runaway youth receiving services at federally funded shelters. *Report HRD-90-45*. Washington DC: Author. 1989. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
48. GERMAIN, C. B., GITTERMAN, A. *The Life Model of Social Work Practice*. New York: Columbia University Press, 1980. citováno dle SPRINGER, D. W. Validation

- of the Adolescent Concerns Evaluation (ACE) : Detecting Indicators of Runaway Behavior in Adolescents. *Social Work Research*. 1998, vol. 22, is. 4, s. 241-250.
49. GOODMAN, L., SAXE, L., HARVEY, M. Homelessness as Psychological Trauma. *American Psychologist*. 1991, vol. 46, no. 11, s. 1219-1225. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
50. HAUPT, D., OFFORD, D. Runaways from a residential treatment center: A preliminary report. *Corrective Psychiatry and Journal of Social Therapy*. 1972, vol. 18, s. 14-21. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
51. HOMER, L. Community-based resources for runaway girls. *Social Casework*. 1973, vol. 54, s. 473-79. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
52. JACKSON-WILSON, A. G., BORGER, S. B. Disaffiliation Revisited : A Comparison of Homeless and Nonhomeless Women's Perceptions of Family of Origin and Social Supports. *Journal of Research*. 1993, no. 24, s. 361-378. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., POLLIO, D. E. Adolescent Runaway Episodes : Application of an Estrangement Model of Recidivism. *Social Work Research*. 2006, vol. 30, no. 4, s. 245-251.
53. KIPKE, M., et al. Substance Abuse Disorders Among Runaway and Homeless Youth. *Substance Use and Misuse*. 1997, vol. 7, no. 32, s. 969-986. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.

54. KOOLS, S. M. Adolescent Identity Development in Foster Care. *Family Relations*. 1997, vol. 3, no. 46, s. 263. citováno dle WILLIAMSOVÁ, N. R., et al. From Trauma to Resiliency : Lessons from Former Runaway and Homeless Youth. *Journal of Youth Studies*. 2001, vol. 4, no. 2, s. 233-253.
55. LIBERTO, R. Runaway children and social network interaction. *Paper presented at the meeting of the American Psychological Association*. Washington, DC., 1976. citováno dle STEFANIDIS, N., PENNBRIDGE, J., MACKENZIE, R.G., POTTHARST, K. Runaway and Homeless Youth: The Effects of Attachment History on Stabilization. *American Journal of Orthopsychiatry*. July 1992, vol. 62, s. 442-446.
56. MAULFAIR, V. *A study of selected personality characteristics of non-runaway delinquent, nonrunaway, and runaway youths in Missoula, MT*. (Doctoral dissertation, University of Montana, 1975). Dissertation Abstracts International. 1974, 35, 4717A. citováno dle STEFANIDIS, N., PENNBRIDGE, J., MACKENZIE, R.G., POTTHARST, K. Runaway and Homeless Youth: The Effects of Attachment History on Stabilization. *American Journal of Orthopsychiatry*. July 1992, vol. 62, s. 442-446.
57. NATIONAL NETWORK OF RUNAWAY AND YOUTH SERVICES. *To Whom Do They Belong? Runaway, Homeless, and Other Youth In High-Risk Situations in the 1990s*. Washington, DC: Author. 1991. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
58. PENNINBRIDGE, YATES, DAVID, MACKENZIE, R. Runaway and homeless youth in Los Angeles County, California. *Journal of Adolescent Health Care*. 1990, vol. 11, s. 159-65. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
59. PILIAVIN, I., et al. The Duration of Homelessness Careers : An Exploratory Study. *Social Service Review*. 1993, vol. 1, no. 67, s. 576-598. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., POLLIO, D. E. Adolescent Runaway Episodes : Application

- of an Estrangement Model of Recidivism. *Social Work Research*. 2006, vol. 30, no. 4, s. 245-251.
60. RAFFERTY. Meeting the educational needs of homeless children. *Educational Leadership*. 1997, vol. 55 no. 4, s. 48-55. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., PILLAI, V. K. Determinants of runaway episodes among adolescents using crisis shelter services. *International Journal of Social Welfare*. 2006, vol. 15, p. 142-149.
61. ROBEY, A., ROSENWALD, J.R., SNELL, E.J., LEE, E.R. The runaway girl : A reaction to family stress. *American Journal of Orthopsychiatry*, 1962, 34, 762-767. citováno dle STEFANIDIS, N., PENNBRIDGE, J., MACKENZIE, R.G., POTTHARST, K. Runaway and Homeless Youth: The Effects of Attachment History on Stabilization. *American Journal of Orthopsychiatry*. July 1992, vol. 62, s. 442-446.
62. ROSENHEIM, F. Techniques of therapy. *American Journal of Orthopsychiatry*, 1940, 10, 651-665. citováno dle STEFANIDIS, N., PENNBRIDGE, J., MACKENZIE, R.G., POTTHARST, K. Runaway and Homeless Youth: The Effects of Attachment History on Stabilization. *American Journal of Orthopsychiatry*. July 1992, vol. 62, s. 442-446.
63. ROTHERAM-BORUS. Suicidal behavior and risk factors among runaway youths. *American Journal of Psychiatry*. 1993, vol. 150, s. 103-107. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., PILLAI, V. K. Determinants of runaway episodes among adolescents using crisis shelter services. *International Journal of Social Welfare*. 2006, vol. 15, s. 142-149.
64. ROTHERAM-BORUS, M. J., KOOPMAN, C. Sexual Risk Behavior, AIDS Knowledge and Beliefs about AIDS among Runaways. *American Journal of Public Health*. 1991, vol. 2, no. 81, s. 208-210. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
65. SCIENTIFIC ANALYSIS CORPORATION. *The sick, the bad, and the free: A review of the runaway literature*. San Francisco: Unpublished, 1974. citováno dle

- WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
66. SHANE, P. *What About America's Homeless Children?* Thousand Oaks, CA; Sage, 1996. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
67. SHELLLOW, R., SCHAMP, J., LIEBOW, E., UNGER, E. Suburban runaways of the 1960s. *Monographs of the Society for Research in Child Development* (Serial Number 111, 32, 3). Chicago: University of Chicago Press, 1967. citováno dle WHITBECK, L. B., HOYT, D. R. *Nowhere to Grow: Homeless and Runway Adolescents and Their Families*. Edited by J.D. Wright. 1st ed. Vol. 1. New York: Aldine de Gruyter, 1999. ISBN 0-202-30584-8.
68. STEIRLIN, H. Family Perspective on adolescent runaways. *Mental Health Digest*. 1973, vol. 5, no. 10, s. 1-4. citováno dle JONES, L. P. A Typology of Adolescent Runaways. *Child and Adolescent Social Work*. 1988, vol. 5, no. 1, s. 16-29.
69. SULLIVAN, T. R. The Challenge of HIV Prevention among High-risk Adolescents. *Health and Social Work*. 1996, no. 21, s. 58-65. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., POLLIO, D. E. Adolescent Runaway Episodes : Application of an Estrangement Model of Recidivism. *Social Work Research*. 2006, vol. 30, no. 4, s. 245-251.
70. TESAŘOVÁ, J. *Rozhodování o ústavní a ochranné výchově mladistvých* [s.l.], 1997. 0 s. Katedra sociální práce FF UK, Praha. Diplomová práce. Citováno dle MATOUŠEK, Oldřich, KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence : situace, východiska*. 1. vyd. Praha : Portál, 1998. 336 s. ISBN 80-7178-226-2.
71. VAN DER PLOEG, SCHOLTE. *Homeless youth*. Thousand Oaks, CA, Sage, 1997. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., PILLAI, V. K. Determinants of runaway episodes among adolescents using crisis shelter services. *International Journal of Social Welfare*. 2006, vol. 15, p. 142-149.

72. WHITBECK, L. B., et al. Abusive Family Backgrounds and Later Victimization among Runaway and Homeless Adolescents. *Journal of Research on Adolescence*. 1997, vol. 1, no. 7, s. 375-392. citováno dle THOMPSONOVÁ, S. J., POLLIO, D. E. Adolescent Runaway Episodes : Application of an Estrangement Model of Recidivism. *Social Work Research*. 2006, vol. 30, no. 4, s. 245-251.

Užité encyklopedie a slovníky

73. HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 774 s. ISBN 80-7178-303-X.

Internetové odkazy

74. MPSV. *Národní akční plán transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2001* [online]. 2009 [cit. 2009-07-15]. Dostupné na internetu: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf>>.
75. LINKA BEZPEČÍ. *Služby a projekty* [online]. 2006 [cit. 2009-07-10]. Dostupné na internetu: <<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/subcategories.asp?idk=213>>.
76. ODBOR PREVENCE KRIMINALITY. *Analýza útěkovosti a kriminality páchané dětmi na útěku ze zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy* [online] 2003 [cit. 2009-07-01]. Dostupné na internetu: <<http://www.mvcr.cz/2003/aktualit/2004/mladez/pril2.doc>>.
77. ODBOR PREVENCE KRIMINALITY. *Hodnocení systému péče o ohrožené děti* [online]. 2007 [cit. 2009-07-08]. Kap. 3. Dostupné na internetu: <http://www.mvcr.cz/dokument/2007/prevence/mladez1016/hodnoceni_systemu3.pdf>.
78. PILAŘ. *Současný stav, východiska a perspektivy ústavní péče ve školských zařízeních* [online]. 16. 8. 2009 [cit. 2009-08-04]. Dostupné na internetu: <http://www.skav.cz/admin/upload/fck/file/kulaty%20stul/prezentace/Pilar_KS170108.ppt>.

79. SOBOTKOVÁ. *Poznámky k současné situaci v ústavní výchově dětí*. [online]. 22.5.2009 [cit. 2009-08-04]. Dostupné na: <<http://www.anv.cz/odborne/121-poznamky-k-soucasne-situaci-v-ustavni-vychove-deti>>.
80. STÁRKA, JAN. *Současný stav, mýty a nepravdy v oblasti ústavní a ochranné výchovy*. [online]. 2009 [cit. 2009-08-04]. Dostupné na: <http://www.ochrance.cz/data/attach/doc1236_Současný%20stav,%20mýty%20a%20nepravdy.ppt>.
81. ŠANCE. *Historie Projektu Šance se odvíjí od roku 1995* [online]. 2008 [cit. 2009-06-25]. Dostupné na internetu: <<http://www.sance.info/historie.php>>.

Zákony

82. POLICEJNÍ PREZIDIUM ČESKÉ REPUBLIKY. Statistiky pohřešovaných dětí ke dni 30. 7. 2009.
83. POLICEJNÍ PREZÍDIUM ČESKÉ REPUBLIKY: Ujednacení postupu při omezování osobní svobody chovanců s nařízenou ústavní nebo uloženou ochrannou výchovou a pohřešovaných osob mladších 18 let, č. j. PPR-581/RPP-2003, ze dne 1.10.2003. citováno dle BALÁKOVÁ, M. Problematika útěků dívek z výchovného ústavu. Brno, 2008. 86 s. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí diplomové práce PhDr. Věra Vojtová, Ph.D.
84. Vyhláška č. 334/2003 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních
85. ÚSTAVNÍ SOUD ČR. Rozhodnutí Ústavního soudu ze dne 9. dubna 1997. Pl. ÚS 31/96
86. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

87. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, v platném znění, 2006 6
88. Zákon č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte
89. Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, v platném znění
90. Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), v platném znění, 2007
91. Zákon č. 273/2008 Sb., o Policii České republiky, v platném znění
92. Zákon č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů
93. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění, 2007

Seznam tabulek, grafů a schémat v textu

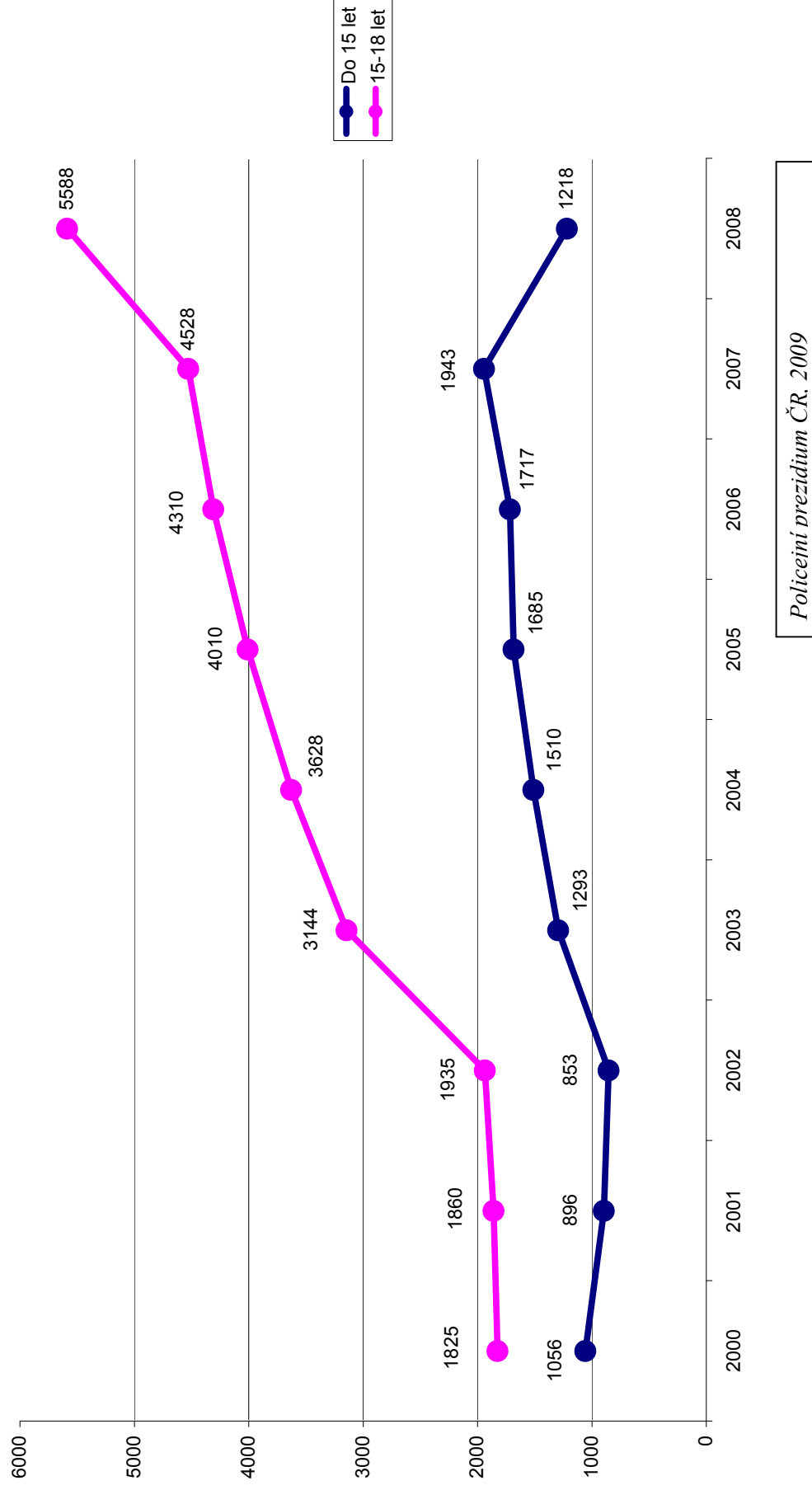
1. Znalost rizik pracovníků zařízení, s. 39 (Graf č.1)
2. Přehled respondentů, s. 57 (Tabulka č.1)
3. Struktura výsledků výzkumné práce, s.60 (Schéma č.1)

Seznam příloh

1. Vývoj útěků ze zařízení v letech 2000-2008
2. Seznam okruhů a vybraných otázek
3. Schéma č. 1 Struktura výsledků výzkumné práce
4. Schéma č. 1 Struktura výsledků výzkumné práce
5. Schéma č. 2 Struktura tématu Důvody útěku

Příloha č. 1: Vývoj útěků ze zařízení v letech 2000-2008

Vývoj útěků ze zařízení v letech 2000-2008

Příloha č. 2: Seznam okruhů a vybraných otázek

Tento okruh otázek sloužil jako orientační pomůcka pro stanovení oblastí a uvedené otázky vždy neměly stejné znění.

Typy otázek:

- A. Definice + rozdělení typů**
- B. Výchovně organizační postupy**
- C. Informace o dítěti – antecedenty**
- D. Program zařízení obecně + s jakými organizacemi spolupracujete**
- E. Následky - consequences**
- F. Osobní**
- G. Otázky k případům**

A – Definice + rozdělení typů útěků

1. Co se ve vaší instituci považuje za útěk?
2. Evidujete útky?
3. Zaznamenáváte útky do samostatné statistiky?
4. Příp. kam je zaznamenáváte?
5. Informujete další orgány o počtu útěků z vašeho zařízení za měsíc/rok?

Rozdělit více ty, co utečou a ti, co se nevrátí – utekl někdo v noci? Utíkají přes den? Nevrací se?

Zjistit podmínky, za kterých utečou?

6. Jaké byly důvody útěků dětí z vašeho zařízení? (S jakými příčinami útěků jste se setkal/a?)
7. Kdy jsou děti podle vašeho názoru nejnáchylnější k útěku? (situace, roční období, doba strávená v zařízení...)

B - Výchovně organizační postupy

1. Máte interní nebo nějaký zvnějšku daný předpis, jak postupovat při:
  - a) útěk
  - b) nenavrácení se
  - c) opakované útky?
2. Jak byste reagoval/a či postupoval/a v situaci, kdy byste zjistil/a (např. přišla by za Vámi teta s tím), že chce jedno z vašich dětí utéci? Jak byste postupoval/a u skupiny dětí?

3. Mluvíte s dětmi o tom, jak postupujete v případě útěku? (*Jak moc je téma útěku v zařízení otevřeným tématem...?*)
4. Mluvíte s nimi o tom, jaké jsou následky útěku?
5. Co děláte proti tomu, aby vám děti utíkaly?
6. Uplatňujete při práci s dětmi tzv. skupinovou odpovědnost za útěk?
7. Nesou u vás odpovědnost za útěk dítěte vychovatel/é, kterému/kterým dítě uteče?
8. Jak zjistíte, že dítě uteklo/že je pryč?
9. Jak pracujete s dětmi, které v zařízení zůstanou/jejichž kamarádi utekli?
10. Jak postupujete po té, co se dítě z útěku vrátí? Jakým způsobem s nimi potom pracujete? (*Kontrolujete je více?*) Upravuje se dítěti/dětem po návratu z útěku denní režim?
11. Uplatňujete při výchově nějaký tzv. motivační systém odměn a trestů? Můžete mi ho, prosím, popsat? Jaké tresty? Jaké odměny? Co nejčastěji?
12. *Systém trestů a odměn za útěk...můžou si tyto děti „po určité době odčinit černý puntík“? konkrétní tresty? Konkrétní odměny?*
13. Jaké pravomoce by Vám pomohly zefektivnit řešení (postupy při řešení) útěků dětí?
14. Jak probíhá odchod/přechod těchto dětí do jiné zařízení?
15. Jak by se mělo postupovat/pracovat (jaké postupy/metody by se měli užívat) při práci s dítětem, které má za sebou 20 útěků?

C) Informace u dítěti - antecedenty

---

16. Jak zjišťujete historii nově přichozího dítěte – případně informace o jeho předešlých útěcích?
17. *Že jim SP nedávají o dětech info...* Napadá Vás, jak tuto situaci zlepšit? (Co by se v tom dalo udělat?)
18. Pokud má dítě ve spisu lékaře (psycholog, psychiatr, terapeut) kontaktujete je pro získání dalších či podrobnějších informací?
19. Pokud má dítě ve spisu lékaře (psycholog, psychiatr, terapeut) kontaktujete je pro získání dalších či podrobnějších informací?

20. Ze kterých rodinných poměrů pocházejí děti, se kterými máte zkušenost útěku/ů? Můžete mi popsat jejich rodinnou situaci? Myslíte si, že to mělo vliv na útěk/utíkání/útěkovost těchto dětí? Jakou mírou (si myslíte, že) se na tom podílela rodina/ rodinná situace?

D Program zařízení obecně - s jakými organizacemi spolupracujete

1. Popište mi, prosím, jak vypadá program dne dospívajícího chlapce či dívky ve Vašem zařízení? Co během dne dělají? Jaké mají povinnosti? (domácí práce, kroužky?) Za co/Jakou mají/nesou odpovědnost?
2. Vstupují děti po příchodu do vašeho zařízení do nějakého terapeutického či jiného programu?
3. S jakými organizacemi spolupracujete? S kým nejčastěji?
4. Organizace zařízení: vzdělávání vychovatelů, porady...

E Následky - consequences

1. Po jak dlouhé době/v jakou chvíli kontaktujete SP a informujete ji o útěku/nenávratu dítěte?
2. Spolupracujete spolu při řešení situace dítěte na útěku? (během i po) Jakým způsobem? Jak konkrétně? Jakou roli v řešení útěkové a poutěkové situace dítěte hraje/zastává roli SP?
3. Jak SP reagují při nahlášení útěku/nenavrácení? Jak hodnotíte Vaši spolupráci?
4. Po jak dlouhé době nepřítomnosti (po jak dlouhém časovém úseku)/ útěku/ pohřešování dítěte to hlásíte policii? Jak spolupracujete s policií? Jak tuto spolupráci hodnotíte?
5. Kdy rodiče informujete o útěku jejich dítěte? Jak rodiče reagují na útěk dítěte? Spolupracujete s nimi při řešení útěkové či poutěkové situaci dítěte?

F Osobní otázky

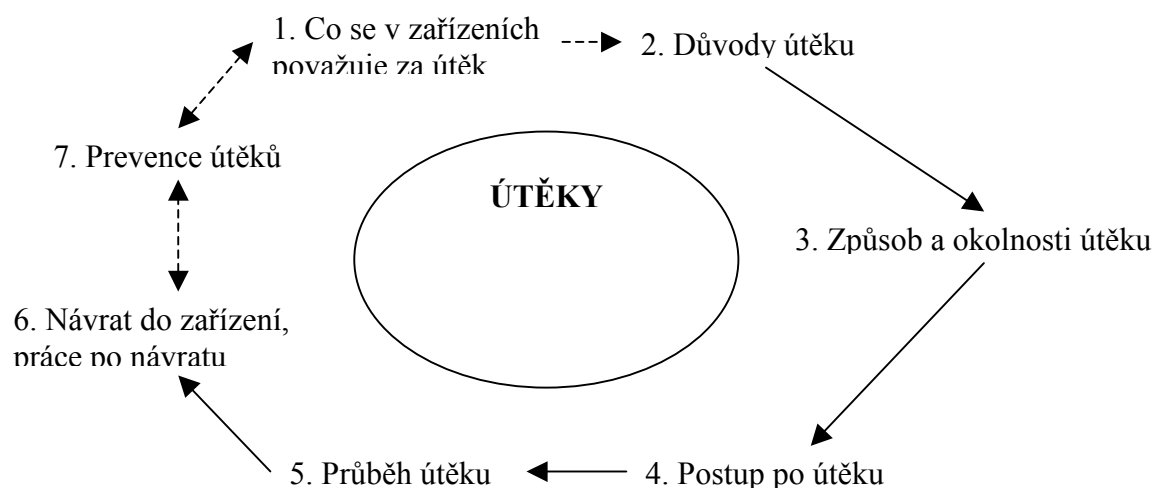
1. Kolik útěků jste za svou praxi zažil? *odliš druhy/doptej se na typy*
2. Co si myslíte o útěku?
3. Existují ukazatele, podle kterých se dá předpovědět útěk? Jaké?
4. Pomohlo by Vám, kdyby byl způsob který by na tzv. útekáře upozornil? (např. nějaká diagnostická metoda)

G Ke konkrétním případům

1. Jak se to stalo? Jaké k tomu byly důvody?
2. Proč si myslíte, že to udělal/a?

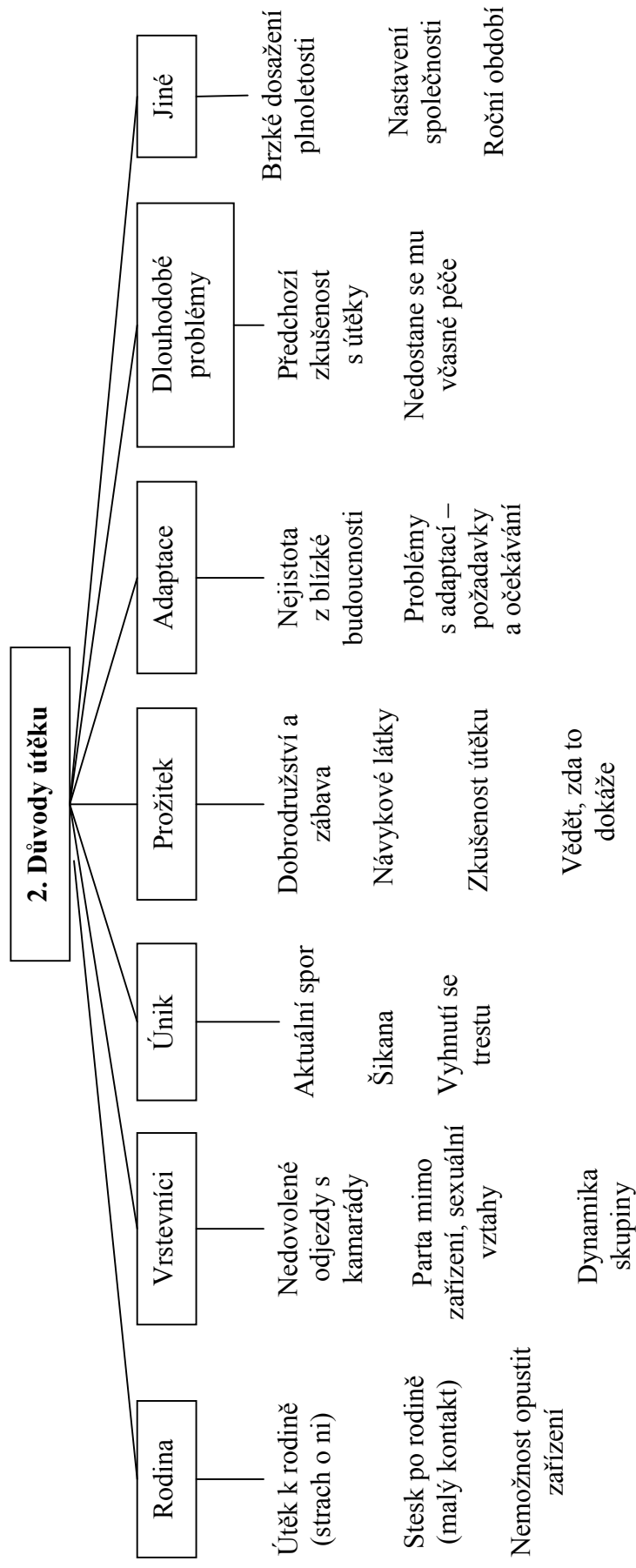
3. Jak jste reagoval/a po návratu dítěte z útěku?
4. Co se s ní/ním stalo dál?
5. Jaké to mělo dopady na jeho/její působení v ústavu?
6. *OPAKOVANÉ ÚTĚKY* Sledovali jste nějaký posun/změny v útěcích tohoto chlapce/dívky? (typ, průběh, kriminalita, postoj, častost)
7. Jaká péče by byla podle Vás pro tuto dívku/ tohoto chlapce vhodnější? *Ideální situace...stejně děti, stejné prachy, jiné pravomoce...*

Co konkrétně máte na mysli?
8. Upravujete někdy prostředí kvůli dětem?
9. Pokud se u některého z dětí objeví výchovné či vzdělávací obtíže, jakým způsobem postupujete? Spolupracujete s dalšími organizacemi? S kým nejčastěji?

Příloha č. 3: Struktura výsledků výzkumné práce

Příloha č. 4: Struktura tématu Důvody útěku

Poznámky

¹ Jednoduše dostupný je nám zejména velký objem výzkumů pocházející z USA.

² Dítě ví, že se může vrátit zpátky, ať už dobrovolně, nebo bude vráceno někým jiným.

³ Projekt Šance je sdružení, který vytvořil na jejich podporu v roce 1995 László Sümegh.

⁴ překlad z anglického: American Youth Services

⁵ Popis procesu útěku, kterým se zabývá tato kapitola, je inspirován teorií procesu útěku, která je jedním z výstupů výzkumu Příčin útekovosti ze zařízení realizujících ústavní a ochrannou výchovu realizovaném pro potřeby MŠMT (Heider et al., 2008).

⁶ Tématem se zabývají např. autoři: LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství 1968 nebo Vágnerová, M. *Vývojová psychologie I: dětství a dospívání*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2005. s.: 467. ISBN 80-246-0956-8.

⁷ překlad z anglického: revolving doors

⁸ překlad z anglického: Running for Something

⁹ překlad z anglického: Scientific Analysis Corporation

¹⁰ překlad z anglického: Negatively peer influenced youth

¹¹ krizová telefonická linka pro děti na útěku

(<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/kategorie.asp?idk=193>)

¹² překlad z anglického: chronic runaway

¹³ překlad z anglického: street youths

¹⁴ Informace prezentované v této kapitole jsou čerpány převážně ze zahraničních zdrojů, abychom doplnili údaje dostupné v ČR dalším pohledem na tuto problematiku.

¹⁵ např. v oblasti ohrožení střelnými zbraněmi

¹⁶ překlad z anglického: Functional Analysis

¹⁷ v češtině např. Jaro Křivohlavý (2001)

¹⁸ V ČR je dětský detox jen v nemocnici Milosrdných sester Sv. K. Boromejského na Praze 1.

¹⁹ překlad z anglického: Burn out Syndrom

²⁰ Zákon č. 109/2002 je upravovaný zákonem č. 383/2005 Sb. a vyhláškou č. 483/2006 Sb. týkající se podrobností výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních.

²¹ Za zmínku stojí zvláštní oddělení pro dětské vrahy např. výchovného ústavu v Boleticích, které však není předmětem této práce.

²² Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva zdravotnictví

²³ Respondenti odpovídali i na otázku, které zařízení by bylo vhodné navštívit, aby výzkum pokryl otázku ze všech perspektiv, a byli požádáni o dodání kontaktu

²⁴ Za pracovníky jsou pro potřeby této práce považováni zaměstnanci zařízení, kteří pracují s dětmi, muži i ženy.

---

²⁵ Dle autorů Leonga a Austina (2006, s. 257) odpovídá vhodnému počtu respondentů (6-12 osob)

²⁶ například dětský domov se školou mimo Prahu

²⁷ U citátů respondentů uváděných přímo v textu práce byla pro usnadnění čtení doplněna interpunkce, tvary slov byly převedeny do spisovné podoby a byla vypuštěna tzv. plevelná slova (např. jako, vlastně apod....)

²⁸ K útekům z vycházek s vychovatelem dochází pouze u dětí z dětských domovů se školou a diagnostických ústavů, protože jinde mají děti samostatné vycházky.

²⁹ Mříže by se již neměly používat, v některých zařízeních přesto stále v nižších patrech zůstávají.

³⁰ Toto téma bylo též součástí rozhovorů, ale do této práce nebyly jejich výsledky z kapacitních důvodů zařazeny.